

Валентина ОВОД

У РОЗЧАХНУТОМУ СВІТІ

Оповідання, новели, етюди

Харків
«Майдан»
2015

УДК 82-32
ББК 84(4Укр)
О-32

Редактор – В. С. Бойко

Художнє оформлення – В. А. Носань

Овод В. Я.

О-32 У розчахнутому світі: Оповідання, новели, етюди / Валентина Овод. – Х.: Майдан, 2015. – 196 с.
ISBN 978-966-372-579-6.

УДК 82-32
ББК 84(4Укр)

ISBN 978-966-372-579-6

© Овод В. Я., 2015

*У особистостей із низьким
больовим порогом немає чужої біди,
чужого горя. Маленька людина
для них – водночас осердя Роду
і центр розчахнутого світу. У цій
книзі відсутній хепі-енд, а земні
долі зображено зі сподіванням на
неодмінне продовження. Може,
в дітях, може, в онуках, може,
в тобі, вельмишановний читачу.*

Стежечка до серця

На купі рудої глини грається хлопчик років п'яти. Опецькуватий, кругловидий, з коротко підстриженим чубчиком, він насипає до самого верху в кузов іграшкового самоскида, незграбно приляпує долоньками і, надимаючи щоки, зосереджено диркає, імітуючи звук двигуна.

Сівши коло нього на лавочці, я розгорнула книжку. Малюк, насупившись, звів на мене сірі оченята. Мені подумалося: симпатичне хлоп'я, от тільки товстеньке, як помідорчик. Усміхнулася до нього, сподіваючись збудити у відповідь ясний усміх. Та марно! Хоча б якась іскринка забриніла в його погляді! Тільки доросла настороженість, недовіра.

Жовтий вербовий листочок упав на самоскид. Хлопчик роздратовано відкинув його вбік і нервово почав руйнувати глиняні споруди довкола.

Невдовзі почувся засапаний голос:

– А-а-а... ось ти де... А я весь сад оббігала! І чого тебе до тієї глини тягне – не даєш і з людьми побалакати!

Хлопчик іще дужче насупився. Спідлоба, неприязно зиркав на бабусю. А та, витираючи спітніле обличчя, неквапливо вмостилася біля мене.

– Незчуєшся, – почала вона, – як він уже й замурзається. Ну, скажіть, що тепер за діти пішли? Ось у нас такий упертюх! Хоч лай, хоч хвали – марно! Нічим не зарадиш. Тільки книжки йому міняй, тільки на іграшки гроші тринькай. Коли б уже швидше мати його приїхала. Нехай сама з ним мучиться!

Вона говорила, говорила, як половою віяла. Я зрозуміла, до цих слів жінка звикла, бо щодня їх торочить комусь. Раптом схаменулася:

– О-ой! Склероз! В магазині черга моя надходить...
А я тут!

Важко підвелася, погрозила онукові пальцем.

– Гляди мені, Дмитрику. Нікуди й кроку. Чуєш? Сиди вже тут на своїй глині.

Але Дмитрик і вухом не повів. Нарешті йому копірвання в глині набридло, і він почав повзати по верх купи.

Двоє школярів, що проходили повз нас, звернули увагу на Дмитрика.

– Дивися, сопе, як паровик. Прототип.

Останнє слово, певно, нещодавно потрапило до їхнього вжитку. Весь час повторюючи облюбоване «прототип», бешкетники хотіли стягнути Дмитрика з глини.

– Ходи з нами... Будемо твоєю будкою шосе утрамбовувати. («Будка» по-їхньому мало означати обличчя).

Дмитрик зарепетував.

– Хлопці! – нарешті втрутилась я. – Облиште дитину! Як вам не соромно? Ви ж старші.

– А хіба що? Він же не ваш? У нього бабуся з іще більшою будкою. Вони тут примітні – ніяк не наїдяться.

Із реготом хлопчаки побігли геть. Дмитрик притих, тільки мовчки кліпав довгими білими віями.

– А де твоя мама? – спитала я обережно.

Малюк шморгнув носом, глухо вичавив:

– В академії. Там її вчать малювати. Вона – художниця.

– Сумуєш за нею?

– Ага...

– А чому в дитсадок не ходиш?

– Бабуся не пускає. Каже, там діти очі повиколують. І дражнять мене всі. «Будка», «бочка»...

– Роби зарядку і схуднеш.

– Бабуся каже, що від неї захворіти можна. А здоров'я – це їжа.

– Та не слухай ти її! – зопалу вихопилося в мене.

– Еге-е... Не слухай! – хлопчик пожвавівшав, а потім недовірливо зиркнув на мене.

– Знаєш, Дмитрику, – я доторкнулась до його голівки, – хочеш дружити зі мною?

– А хіба вам ні з ким дружити? – спитав розгублено.

– Чому ж? Є. А мені хочеться з тобою. Ти – хороший хлопчик.

Дмитрик трішки подумав і швидко проказав:

– Давайте дружити. А ви завтра прийдете?

– Авжеж. Я принесу чудову книжку і бадмінтон. Пограємо. Жди мене ось під цією вербою. Бачиш, яка гарна вона...

Хлопчик поглянув угору. Війнув вітерець і посипався жовтогарячий лист на руду глину, на сіру доріжку, на куці підстриженого бузку. Один листочок, покрутившись, упав на дитячу голівку. Дмитрик узяв його на долоньку, зиркнув на мене якимось променисто і на його обличчі нарешті з'явилась усмішка. Заясніла веселою іскринкою в очах.

Дві матері

Стояло безвітря. Одначе листя сипалося з дерев, мов хто струшував його.

Крохмально-білі хмари звільна розкинули над осіннім селом пухнасту невагомість і байдуже спостерігали, як на місці вохристих дерев постають невиразні, мережані чорним кулі, як зухвало дахи будинків випинають свої червоно-зелені спини.

Ясний позір річки квапливо співав останнє тепло, яке тікало вглиб землі, знаючи, що ось-ось засурмлять студені вітри зими.

Із клена під вікном одірвався останній листок. Кружеляючи, припав на мить до шибки. Кліпнув на зморшкувате обличчя, вловив непорушний, ніби відмерлий погляд. Упав на призьбу й не чув шепоту старої:

– Листочку кленовий... та чи ж не звісточка ти від синочка мого?..

Ганна видивлялась у вікно. І вкотре в очах мерхла, гібла осінь.

Із-під тонких кіс, зібраних у пучок на потилиці, вибілося сиве пасмо. Під струменем вітру, що тиснувся у віконні щілини, метлялося сюди-туди, сріблилось і, здавалося, ледь-ледь бриніло.

«Як швидко лист опав з дерев... – журилася Ганна, – і сонце тумани скоро запнуть... О-ой, мабуть-таки, не переживу я цієї осені. Хоча щороку бідкаюсь, а й донині жива. І навіщо марно толочити життя? Одна ж однісінька... Скільки років минуло, як синок у війну канув, – і ні слуху, ні духу. Хтозна де й могилку шукати».

За вікном пропливла згорблена постать. «Лазуриха пошкандибала... З квітами... – Груді Ганні звело зітхання. – В усьому за мене щасливіша Лазуриха... Удвох одного любили, та він уподобав Лазуриху. Довелося в інше село за нелюба заміж віддатися. Син, щоправда, прип'яв радістю до життя. А війна проклятуща згубила його. Ждала-дожидала, та й зневірилась. Оце на старості літ повернулася до свого села, до рідного обійстя. Помирати... А Лазуриха ще потроху тупає... Казала сусідка, в неї теж горе: сина вбито. Але, мабуть, могила на сільському цвинтарі, бо не раз бачила, як іде повз двір із квітами. Й то розрада. Поплаче, поговорить із ним».

Знову затужила, та раптом рвучко захопилась: «Ну, що ж це я! Сушу й сушу собі голову, далєбі й очманіти недовго. Піду на город та хоч посохле бадилля визбираю, поки не дощить. Знадобиться зимою на розпалку...»

Видибала у двір. Жук, сіренький забрьоханий пес, уздрівши хазяйку, вискочив із будки й зібрався колошкати качок, що, перевалюючись з боку на бік, зачалапали до ганку. Ганна цикнула на собаку й завершила на город.

Понад стежкою росли жоржини. Невчасний морозець уже трохи прибавив листя. Воно зів'яло, почорніло, та квіти цвіли й цвіли, ясніючи блідо-рожевим осердям.

Зненацька Ганні спало на думку: «А що коли й собі зібрати букет і понести на чийсь могилу? Може, на ту, що на околиці села, де зірка червоніє над солдатським горбком. Може, хто й моєму синочку причепурить могилку...»

Ганна нарвала жоржин, гайстр. У целофановий пакет поставила банку з водою, поклала старенькі ножиці, щоб підпушити землю.

За ворітьми прошепотіла: «Гай-гай, як давно я вибиралась у світ. А наче ж тільки вчора дівкою була».

Довгенько чимчикувала Ганна широкою вулицею, якою вже починали блукати вечорові тіні. Втоми не відчувала, лишень якесь легітне тепло розчинялось у грудях.

«Тепер не тільки Лазуриха носитиме квіти своєму сину, а й у мене об'явився синок. Хтозна чи рудий, чи чорнявий, а я бачу свого. Навесні, як доживу, треба посадити у головах калину. Так годиться, щоб хлопцеві – калину. І канни червоні та лілеї білі вмошу посередині, а з боків і барвінок нехай стелиться...»

Не зогледілась, як підійшла до могили, викладеної плитами. У світло-бузкових сутінках одразу помітила похилену постать. Коли роздивилася, вертати було пізно. Жінка підвела голову, і Ганна зустрілася зі скорботними очима Лазурихи.

Улянине свято

Зранку замісила тісто. До обіду воно набрало сили, розпухнатило. Як почало з відра вибиратись, метнулася до сусідки за жаровнею, бо, прикинула оком, своїх замало.

– Чи не позичите мені сунії*? – привітавшись, спитала.

Дверима хоч і гримнула, та не причинила, й холод, що досі сумирно сидів у веранді, скоком-боком проник до кімнати й ринув понад підлогою, хапаючи за литки хазяйку.

– Ой-йой... двері... двері хутчій причини... – сердито засовалася на стільці тітка Маруся. – Роззяпила – наче літо... Якої тобі сунії! Насіння смажитимеш?

– Пиріжків хочу спекти... – зам'ялась Уляна і додала: – Празник у мене.

– Дивись тобі, який же?

– Та... – ще більше знітилась Уляна.

Вона намагалася побороти свою сором'язливість, але, як і завжди, виходило навпаки. Обличчя закалиновило, сині очі зволожились.

– Та чого ти, як дівка, цвітеш? Сядь, молодице, посидь. А то забігалася зовсім.

Уляна трохи побоювалася своєї сварливої сусідки, й тому слухняно примостилася на стільці, поклавши огрубілі руки на повні коліна.

– Ну... що ж ти святкуєш? Та не крийся... – захочувала до розмови тітка Маруся. – Свататися прийдуть?

* Сунія (черніг.) – жаровня, лист.

Уляна відмовчувалася, думаючи: «Яка цікава!.. Все їй розкажи. Празник-то мій і Андріїв».

Так і не вивідавши нічого, відпустила сусідка Уляну.

Худа й згорблена, заздрісно стежила крізь вікно колюче-карими гострячками погляду за доладною по-статтю сусідки. Попри все тітка Маруся мала до неї жалість. «Гожа молодиця, гожа. Все при ній. От тільки дивачка. Лучалися такі женихи! Усіх відвертала. А все той тракторист. Скаламутив їй життя – й досі кола розходяться. А чого журитися за чоловіками? Чи вони того варті? Ось і мій повівся десь, та й на ліпше. Старість спокійна. Ніхто голову не морочить. Так мені ж літ і літ, а їй – тридцять п'ять».

Пекти пиріжки діло не просте – натовчешся коло них... Але цьому ще й радніша була Уляна. Вдумуватись у своє життя не хотіла. Окрім гіркоти, що це дасть? Бо не свято ж, а скоріше помини. Свято було десять літ тому... Як побрались...

Увімкнула радіо. Ввірвалася в кімнату галаслива пісня. Скривилась, як щавлю скуштувавши, – і що то за мелодія! Метушлива... Слова бездушні...

Хоч що б робила – обмащувала листи смальцем, хуленько висаджувала з білого ряденця пиріжечки – довгасті, а чи кругленькі, з візерунчастим верхом, що й начинку було видно, засувала їх у теплу духовку, готувала пиріг із пісочного тіста з полуничним варенням і компот із калини та груш, – а напівсвідомо виринали легітно-болючим спомином ті дні. Боялась ятрити душу – стримувалась, а сьогодні... хай! – вирішила.

Чи існувала вона тоді? Здавалося, до дрібки розчинилася в усіх його бажаннях. І легко від цього було.

А тепер тільки згадує.

...Сидить навпроти Андрія й дивиться радо так, як він уперує те, що зготувала. Любо їй, бо хотіла ж догодити чоловікові. Хоч і втомлений, усміхається до неї, кароокий, темно-руда чуприна кільцями на чоло спадає. Засмаглий. Гарний. От лишень ластовиння... Наче йодом покроплений його рівний ніс. Та й те подобалось Улянці – щось дитяче, привітне вбачала. Дивилася на нього, видивлялася й здавалось, у світі нема кращого.

...Виряджала на цілину Андрія. І сама б поїхала, та голова колгоспу на своєму наполягав: обмаль доярок на фермі, через їх руки молочні ріки протікають, а рук тих не вистачає.

Умовив залишитися до весни.

– Що для вас ці два місяці? Та ви ж люди слова і діла... У розлуці тільки й пізнається справжнє кохання! – твердив голова.

Зринають тепер у пам'яті ці слова, і хоч розуміє, що голова не винний, та мов за крижаною завісою серце до нього.

...Коли привезли труну, то заборонили відкривати, але брат і батько Андрія все ж вирішили зняти віко й попрощатись як годиться. Підійшла Уляна до застиглих, мов укопаних, родичів, прикипіла на місці, ані зворухнеться.

Тіло було понівечене опіками, які шкірилися синюшно-червоними ранами.

«Це не він. Це помилка. Андрій живий».

– Це не він! – зойкнула мимоволі на весь голос.

У душу миттю налетіло якесь галасливе вороння – звивалося, куйовдилося, лементувало, дошкуляло неблаганною дійсністю.

Потім прийшов байдужий спокій. Напівзабуття.

...Сиділа біля завітчаної труни на машині, що повагом рухалася до цвинтаря. Уляна зненацька завважила, що за ними йдуть сотні людей. Старі, молодь... Ось

сусідка піонервожата зі школярами. А ось дві жінки гомонять про щось між собою, всміхаються, наче на прогулянку вийшли.

– Світоньку мій... – похилила голову на труну, заголосила. – Хіба ж це видовисько? Хіба ж це збіговисько яке? Це ж Андрієчка мого немає...

Тоді не могла вона збагнути, що більшість людей привела сюди не цікавість. Майже кожне було впевнене в тім, що треба провести в останню путь односельця Андрія Долоню. І діти, які ступали поруч із піонервожатою з насупленими, серйозними обличчями, також надовго запам'ятають похорон людини, яка, не думаючи про себе, кинулася рятувати хліб.

...Стіна вогню поспіхом витанцьовувала по жнивному полю, наближаючись до тракторів, які оперізували орною смугою пшеничне поле. Їх було чотири. Трактор Андрія Долоні йшов другим. Дооравши загінку, вони разом із товаришем зі спецівками в руках чатували той розрив, що виник поміж трактористами.

А вітер неблаганно підганяв огняну куделю, що котилася прямісінько на них, своїм гулом притлумлюючи гуркотіння моторів.

Той гул, той іскристо-гарячий подих уже перекинувся в кількох місцях через невеличку чорноземну перепону й, не встигаючи розростись у полум'я, гинув од кожного замашного удару спецівкою. Коли підспіли й інші трактористи, Андрій уже не міг утриматись на ногах. А в лікарні стогнав, ледве чутно кликав: «Улю, Уляночко!».

...Улянин голос квилів людною вулицею:

– Ой, чому ж ти тоді до землиці сирої не припав? Вона б знищила огонь, остудила би тебе, захистила... Тепер ідеш ти у землицю, та не остудить, не оживить вона тебе, Андрієчку...

Десять років те страшне лихо за нею шкандибає, та втішає спомин про Андрія, здається – просто зачекалася його з роботи, от-от повернеться. Тільки влітку, коли з вулиці долинають щасливі голоси, відчуває себе знедоленою, самотньою.

Стане в сорочці перед нічним вікном, а душа стогне, виривається:

– Світоньку мій, Андрієчку... На кого ж ти мене покинув? На кого полишив? Пропа-адаю-у...

Зчіплювала руки попід грудьми, немов назад втискаючи муку, йшла до ліжка як спутана, а перса під сорочиною за материнством зітхають.

Раділа, коли він снівся... І завжди так гарно, за спокійливо. Все всміхається, цілує... аж гаряче в його обіймах. Прокидалась і довго в куточках уст блукала усмішка.

Отак і досі – чи йде рано-вранці на зміну, чи повертається, чи доїть корівок, чи сидить на колгоспних зборах – а в думці до нього: «Лебедіку мій, Андрієчку!»

Замурувала в собі любов од чужого ока. Недругів у неї не було, але й друзів близьких – теж. Хіба Світлана... Так і вона не могла збагнути подругу.

– Тебе лікувати треба! – Бува, накидалася на неї. – В психіатричну лікарню! Хто тепер так кохає? Інша тричі на рік устигне вискочити заміж, а ця – небіжчика забути не може. Хай найкращий, але вже нема. Все. Нема!

Якоюсь тоненькою, але міцною, як дротяною, ниткою стягувало, перетинало щось серце, й аж наче тепла цівочка крові з нього сочилась. Відлунювало: «Все. Нема!». Відказувала:

– Його нема. Але й іншого нема. Нікого душа не впускає. Вже й сама хотіла б когось полюбити. Але... не можу.

– Та хто повірить, що ти досі любиш Андрія? Он плещуть...

– Нехай плещуть... Добрі люди не скажуть, а в кого язик, як пропелер, того нічим не перепиниш. Головне – у мене совість чиста.

– Та й чоловіків позасушувала. Василь он, Дорош, як зачумлений ходить. Взяла б приголубила. Що, поганий, може, скажеш? Та якби він так за мною!..

– Схаменися! В нього ж діти, жінка...

– І для них вистачить.

– Ні... Радості від цього не матиму.

Як запахло горілим, Уляна похопилась:

– Роззява, засиділась. Ой, мої пиріжечки, ой, мої сиріточки... Така кепська у вас господиня. – Витягла верхній лист. – Так і є! Зациганила.

«Борщ є, котлети, холодець, пиріжки... Та ж нікому їсти. Але нічого-о... – втішала себе. – Сьогодні свято. А в празник годиться, щоб стіл заставлений був».

Грюкнула хвіртка.

«О-о... Хтось іде. От і почастую. Все ж не в самотині».

Кинулась навстріч. На порозі Василь Дорош.

– Здрастуйте вам у хаті. Я на хвилинку. Просив зоотехнік передати. Всіх передовиків завтра на восьму годину до сільради скликають.

– Заходь, Василю, заходь. Як нюхом чув... У мене сьогодні свято, – зашарілась. – Ну, так би мовити... Не цурайся мого столу...

– Та можна... й зайти. Вчора розпрощався з сесією, – вів розмову, роздягаючись. – Усе! Вже третій курс позаду. Одначе, не радий, що зв'язався з цим технікумом. Стільки клопотів!..

Він бував уже в Уляниній хаті. Завжди в неї чисто, прибрано. Підлога блищить, скатертина біла як іній. На рушниках мережива дивовижні. Сама Уляна плела. Сьогодні вона в ошатному платті, аж помолоділа наче.

– Борщ будеш? Аякже... – Не чекаючи відповіді, Уляна подалася на кухню. – Ти ж із роботи.

Василь розгублено спостерігав, як на столі з'являлися всілякі наїдки.

Сіла проти нього. Усміхалась, одначе в глибині очей угніздилася зажура.

З Уляною вони однолітки. Ї жили майже по-сусідськи. Прийшовши з армії, Дорош не зазіхнув на скромну синьооку дівчину Уляну, а вподобав молоду вчительку, з нею й одружився. А потім і сам того не відав, як припала до душі Уляна. Почуття тримав у собі – ані словом не прохопився, але чомусь ні для кого це не було таємницею. Дружина то кепкувала з нього, то злостилася, бо хоч і не сумнівалася в чоловіковій незрадливості, однак бачила, як пасе очима він Уляну. Стримуючи гнів, хитрувато зверталася до чоловіка:

– Ну, Василю, що ж діяти будемо? Немає у нас із тобою життя. Я тобі остогидла, діти... Переходь до Уляни. Так нам обом буде легше. Ото тільки сорому на все село... Та й діти... Чи подарують вони нам таке?

– Облиш, – глухо відмовляв, – забрала собі в голову казна-що. Уляна в мій бік і не дивиться.

І ось вона навпроти – задумлива, по-дівочому вродлива, тільки розповніла трохи.

Простягнув до неї руку, очі в неї захвилювалися від ласкавого дотику, проте відсахнулась.

– Улю, невже в тебе після... – запнувся Василь, вагаючись згадати Андрієве ім'я, – нікого не було?

Зітхнула. Василю пробилась у її погляді якась миттєва жіноча спрага, та ні, то, мабуть, здалося, бо вже знову її очі сумовито-замріяні.

– Що тобі до того?

– Не можу я без тебе.

Звела Уляна на нього очі, й більше не хотілося відвертатись од цього закоханого погляду, від чоловічого палкого подиху. Проте сказала:

– Досить, Василю. Думала, посидимо, як добрі знайомі, а ти хтозна й що затіяв.

– Ми ж люди... живі... – пробував заперечити Василь.

– В тім і річ, що люди... – сказала вона суворо, відвернувши погляд убік.

Коли Василь уже стояв біля порога, винувато мнучи шапку, шукаючи слова на прощання, Уляна раптом зблідла від нещадної думки: «Ось зараз він піде. І все. Я самотня. І свято моє скінчиться».

Зненацька рушила до нього.

– Не сердься, Василю... – Сплела руки на його плечах, притулила голову до грудей.

Василь гладив її волосся, збентежений близькістю коханої жінки.

Ані у Василя, ані в Уляни не викликало занепокоєння те, що не замкнені двері, не запнуті фіранками шибки, крізь які вже зазірав своїми присмерковими очима, цікавий вечір.

– Иди вже, Василю, час. Иди...

Не вмикаючи світла, наблизилася до вікна. Притулилася чолом до шибки, дивлячись услід Василеві. Колись так проводжала й зустрічала Андрія.

Зітхнула скрушно: «Чужий чоловік... А моє свято скінчилося. Ба... Ні! Воно, Андрієчку, в мені. Перше і останнє... єдине, як світ».

Сміхи

Віту подив почав пробирати: чомусь Макарівна про Ігоря мовчить. Дивина. Раніше, бувало, хлопці відійдуть по кукурудзу, а вона вихихикує, і все про нього, отого старого Ігоря. В печінці вже він. Якими тільки словами не колінчить його!.. А сама? Руді пеньки зубів, руді очі з зіницями, що порозлазилися по краях і стали схожі на малесенькі грибочки, руки в рудому ластовинні... А ще ж як пишається, що її, бачте, люблять. Тут ось двадцять п'ять, а наче дорогу перетято. Про любов – яка вже й мова!.. Хоч би для годиться заміж вийти. Макарівна ж... Шістдесят літ, а одбою від женихів немає, ледь устигає одкоша давати. Бо й справді – нащо вони їй у такому віці? Штани їхні прати та варнякання вислуховувати? Отож завдає їм чосу. А Ігорю за всіх перепадає. Чомусь нині вмовкла. Чи надовго? Та яке там!.. Ось... Ось зараз почне... уже зловтішно посміхається.

– Ха-ха... Ну чи має Ігор якийсь глузд? Іду оце на роботу, а він так раненько в покинутих садках порядкує. Хазяї по столичних вулицях шпацірують, а він горба гне... Та слухай, слухай же, Вітко! – Макарівна тернула дівчину качаном по ліктію. – Очима пасеш студентів. Іч, парубків закортіло. Ну, добре, не дмися, то я так... Дивись на них скільки влізе. Хіба не знаю, що ото тіко й твого. Бо нізащо не повірю, що ти можеш завести якісь шури-мури. Ну, не кипи, не злись... Ух, розпалилася!.. Чого це ти?

Віта не знала, куди очі подіти. Як заведена, чистила й кидала в купу блискучі жовті та білі качани куку-

рудзи, наче величезні новорічні свічки. Не повірить вона... Що б із нею й було, коли б правду почула. Оцей довготелесий Костичок, невинне дитятко, студентик, був у мене сю ніч. Таке ласкаве бісеня... А зайшло буцімто за ділом. Та й замакітрило голову. Тепер я від сорому палюсь, а йому хоч би що, наче й не знає мене, не помічає. Отакої... А ця все про Ігоря свого торочить...

– Обкопує, значить, він дерева, а я йду. А він лопатою орудує й поперека не розгинає. А я збоку: «А що це ти розстарався? Чужі дерева хапаєш... Та ще й на моїй вулиці. Свого саду мало, чи що?». А він: «Чого хапаю? Я обкопую...» – «А нащо?» – питаю. «Як – нащо? – нахилився він на держак лопати, перепочиваючи. – Щоб не згибли. Щоб краще родили». Хі... Думаю... Щас я тебе висповідую: «Що, пеньку старий, грушок тобі закортіло?». А сама аж киплю, ой, думаю, допечу бовкуну цього. Стоїть щось тумкує, а тоді й каже: «Хто ж їх, як не я, обкопає? А з'їсти... Хтось та з'їсть». Ой, Вітко, мені так і заціпило. Ойжечки, й правдонька, що люди кажуть: не розбереш, чи розумака той Ігор, а чи клепки бракує. Ну, вже ж і сміялась я, Вітко. – Хо-ох... – Передихнула Макарівна голосно, ще й головою крутнула. – Стою. На всі боки хитаюся. Ну, чисто дурна чи запаморочена яка... Сміх із мене так і пре. А чого – й сама не знаю. Така натура. А він із лица темніє. Знаю, що йому душу витолочую, а зупинитися не можу. Такий недоріка, такий перекособочений, а за мною весь вік назирці. Баньки свої чорні вилупить і дивиться – аж на груди мені притьмом щось наступає... Дух перепиняє. Ноги мліють... Так би й сіла. То, ма'ть, од злості. Ві-і-тко-о, та не кидай бісіків на тих студентів. На яку холеру вони тобі здались? А то буде те, що й мені.

– А вам хіба що було? – Віта враз підвела своє дрібненьке, смагляве личко. Напрочуд сині очі уважно пильнували за співрозмовницею.

Макарівна знітилася:

– Ну, що було... Це я так, між іншим.

– А я чула, що ви з Ігорем колись кохалися.

– Я? З отим недоумкуватим? Краще з Марфутчиним козлом цілуватись, аби тільки не з Ігорем. Ну і ну... Виплещуть же таке! Він страшко – жахаюся, коли, бува, наснитися.

– То він вам і сниться?

– Та це я кажу, що, аби приснився, три дні з переляку не балакала б.

– Чом ви так про нього? На виду він же навіть гарний. Як циган чи грузин який, чорнявий. І нешкодливий.

– Ну, що нешкодливий, то що вже й річ вести... А-а... невже гарним тобі здається? От ти молода, ну, скажи, невже гарний? А сусіди всі в одно – дивак, пришелепок. І балачка в нього – ледве розбереш...

Вмовкла Макарівна. Тінь осмути ще більше зістарила бліде обличчя. Якийсь час дивилась услід студентам, що знову попленталися з порожніми мішками до кукурдючного поля вздовж придоріжжя. Далі жінка стисла вуста, очима сюди-туди метнула і змовницьки притишено почала наполягати:

– Клянися, Віточко... Ой, клянися... Бо й від себе це жену. І вже ж стара я. Таю, а важко тримати таке на душі. Не думай, що це на старості біс ребро залоскотав, це ще з молодості моєї пропащої ведеться. Ой, знала я, Віточко, Ігоря ще замолоду. Разом із іншими солдатами будував він у нашому колгоспі корівники. І якої він нації, не знаю, бо тоді не питалась, а тепер – то й поготів. Тоді ж – світу білого не бачила за ним. А в ті часи дівчатам не так, як нині... Ой-ой... Тільки споночіє, а ти загаєшся, то мати з лозиною заганяти виходить, а батько у воротах з віжками стоїть. І біжиш, аж спотикаєшся. А Ігор, де не стрінемось, за руки хапає, а мене, ти вже, дитино, даруй, аж кольками солодкими наскрізь пронизує. Очі його пожежу в мені здійсмають. Було, ті-

каю начебто, а ноги назад. До нього. Ну, і полюбилися ми... Але женитися... не схотів, каже, батьки його проти. Намучилася, наниділася... Тут війна. Пропав Ігор на багацько літ. Я заміж вийшла. Так, аби за кого. Бо після війни дівчат – хоч греблю гати, а чоловіків – катма. Син у мене Ігорко знайшовся. Помер невдовзі. Ну, тоді ж – ти знаєш, мабуть, – почала я ходити молитися. Та так затуркали мене ті штунди, що й чоловіка хворого не догледіла. Помер. Ну, а ще як чоловік був живий, раптом мені навстріч у центрі, ну чистісінько тобі Ігор. Тільки фігура якась перехняблена. Він до мене човгає і щось силкується сказати, а слова тремтять у нього в роті, з підстрибом вискакують і котяться повз мене. Тільки в голові дзвенить: Ігор це, Ігор контужений. Усе мрієчку плекала – хоч би поглянути на нього коли. Щоправда, вже тоді проклинала його, бо погребував мною. Бачте, йому наречену батьки підшукали. І от повернувся у наше село. А, думаю, одкоша дали, то знову до мене. А він мені, ледь розібрала: «Всю війну з тобою пройшов». А я відступаю. Десь тут і чоловік мій мав іти. Ось і чоловік, ось і знайомі, а я в усього села з Ігорем на виду. І тут цей Ігор витягає хустку. Як блиснула чорним шовком, як мигнула червоними квітками, та торочки як хльоснуть мене по руці. Хотів на плечі накинути. А я... а я тікати... тікати... тіка-а-ати... – Макарівна дрібно застрясла, враз рвучко притулила кулак до розпашілого чола. – І пішла чутка. Чи довго до неслави? То я вже що не казала Ігореві. Та все при людях. Та щоб усі чули. Отак виривала його серденько. І топталася по ньому... Та й по собі теж.

Вмовкла. Сльози затуманили очі, одначе не плакала, тільки шморгала носом, кривила старече обличчя, яке, втративши колишню привабливість, було ніби колекція зморшок. Віта якось із подивом розглядала Макарівну. І раптом жаль до неї розвіявся від насмішкуватого погляду Костика, який, відсапуючись, кинув мішок на

купу. Хлопці, що прийшли з ним, позирали зацікавлено на дівчину. «Розказав...» – обмерло все в її душі. Метнула гнівом на Костика, а той джигунисто їй підморгнув, плекаючи надію й сьогодні замінити колгоспний борщ на Вітин, домашній.

– Заспокойтеся... – нарешті озвалася Віта до Макарівни, що сиділа як з хреста знята. – Вас хоч хтось та любив. А я ось...

– Ой, та де вже те щастя!.. – перебила її Макарівна. – Ось майже двадцять років самотою. Іноді думаю... Хай хоч холера люта, а підйду і скажу щось... полюдському...

– То прийняли б до себе та й голову не морочили. Ні собі, ні людям.

– Уже не любить. Сьогодні кажу про дерева, а він дивиться... дивиться, наче крізь мене. Розлюбив. А мені він усе-таки з думок не йде...

Віта вражено втупилась у Макарівну. Це ж треба... Й досі роздумує: любить чи не любить. Бо він їй, бач, із думок не йде. Вуста її несподівано розтяглися посміхом, сягнистими кроками вона відбігла вбік і зареготала. Згиналась раз у раз, ніби поклони біла, і, не дивлячись на Макарівну, сміялась, сміялась... Макарівна силкувалась і собі скривити рот у посмішці, а в очах заचाївся страх.

Дерла горло жорстким сміхом Віта, боячись вмовкнути, боячись підпустити ближче підступний клубок заздрості. Краєм зволоженого ока бачила, як хлопці здивовано втупились у неї. Ти ба, кохання їй заманулось. А кохання щастям поманить, а горем по шию заплутає. Он скільки літ Макарівна борсається. Але ж вона щаслива, бо зазнала його – справжнього.

Макарівна з бодем відвернула погляд від дівчини, «над чим вона сміхи збиває? Так мені й треба. Захотілося розради. То ось тобі... налили по вінця. Згадала, бачте, сон рябої кобили – свою молодість... Ха-ха-ха!».

Переборюючи себе, стала також хихотіти тоненьким смішком. Очі приплющувала, щоб кляті сльози не випиналися.

Осіннє сонце, просвічуючи дрібненькі хмарки, посилає на землю останнє своє тепло. Крізь браму з височезних лісосмужних дерев чітко вимальовувалися сині обриси далекого лісу.

Сонце ковзнуло сріблястим промінцем по сльозинах у куточках очей двох жінок, що заповзято сміялись. І де вже було збагнути: сміються вони чи плачуть, бо й самим жінкам це було невтямки.

У лікарні

Надвечір Галина прийшла до пам'яті. Погляд поволі ковзнув по стелі, далі в око впали ліжка з хворими, та невдовзі чийсь обличчя все затулило, і сірі очі під сивими жмутиками брів привітно всміхнулись.

– Не лякайтеся. Вже все гаразд, голубонько.

Галина склепила повіки.

«Знову лікарня... Знову уколи, настанови лікарів. Ой, як уже набридли оці серцеві напади. Нібито й не хвилююся дуже і до серця близько нічого не беру. Як же сьогодні так сталося?»

Зранку, почала пригадувати Галина, на декілька хвилин спізнилася на роботу: тролейбус у аварію потрапив... Начальниця складального цеху, Раїса Василівна, аби й інші мали на увазі, голосно вичитала за спізнення. Галині спало на думку, що та занадто вже прискіпується до неї, завжди намагається допекти, зачепити за живе. От і цього разу почала зі спізнення, а дійшла до того, що переказала всі її огріхи протягом двох років роботи у друкарні. Стало важко на душі від її слів. І навіть приступивши до складання, не могла забути їх. А робота потребувала цілковитого зосередження. «Що це зі мною діється? – думала, притискуючи долоню до голови, що аж папіла жаром, а дихання все частішим ставало. – Чому дзвенить у голові?»

Враз усе довкола стало тьмяним і невиразним. Промайнули чийсь обличчя, а згодом усе пірнуло в морок. То, певно, і була непритомність. Ще й досі паморочиться

голова, а в лівій скроні пече, мабуть, падаючи, забилась. Й у вічі ніби хто піску сипонув.

Знову сховала втомлений зір під повіки...

...Новорічний вечір. Скільки сил Галина доклала, аби прикрасити залу, ялинку, щоб зібрати людей. Останнє було найважчим, бо всі поспішали з роботи додому.

«А-а-а... тільки гаяти час», – відмахувалися від Галининих умовлянь. Усе ж на свято прийшло чимало. Та незважаючи на те, що було все обмірковано, вечір зірвався і цього разу.

Лотерея мала розігратися після концерту. Аж з'явилася Раїса Василівна і запропонувала чи наказала:

– Зараз буде лотерея.

– Ні, лотерея пізніше, вже розпочався концерт.

– Зараз буде лотерея, – розмірено повторила Раїса Василівна. – У нас завжди так було.

– Тому і вечори погано проходили, – мовила з серцем Галина.

– Я знаю, ти любиш посперечатися. Пора б уже схаменутися, покинути цю звичку. Треба думати. Ти ж не якийсь там дівчисько, а двадцятичотирирічна жінка.

Галина відчувала, як вологими робляться очі, на чоло наступає щось тьмяне і сипуче, та, втримавши себе, оголосила лотерею. Більшість присутніх полишила дивитися концерт і з вигуками, заглушаючи артистів, навалилися на стіл у кутку, де мала розігратися лотерея. Дізнавшись про результат, розходилися по домівках. Залишилося небагато, здебільшого молодь. А хотілося, щоб зі всіх цехів були люди.

Наступного дня Галина, копирсаючись у шпацах, чула, як Раїса Василівна розказувала складальникам про вечір.

– Хіба таким має бути вечір? Ні веселості, ні сміху, збилися всі до гурту. Казна-що! А Лісниченко бігає, не знає, за що і вхопитись, а взялась же бути від-

повідальною за вечір. Так мені зіпсувала настрої. І взагалі якась вона... Час би вже й схаменутись. А їй усе смішки, хлопчачи якісь завжди біля неї вертаються. От Юрко з ротаційного цеху. Руденький такий. Йому ж тільки вісімнадцять років! А так закрутила хлопчині голову... – і додала пошепки: – Скільки дівчат довкола, а він до розведеної. Принадила, ясно чим, о-ой, догуляється вона...

Закусивши губу, Галина зачепила ненароком щойно складену гранку. Літери посипались.

Чому вони так? Навіть Юрком дорікають. Як їм усім довести, що не потрібний їй Юрко, що й дивитися не хоче на нього. Ще не вижила з розуму, щоб стрічатися з хлопчиськом, який на шість років молодший за неї. Та ще й рудий-рудий, аж вогняний. Щоправда, все-таки симпатичний і ніби тямущий хлопець. Але хіба їй не вистачає вродливих, дорослих? Скільки разів заявляла Юркові, щоб залишив у спокої.

– Ну, чого ти за мною ходиш? Невже не можеш знайти хорошу дівчину по собі? Чого тобі від мене треба? – роздратовано кидала в зеленаві очі хлопця.

– Галю... Галочко, не говори так. Дозволь я проведу тебе? – він слухняно стояв перед нею, мов чемний школярчик.

– Не треба.

– А все одно проведу.

Галина, зітхаючи, йшла додому. Намагалася на Юрка не звертати уваги. Але все ж потроху і прислухалася до його дотепних розповідей і часом, не втримавшись, сміялася разом із ним. А одного разу, довівши її до будинку, Юрко раптом заступив двері й притулив Галину до себе.

– Галю моя! Галиночко...

Галина стояла, немов закам'яніла. Років зо два минуло, як її чоловік знайшов собі милішу за неї. Не дорікала йому, не робила спроб повернути, але хоч би

й повернувся – не прийняла б. Та набридло бути одначкою, хотілось у парі жити. І з'явилися симпатії. Але майже всі виявлялися мізерними людями, не вартими уваги. А Юрко? Що Юрко? Він такий, як і всі: відразу ж у поцілунки. Ні! Досить!

Сіпнувшись зо всіх сил, Галина випручалась.

– Всі... Всі ви однакові. Блазні! – на її гарному обличчі застигла гримаса болю.

Залишивши спантеличеного Юрка внизу, вона чимдуж легіла по східцях. І більше вони не розмовляли. Були, щоправда, короткі зустрічі в їдальні по обіді... Він винувато зиркав на неї, проте не промовляв ані слова.

Зайшов лікар.

– Галино Лісниченко, до вас із роботи. От бачите, а ви ні на кого не чекали.

Найменше сподівалася Галина побачити в лікарні Раїсу Василівну. Причепурена, з посмішкою підійшла вона до Галини. Полилась улеслива річ. Мовляв, у цеху якось порожньо без неї, що в заміну не можуть знайти такої складальниці, щоб управлялася з її роботою, а стільки правки коректури, стільки замовлень!..

Галині, хоч і чула нещирість у її словах, все ж приємно було, що це говорить сама Раїса Василівна. Не така вона вже й погана. От прийшла провідати. А та немовби вгадала її думки:

– Ти думаєш, ах, вона сяка-така. Не заперечую, інколи й припускалася гострого слова, але ж посада яка у мене відповідальна. Хочеться, щоб усе було гаразд. А це, сама знаєш, нелегко. Ось ти захворіла, ніхто не прийшов, а я вже тут як тут, – озирнувшись на сусідні ліжка, притишила голос. – Про твоє становище я вже знаю. Не хвилюйся. Юрко не заперечує, що ти від нього вагітна. Я, щоправда, особисто з ним не розмовляла, а от дівчата...

Галина заціпеніла. Вагітна! Я вагітна? Хто б міг вигадати таке? І Юрко... при чому тут він?

– А що сказав Юрко?

– Та ти не хвилюйся, ще раз повторюю. Ти ж добре знаєш, такого не можна втаїти. От і впливло на поверхню. Хтось обмовився, що ти вагітна, ну... а раз хворе серце – стало зле. Я спочатку не дуже вірила, а потім усі заговорили про це. Нібито якась дівчина, жартуючи, прискіпалася до Юрка, що, мовляв, чие дитя не є, а пришпилить його Галина тобі. А він став, як укопаний, почервонів, а далі й признався, що дитя й справді його.

Галина сама не своя сиділа. Побілілою рукою вцепилася за бильце ліжка. Приплющила повіки, заховавши сльози, та вони просочувались і звисали на віях. Раїса Василівна, помітивши її стан, сполохано запитала:

– Ти що, Галю? Що з тобою? Може, викликати лікаря?..

Більше вона не з'являлась.

Лікар довго бурчав, наказавши більше нікого до Галини не впускати. Але через деякий час вбігла чергова медсестра.

– Не знаю, що й робити. Більше десяти людей прийшло до Галини Лісниченко, прохають хоч би когось пропустити.

Лікар, сердито звівши сиві брови на перенісся, змилосердився. Двері палати тихо прочинились, і на поріг боязко ступила Леся Кулик. Сіла на стілець біля Галини і несміливо спитала.

– Ну як? Ліпше хоч трохи?

Скупо всміхнувшись, Галина знизала плечима. Відвела погляд. Леся теж винувато потупилася.

– Слухай, Галю, ти... ти не звертай ні на що уваги. Раїса тут тобі наговорила... Все те брехня. Безсовісна вона. Хм, і оце щойно, вийшовши від тебе, примадонну з себе корчить: «Ви їй нічого не кажіть, бо я лише дещо сповістила їй у легкій формі, але навіть це подіяло». Ми їй такий «тарарам» влаштували... А плітки про тебе Люська Кравицька розпустила. Вона сама призналася,

що просто знічев'я зачепила Юрка, а той... так їй і відповів. Він дуже любить тебе, Галю.

Думав, що ти й справді вагітна, вирішив виручити, щоб менше язиками плескали. Він і зараз біля лікарні вештається, а зайти не насмілиться.

У Галини посвітлили очі. І наважився на таке. Бідолашне хлоп'я... Галина всміхнулася сама до себе.

Леся, бачачи, що Галина заглибилась у свої думки, заспішила:

– Ну, Галочко, видужуй. Нас тут цілий гурт до тебе прийшов. Привіт – велетенський... А я побігла, бо мене сюди під чесне слово на декілька хвилин пропустили. Ми ще навідаємось. – Цмокнувши Галину в щоку, рушила до дверей.

Галина підвелася з постелі. Обіперлась ліктями об підвіконня. У зеленому скверіку гралися малята, на лавках сиділи мами. Вздовж алеї поволі віддалявся Юрко. Він черкав долонею підстрижені кущі акацій, дійшовши до воріт, озирнувся.

Галина прикипіла до вікна. Юрко вдивлявся довго й пильно, але, певно, не бачив її, бо від шибки відбивало сонце й сліпило очі.

Чи довго до радості?

Ой, порадилися біда з бідою та обійняли так, що й передихнути несила. Закрила б очі – і геть із цього світу... Бо витолочена душа, чорною рядниною вкрита. І ні квіточки на ній, ні листка зеленого.

Тетяна застигла перед вранішнім вікном. Чорнів гребінь на білім підвіконні. У погляді – дерева, чорні, сучкуваті, наче сторожа її нещастя. Тільки син тримає, інакше вкоротила б собі віку. Чи, може, гріх на долю нарікати? Кімнатку ж дали. І робота... Яка не є, а при ділі. І він не чіпає, хоч серце неспокійне, нахвалявся – уб'ю. Та що то за життя таке – розлучились, одначе бійся? Хоч іще колишні синці не походили. У груди бив, у живіт, товк у голову. Спасибі добрим людям, відрятували. Міліцію викликали, так сама ж і на захист стала. Все боялася за сім'ю, а давно треба було розлучитись. Отак і занапастила своє життя. Аби ж то тільки своє, а то і Максимове. Зовсім од рук відбився. І як йому тепер дати раду?

Поволі вдягаючи спецівку, поглядала на сплячого сина.

Як лялечка... Спокійне, миле... Притулила синову долоньку до своєї щоки. «Голуб'я моє»...

Та син сонно випручав руку, ляпнув по ковдрі, ледве встигла голову відвести.

«І вві сні не мириться зі мною...»

Майже щоранку, збираючись замітати подвір'я, видивлялася на сина і на милуватися не могла.

– І нехай мені руки покорчить, як іще здійму їх на нього, – шепотіла, закликаючи себе.

В уяві поставав учорашній день, коли під їхнім вікном зібрався мало не весь клас із учителькою подовженого дня. Розмаїття вигуків «мама Журавльова», «мама Журавльова» насторожили не тільки Тетяну, бо й із інших вікон повипиналися стривожені сусіди, та відразу ж кожен із них сипнув репліками:

– О, вже щось накоїв той пройдисвіт...

– Харцизяка, вже щось натворив!

– Ватагу привів шибайголова по Тетянину душу...

Але Тетяна всього цього не чула, метнулася на вулицю.

– Ось погляньте, на що здатний ваш синок. Ось що йому до вподоби виробляти, а не вчитись, як іншим, – виказувала їй молода вчителька.

Тетяна похмуро дивилася на учнів – діти як діти. І не могла спочатку второпати, що в одного ніс розпух, в іншого подряпина на щоці, в третього сорочка роздерта.

– А ось у цього колінце... – нагнулася вчителька, підбавши свою модну спідничку. – Ми не можемо тримати вашого сина у групі подовженого дня. Це садист якийсь.

– Ти мені не мати... Ні! Батько б мене не бив. Він мене ніколи не бив! Не хочу в подовжену групу! Хочу до батька... – хрипко кричав Максимко, то відбиваючись, то скарлюченими пальцями прикриваючи голову.

Коли було дуже боляче, несамовито вигинав шию, наче від лоскоту, надривно викрикуючи і качаючись по підлозі.

– Не хочу з тобою! Хочу до батька! – волав, заплющивши очі, щоб не бачити, як зміїний вихльост паска здійсмається над ним.

– А-а... так тобі до батька кортить? Ось тобі батько! Ось тобі!

Лють, підсилена образою (бач, про батька згадує, а той, п'яниця, чи хоч коли копієчку дав, чи хоч поціка-

вився ним коли?) затемняла розум, стугоніла у скронях, примушувала на повну силу шмагати це непокірне тільце. Коли затих – опам'яталась. Одвернулася, щоб не чути схлипувань сина. Стояла довго, вгамовуючись, боячись повернутися, боячись глянути в сірі оченята, з яких глипала на неї одверта ненависть. Стиснула рукою перенісся, наче хотіла втримати сльози, безтямно захитала головою. Подумки кричала: «Прости мене, синочку, прости свою дурну матір. Хіба я зла тобі бажаю? Усі кажуть в один голос, тільки ремінь тебе навчить. Усі ж у класі діти як діти, лише ти...»

Вибігла на кухню, бо сльози вже котилися без упину.

...А ось він спить, розметавшись по ліжку. Щось, певно, снилося страшне. Ще б пак, після такого покарання. Тетяна скрушно захитала головою: не годиться так... Але як? Розривається душа... Що ж хорошого воно бачило? Ще як ніжками в колісці чеберяв – щоденні сварки, п'яні збіговиська батькових друзяк. А недарма кажуть: виховувати треба, як поперек лавки лежить, а не вповодж. Ні, не битиму більше! Хай росте, яке виросте.

Вийшовши у двір застєбнула верхній гудзик – холодно і мрячить, а прибирати треба. Чого тільки не накидають у цьому дворі. Чи ж важко у сміттєве відерце та до смітника віднести? Ні, у вікно жбурляють.

Рипнули двері сусіднього під'їзду. Навздогад подумала, що це Валер'ян Іванович. Краєм ока зиркнула – він. Яка погода не є, а він прогулюється рано-вранці та пізно ввечері, тому, певне, і молодистий такий, хоч йому близько п'ятдесяти. Льотчиком був, а в них рання пенсія. Дружина померла в нього. Одинак.

Мимоволі ковзнула думка: «І я ж одиначка», та аж засоромилась: геть, геть такі думки, бо старий для мене, п'ятдесят і тридцять, куди ж воно, а потім, це треба зовсім з глузду з'їхати, щоб таке зіставляти, льотчик за-

служений і двірничка, та ще й із дитям таким. Рідному батькові воно не треба, а чужим – то й поготів.

Мела собі, орудуючи мітлою, вишкрібала з квітників опале листя. Зосереджено збирала купи сміття в відро. Раніше соромилася своєї роботи, а як почали в дворі хвалити, що такої чистухи ще не було, заспокоїлася.

Та якось перед нею зупинився студентик і почав перед дівчатами філософствувати: «Ось одна з благородних професій. Як це прекрасно – боротися з нечистотами, залишати після себе красу!». Тетяна хотіла йому кинути щось образливе, думала, насміхається, та раптом він звернувся чемно до неї: «А скажіть, будь ласка, чи не можна у вас десь тут підробити, бо ми залишилися без стипендії?».

Тоді вона всміхнулася.

– Доброго ранку! – почулося збоку.

– Вам теж доброго, Валер'яне Івановичу, – відказала, розгинаючись.

– Вибачте, що втручаюсь, але хотів був учора на вичурку йти... Так Максимко репетував...

Тетяна знітилась. Отакої, ще й од сусідів сорому наберешся...

– Заробив, Валер'яне Івановичу. Вчителька з усім класом привела. Б'ється, не слухається, вигнали з групи. Що не скажу – і вухом не веде. У колонію жаль здавати. І так – як сирота.

– М-да-а... – протягнув Валер'ян Іванович. – От би ви послали його до мене після уроків. Буцімто за справою якою. Я чекатиму.

– Добре, Валер'яне Івановичу, – тихо мовила Тетяна, відсвічуючи до сусіда приязню в очах.

Під час сніданку спостерігала, як син нехотя длубався виделкою в яєчні з ковбасою. Так і не доївши, хапнув чашку з гарячим чаєм. Болісно скривився, коли хлюпнуло на руки.

- Обережніше... – кинула застережливо мати.
- Наче тобі мене жаль... – єхидно буркнув, навіть не глянувши в її бік.
- Аби ти був людиною, чи я б тебе шмагала?
- Шмагай, шмагай. Через два роки закінчу дев'ять класів – заїду на край світу. Шукай вітра в полі. А про тебе й не згадаю.
- Ото дядя матері... – почала була Тетяна.
- А за що дякувати? За оцю яєчню? Он у Юрка й годинник, і велосипед, а в мене? І зодягнений найгірше. І сміються всі, що меблі на смітнику підібрали.
- Так вони ж іще непогані. Люди кращі придбали, а нам і ці згодяться, бо нового ж не накупишся на нашу зарплату.
- Я не винен, що в тебе така робота. Он у Юрка... вони теж мало заробляють, у лікарні, в реєстратурі мати... Він бутерброди з чорною ікрою наминає. А я й не куштував...
- Мати його й мене просила допомогти продати якісь ганчірки, та я відмовилася. Невже ти хочеш, щоб я людей дурила? Втридорога тягла...
- Ну, так і сиди без грошей.
- І де ти такого нахапався? Бач, із ким подружився... Щоб цього Юрка й близько тут не було!
- А він у наш блощичник і не зайде.
- Який блощичник? – сіпнулася до нього Тетяна. – Який? Хіба в нас є блощиці які чи таргани?
- Немає. Це Юрко каже.
- Господи! – сплеснула руками у відчаї. – Я все мию, вичищаю... А він допомагає на матір плитку розпускати. Хай попадеться мені той Юрко!..
- Ти нашу дружбу не чіпай. Ото я вчора натворив, бо його захищав. Він – мій друг.
- Який же то друг? Стояв і оком не моргнув, коли тебе лаяли.
- Йому не можна. Коли батьки дізнаються, не куплять магніфон. Я собі теж такий куплю.

– За що?

– Ми в мореходку будемо з ним вступати. В загранку плавати. За рубежем життя... Там яєчно з ковбасою не їдять. Ікра, риба, золото. Все дешеве і всього навалом.

У Тетяни й руки опустилися. «Пропав, геть пропав... Таке мале, а вже понівечене. Їх же в школі вчать, що й як, ні, повз вуха пропускає, Юрка слухає...»

Суворо глянула на Максима.

– Досить патякати. Здам у колонію – буде тобі загранка. А тим спекулянтам... Ось зараз піду і...

– Мамо! Ні! Не ходи, – розгублено закліпав очима, підбігши до матері. – Я... Я пожартував. Він мені нічого не казав.

– Брешеш, Максиме. Ой, і дурило ж ти... Іди вже в школу, а то запізнишся... А... ще, мало не забула... чогось просив Валер'ян Іванович, щоб забіг після уроків. Якась термінова справа.

– Який? Льотчик?

– Льотчик...

Максим трохи постояв, про щось метикуючи.

Тетяні цілісінький день наверталосся на очі, як син, завжди кручений, непосидячий, вкляк посеред хати, намагаючись уторопати, для чого ж він льотчику міг знадобитися, далі, закопилівши губу, про себе процідив: «Цікаво».

Хм, цікаво, бач, йому...

Увечері нетерпляче чекала приходу Максима, здалеку почала випитувати.

– Ну, був у льотчика в гостях?

– Та... дядько класний.

Перечікувала мовчання сина, бо знала, як упреться, то ніяка сила не здатна буде розв'язати йому язика. Той, поволі складаючи підручники, проказав:

– Чаєм напував... Та це таке... А які він мені моделі показував... А скільки їх! От лише рука у нього після

аварії не згинається. Пряма. Йому помічника треба, бо, каже, багато задумів і все пропадає... А я йому якраз підходжу. Каже, що у мене бойова, як у справжнього льотчика, натура. Ой, а як я пробував точити! Деталька, як голочка тоненька! Ще сказав прийти...

Другого дня під вечір Юрко сердито походжав перед вікнами. Він звик, що Максим був його тінню, а це раптом десь подівся. Тетяна, миючи на кухні посуд, тільки посміювалась: «Скоро й до “блощичника” зайде».

А ось і Максимко повертається. Розмахує шапкою, певно, щоб таким чином пригасити свою енергію. Крізь розчинену квартиру чуються голоси.

– Максе, де ти пропадаєш? І вчора не приходив, і сьогодні...

– У-у-у – Юро... Я такі діла роблю! Літаки... З Валер'яном Івановичем... О-о-о... він така людина... Все на світі знає. Я вже вирішив – конструктором буду.

– А мореходка?

– Ні. Тільки небо! Слухай, а ходімо вдвох до нього? Він дозволить...

Тетяна незадоволено хитнула головою: «От іще... і цього за собою тягне».

Юрко, деяку мить помовчавши, презирливо скривився:

– Та... Роботи багато: пиляти-тесати, а що маєш? Ні. Щоб я таким займався? Та нізащо в світі. І тобі не раджу. Море... загранка... Краса... Усе біля твоїх ніг.

– Але ж літати... Валер'ян Іванович каже, все починається з простої моделі.

– Дурниці... Гайда подивимося диски про Карибське море. Вчора прислали.

– Та треба математику... Валер'ян Іванович...

– Що ти як звихнувся... «Валер'ян Іванович», «Валер'ян Іванович»... Думаєш, він довго буде з тобою панькатись? Це так... Доки йому не обридне.

– Ні, він каже, що в нього без мене нічого не вийде. В нього ж рука «костильована». Тим більше, йому слово дав, що візьмуся за математику.

– Тю... шизик. Скажи, діло є. Серйозне...

– Ні, – зятято похитав головою Максимко. – Ні.

– Ні-і-і? – перепитав Юрко. – Тоді дивись, пошкодуєш...

– А що я тобі поганого зробив?

– Ти нашу дружбу потоптав. Ти в мене їв і пив. А грошей скільки напозичався? То думаєш все так, на халяву?

– Я тобі віддам...

– Комусь іншому розкажуй... Що, може, продасте той шифоньєр, що на звалищі підібрали? Чи твоя мати прийде нам підлогу мити? Вона ж підробляє по людях.

– Ти матір не чіпай!

– А що – вже хорошою стала? Чи мало лупцювала тебе? Я чув, як ти вчора, мов скажений, верещав.

– То через тебе.

– Ха-ха-ха... Хто в це повірить? Мене вчителі знають... Тебе теж, – в'їдливо додав.

Голоси вмовкли. Тетяна виглянула у вікно й побачила двоє тіл, сплетених у бійці, що качалися на тротуарі. Кинулася до дверей.

Через деякий час вела за руку Максима, що понуро плівся, чекаючи на прочуханку від матері.

– Нічого, сину, якось віддамо ці гроші.

Максимкові було дивно, що не лізуть до вух звичні материні нарікання. Він іще не міг зрозуміти, чому, попри постійний суворий вираз обличчя, в її очах раз у раз зринає мерехтіння радості.

Похнюплено позирав на неї, але руки не виривав.

Кам'яне намисто

Під час нічних чергувань траплялася вільна хвилина, коли ми, студенти-санітари «Швидкої допомоги», могли потеревенити, посперечатися. Так було й того разу, коли Карпинський щось писав, зрідка позиркуючи на присутніх. Худорлявий, сивоголовий, із сірими мрійливими очима й іронією в куточках уст. Коли всміхався, гачкуватий ніс розпліскувався, як наліпок листка на дверях старовинної роботи.

Ось він відклав ручку вбік, із цікавістю поглянув на Олега, який намагався нас переконати, що розвиток техніки знищить життя на землі.

– Треба зупинитись! Оглянутись... – гарячкував Олег. – Досить колупати дірку у власному човні, ліпше пристати на бік так званих жезистів, які обстоюють нульовий розвиток суспільства.

Ми заперечували: рука технаря сіятиме лише добро, коли він сповідуватиме гуманізм. На це Олег аж підскочив:

– Загальна доброта? Не бувати цьому ніколи! Це вигадка. Люди – хижаци. Та ще й найвищого ґатунку, їхня пихатість та егоїзм не дадуть збороти в собі тваринного. Вони навіть хизуються своїми вадами. Наче пити на себе хутра з живих істот, прикрасити розумове убозтво зужитими фразами. Вони...

Карпинський, хитрувато примруживши очі, спитав:

– А хто це «вони»? Ти також до цієї категорії належиш?

– Ні... Я не такий, – промимрив Олег.

– Ти – вегетаріанець, шапка в тебе з листя, одяг теж... – насмішкувато вів далі Карпинський. – Одне слово, один серед хижаків, і тобі не страшно?

– Миколо Івановичу, не ловить на слові. Не лише я замислююся над буттям. Ні, що не кажіть, техніка вже на заваді. Треба зупинитись! Е-е-е... куций розум у людей... Схаменуться, та пізно буде.

– Постривай, Олеже. Розповім я одну історію... Ніяк забути не можу, хоча вже літ та й літ минуло.

І він розповів.

«...У будинку, хат за дві од моєї, поселилися нові сусіди – батьки з шістнадцятирічною донькою Лорою.

Дівчина була безжурна й сміхотлива. А по якимсь часі з нею почалося щось дивне коїтися. Щойно ставав вечір, як вона блідла, смутніла, і, хоч де була, бігла щодуху додому, вмощувалася на ліжку, яке стояло біля вікна, і втуплювалася очима в далечінь, ніби щось манило її звідти.

Перша збентежилась мати:

– Лоронько, чому ти весь час дивишся у вікно?

Дівчина рвучко обернулася на її голос:

– Мамо, а що там за скелями?

– Море.

– Море... – задумливо повторила дочка й пристрасно зашепотіла: – Там... на найвищій скелі синій вогонь горить. Я дивлюся на нього, а він дивними колами сходить, то іскрами сипучими розпадається. Мені несила відвести погляд.

Мати глянула в шибку, та вогню не помітила. Темінь, суцільна темінь.

– Ой, вигадуєш, фантазерко...

Пішла на кухню, гадаючи, що все минеться. А Лора сиділа без жодного поруху, втупившись у вікно.

Минуло кілька днів. Батьки неабияк занепокоїлись – донька щовечора всідалася на тому самому місці й то усміхалася, то реготала, то сльози котились по щоках. Й одмахувалася, коли запитували, що з нею коїться.

– Я квіти збираю. Які великі! А от гадюка повзе по моїй нозі. Ну, чому ти так остерігаєшся, дурненька, я тобі лиха не заподію.

Батько з матір'ю перезирнулись.

– Доню, тобі голівка болить? – озвалася мати.

– Не заважайте, я хочу намилуватися квітами – цвітінням папороті. Орман, мій наречений, каже, що рік до року їх менш розквітає.

– Який Орман? Що ти верзеш? Лягай спати, а то ще з глузду з'їдеш, – батько силоміць намагався вкласти її.

– А-а-а... Не чіпайте мене, ідіть собі геть! – залентувала Лора...

Того ж вечора батьки, дізнавшись, що я невропатолог, запросили мене оглянути їхню доньку.

– Може, фантастики начиталась, а душею вразлива, от і вигадує... – припускавсь я здогадів.

Мати ж умовила мене простежити за дівчинкою ввечері.

Тільки-но почало смеркати, як вона вже була біля вікна.

Я поцікавився, що вона там бачить?

– Уже вогонь синіє... Скоро побачу вождя, – почув у відповідь.

Я підсів ближче.

– Де це ти таке вчитала?

– Що? – обернулася до мене Лора й долонею враз прикрила повіки. – Мені боляче, коли я відводжу погляд. А ось і ліс... У мене таке смішне вбрання – з листя. В косах квітка безсмертника, а на шії намисто з блискучих гірських камінчиків. Це подарунок Ормана. Він – мій наречений. Нещодавно йому виповнилося

двадцять три роки, але в конкурсі наймудріших він виборов перше місце і його обрали на вождя. Наша планета величезна, а людей обмаль. Це з'ясували наші мудреці, які на могутніх орлах облетіли всю землю. Були навіть у Царстві холоду. І всюди живуть лише добрі люди. Це планета Добра. Достаток і дружба панують тут. Із птахами та звірами дружать люди, бо ті їм вірять. М'яса у нас не їдять. Лише фрукти, овочі, молоко, різні трави. І все це вживають, коли воно вже дозріє. Такий у нас закон. І навіть рослині не можна заподіяти зла. Ось до мене підійшов лев. Осідлавши його, я їду до лісу по ягоди. Всі дні минають у праці, хоча ніхто нікого не примушує. Просто кожне вважає за свій обов'язок піклуватися про інших. На випадок засухи чи похолодань заготовляємо сушені ягоди, насіння, трави, корінці. В піску або ж у воді з цілющих джерел зберігаємо свіжі фрукти, овочі. А одяг наш сплетено з тонких міцних водоростей. Та ходимо ми майже роздягнені – організм од цього здоровішає. Дівчинка вмовкла.

– А далі? – питав я.

Та Лора вже спала.

– У вашому роду чогось подібного до цього не було ніколи? – звернувся я до батьків.

Нічого такого не було, а богомільні нашіптували батькам, що це «нечиста сила» вселилась у їхню Лору.

Мені залишилось одне: спостерігати й губитися в здогадах.

Розповіді Лори про планету, на якій живуть лише добрі й чесні люди, захопили мене. А що, коли це наша планета, тільки за іншої цивілізації, і Лора спілкується з нею таким ось чином?..

По якімсь часі я знову навідався до цієї родини.

– Я стільки новин маю!.. Таке діється, таке!.. – кинулася до мене дівчина й почала розповідати:

– Досі всі технічні винаходи у нас було заборонено. Та коли вождем став Орман, до нього почали звертатися люди, які намагалися довести користь од техніки. Молодий вождь не зважувався змінювати закони, бо століттями тяжіло закляття над усіма, хто винайде зброю, хто захоче полегшити свою працю, перекласти її на когось, хай би навіть і на машину. Ми щоранку співаємо гімн природі, присягаючись плекати кожне деревце, квіточку, джерельце. Досі ми перебували у спокої й радощах, а тепер самі страхіття довкола... минулої ночі до нас, мов стріла, примчав на вовкові іноплеменець. Обличчя його було стривожене, очі палали, а мова поривчата. З'ясувалося: на нашій планеті – прибульці. Вони нищать усіх, хто потрапляє під руки, їхня мета – викоренити жителів планети Добра й заволодіти нею. Що нам діяти? Адже ми не маємо ні зброї, ні схованок і не вміємо вбивати. Як же це – позбавити когось життя? Це ж дикунство... А ще той чоловік розповів, що кожен порух прибульців обростає злом, засліплює вогнем. Зовні вони схожі на нас, та обличчя хижі й жорстокі, як і їхні вчинки. Якось увечері, коли ми з Орманом блукали лісом, до нас наблизився чоловік на ім'я Весіл. Він довго мовчав, не наважуючись повести розмову. Далі, попросивши вибачення в мене, відвів убік Ормана і, гарячкуючи, почав йому щось доводити. Потім вони, гукнувши мене, пішли до скелі, де мешкав Весіл. Од блискучих, як гладінь води, стін линули снопи світла, присмерк зовсім розтавав, і було видно, як удень. Орман здивовано роззирнувся. Навіть у загальній залі не було так гарно... «Як тобі пощастило так одшліфувати стіни? – спитав вождь. – А світло таке яскраве звідки?» Весіл мовчки доторкнувся до якоїсь круглої штуки, і раптом у стінці виник отвір. Потрапивши углиб печери, ми з подивом розглядали різні прилади, колеса. «Але ж це заборонено!» – гнівно скрикнув Орман. «Так, заборонено. Я ні-

кому цього не показував. Багато чого лишилося ще у спадок від батька. Відомо й сину моєму. Бо це – сенс нашого життя, і ніякі закляття не стануть на перешкоді прагнення до нового, незвіданого. Треба тільки все підпорядковувати мирові й добру...» – «І ти не боявся, що тебе затаврують?» – «Ні, не боявся, я відчував поклик, навіть обов'язок. Тепер бачу, що недаремно. Настав час, коли треба боронитися від ворогів. Звичайно, кожне з нас не пошкодує життя за свою землю. Хоча, щоправда, боротися з прибульцями голіруч – це однаково, що відмахуватись од блискавки. А в мене є дещо проти недругів...» Весіл стояв перед нами суворий, переконаний у своїй правоті. Його кремезна постать, незворушне обличчя і твердий погляд карих очей, мов додавали всім нам певності. Тоді вони з Орманом іще довго розмовляли... А вчора я сама бачила, як опустилася величезна блакитна куля і з неї вийшов дивний чоловік. Він був увесь блискучий, а голова в прозорожовтій оболонці, ніби в ореолі. Коли він підійшов до нас, то всі збилися до гурту, а Орман вийшов наперед. Зненацька прибулець помахом руки звалив з ніг Ормана. Я, мабуть, знепритомніла, бо коли отямилася, то побачила, що прибулець одяг на Ормана якусь кулю. Тої ж миті Орман закліпав очима. Ми полегшено зітхнули. Виявилося, що прибулець, якого звать Рісом, навчив нашого вождя своєї мови. Орман переклав нам, що Ріс прибув із планети, яку його цивілізація призвела до загибелі. Перед велетенським вибухом на тій планеті винуватці, захопивши всі кулі, вилетіли у Всесвіт. Лише декому з тих, хто виступав проти безумців, пощастило роздобути кулі та врятуватись. «І досі поміж нас точиться боротьба, але сили не рівні. Ми прогавили, коли можна було знищити Зло», – так мовив Ріс. Виявилося, за планетою Добра інопланетяни вже давно спостерігали й довідалися, що тут живуть істоти, схожі на них. Роботи-маніпулятори роздобули аналізи

грунту й повітря та знайшли тотожність і тут. А найбільше зацікавили прибульців цілющі джерела, завдяки яким люди планети Добра живуть близько трьохсот років. Мета прибульців, за повідомленням Ріса, – захопити цю планету, знищити аборигенів і, віднайшовши цілющі джерела, здобути безсмертя, а потім завоювати Всесвіт... Орман стояв у задумі серед принишклих побратимів. Птахи та звірі ніби відчували наш настрій. Подекуди чулося ревіння, виття. І в жахливому передчутті щеміло серце кожного. Невже Зло переможе?..

Лора схвильовано стискала руки, тримаючи біля серця.

– Миколо Івановичу! Що ж це буде? Вони зазіхають на цілюще джерело, а воно ж – ось, біля скелі. Раніше неподалік текла бурхлива річка, яка дощової пори, розливаючись, замулювала цілюще джерельце. І потім важко було його віднайти. Орман вирішив відновити річище, а береги обсадити квітами, щоб люди, які питимуть цілющу воду, милувалися природою...

По деякім часі Лора склепила повіки й заснула. А мені ще довго в душу заповзав холод. «Треба піти до скель», – раптом спало на думку.

Наступного дня Лора, її мати і я вирушили в дорогу.

До скель дійшли, як почало смеркати. Пролізши крізь великий отвір, вивіяний вітром, ураз, мов зачакловані, завмерли. Перед нами шумувало море, зливаючись із вечірнім темно-синім пругом. Подекуди лопотіли чайки. За нами півколом здіймалися скелі. Ми вирішили й заночувати. Лора була дуже сумна. А коли зовсім споночіло, вона почала знову оповідати:

– Ой-ой... яке сьогодні світло!.. Аж очі сліпить. – Раптом голос її затремтів. – Ті раби Зла вбили нашого захисника Ріса, спрямувавши на нього гострий пучок променів. А самі, налаштувавши якісь шнури для по-

шуку джерела, заметушилися, щоб хтось, бува, не випередив їх. Боялися вони, звісно, не нас, а своїх однопланетників. Замаскувавшись, ми стежили на ними. Орман із кількома чоловіками, які лишилися живі, високо в горах робили загату, щоб повернути річку на старе річище й сховати від прибульців цілюще джерело. Роботи було на кілька днів, та несподівано у пригоді стали деякі винаходи Весіла. Раптом унизу сталося непередбачене. Прилади інших прибульців, які шукали джерело, привели на те ж місце, де вже одна група налаштувалася розширювати замулене джерело. Почалася битва. Не можна було розгледіти, що там діялося, бо вибухи, спалахи вогню перетворили на пекло все довкола. Раптом переді мною став задиханий Орман: «Усе! Чуєш, вода шумує. Річка, як навіжена. Вона нищить усе на своєму шляху. Змете їхні кулі, а без них вони – ніщо. Весіл знає, як із ними поквитатись». Одного ми не знали – на нас чигала пастка. Від вибухів розверзлася земля, і вода почала прибувати не тільки згори, а й знизу. Коли інопланетяни помітили, як прибуває вода, вони, галасуючи, кинулися до куль, що стояли на узвишші. Але гінкий вир із камінням збив їх із ніг. А вода прибувала... «Смерть... – гірко мовив Орман, взявши мене за руку. – Чому лихо прийшло по нас? Вірю, ті, хто залишаться живими, не зрадять головного закону нашої планети, – нестимуть у світ Добро. Прощай, світе, прощай, кохана...»

Лора вмовкла. Раптом стрепенулась, із заплющеними очима подерлася виступами. Потім, кволо відкинувши голову, обм'якла й посунулась назад...

Вранці, прокинувшись, мовила до матері:

– Який сон жахливий наснився.

– А що саме? – спитав я.

– Щось надзвичайно страшне... Але я не пам'ятаю...

– Спробуй пригадати... – наполягав я.

Помітивши, що й досі в неї зціплені кулачки, я розчепив їх. З долоні викотилися дві намистинки з чорного каменю. Блискучі, вони в деяких місцях запітніли від теплої руки. Лора здивовано дивилася на них.

– Звідки вони? – з подивом стелула плечима й жбурнула їх у море.

Я хотів застерегти її помах, але не встиг...

Минають роки, а я не можу забути цієї історії. І так часто бачу в уяві оті чорні намистинки, які, здається, котяться переді мною і ведуть у країну Добра. І вже не знаю, чи справді я був співучасником цієї пригоди, чи вигдав її сам. Знаю лише достеменно: все має підпорядковуватися Людяності, Добру. Тож зло треба знищувати, доки воно в зародку, доки не подалося в інші світи...»

Микола Іванович змовк, замислено відсторонившись поглядом. І ми ще довго мовчали, поки стривожив нас дзвоник на черговий виклик.

«Ти, я і Амур»

«Стебли-ночка-а ж ти моя, – з розпачем виводила у душі слова, та на волю не випускала, тільки головою похитувала. – Ой, куди ж ти? Ой, що-о ж ти задумала-а...»

Старечий зір квапливо чіплявся за внуччину поstattь у яскравому короткому платтячку та якось напорішливо тулилася думка: «Чому воно брючата не вдягло? Дівчата ж он крутяться в синіх, цупких, наче брезентових, ще й холоші навиворіт позакочували. А Світлана у своїй куценькій одежині оченятами сюди-туди світить, а на бабусю, бач, і не зважає».

Та коли внучка стала навшпиньки, бабуся Віра здогадалася нарешті, що вона когось виглядає. І собі почала позирати в той бік.

– І-ій... Погибелі на тебе нема... – не втримавшись, пробурчала, коли загляділа, як високий, худорлявий, із пелехатою чуприною хлопець пригорнув Світлану. – Бач, говорять не наговоряться, що їм бабуся, яку мало не розтряс автобус, доки дісталася міста! А поїзд ось-ось рушить. Он як поспішають ті, що запізняються... За плечима торби. Як павуки, деруться у вагони.

Коли почувся невдоволений голос провідниці, що відганяла пасажирів, бабусю Віру аж затіпало від хвилювання. Підступила ближче до внучки. Завжди червонясте від польового вітру обличчя, якось ніби посіріло.

– Не гайся, Світланочко... О-ой.. чи не обійшлись би без тебе на тому БАМі?..

Хотіла ще щось мовити, але хитнула головою, і сльози покотилися, мов змагаючись, яка першою торкнеться підборіддя.

– Не плачте, бабуню, заспокойтеся, – тулилася до неї онука.

– Та чого ви так побиваєтесь? Я от їй заздрю, – озвався пелехатий.

– Еге ж, заздриш. Та чогось не ризикуєш і собі світ за очі...

Прискіпливо окинула його постать, міркуючи: «Іч який... сорочка, як на весілля. Вирядився в білі штани... От би кого в тайгу, щоб трохи пиху збив. А то заздрить він, іще й обіймає мою крихітку. Карлючкою зігнувся коло неї».

Поїзд сіпнувся. Усі кинулися до вагонів. Бабусі Вірі замерехтіло в очах. Хапнулася за серце. Пелехатий підтримав її. А Світлана вимахувала рукою прощальні півкола.

– Василечку, пиши. Пиши-и!.. – Її голос ледве виплутувався з довколишнього гамору.

– Не плачте, – втішав хлопець бабусю, а сам збентежено зорив за поїздом, що, віддаляючись, кволо похитував останнім вагоном, далі пригнічено видихнув: – От і поїхала...

– А ти? – як і раніше, вороже, звернулася до нього бабуся. – В інститут налаштувався, мабуть?

Хлопець, зітхнувши, сказав:

– Та ні... Мене мати не пустила.

– Отож бо воно й є! То нашій лишень забагнулося бозна-чого. Захотіла життя пізнати... Тепер узнає, почім ківш лиха. І що в цих молодих за голови? Хочеш – учись, хочеш – працуй. Удома собі... Добро отаке. Ні ж, у морозах заманулося витрішки продавати.

– Чого там витрішки? Коли б не мама... Одна вона залишилась. І хвора дуже. Серце... А мою путівку Анжелі вручили. Вона в нашій школі піонервожатою працювала.

Одначе бабуса не могла змиритися:

– Ти ж би й Світлану спробував умовити, щоб удома залишилася.

– Її умовиш...

«Здрастуй, бабунечко. Вибач, що нечасто пишу, хоч і обіцяла. Весь час про вас усіх думаю, сумую за вами. Мабуть, удома ще тепло. А тут – ранні холоди. Десь біля моря, воно, звісно, краще було б, але й тут не кепсько. Ми з Анжелою подружилися. Землячки ж. Дівчата у моєму вагончику теж хороші. Розказують про все, вчать. Робота ладиться. Не дуже люблювати алебастром стелі, але стараюся, щоб були, як яєчко, гладенькі. А так усе гаразд. Отримала від мами листа. Турбуються з вітчимом про мене. Шкодують, що не мали змоги провести. А хто б їх відпустив? За кордоном, як-не-як. Зберемося всі наприкінці літа, якраз у мене буде відпустка, і вони, може, приїдуть. Допоможемо картоплю тобі, бабунечко, вибирати. Ну, все. Новин немає ніяких. Дров сама не рубай, найми когось. Я скоро одержу зарплату, вишлю тобі – може, знадобиться.

Бувай здорова, бабунечко. Всім привіт величезний.

Твоя онука Світлана».

Це вже вдруге бабуса Віра перечитала листа. Спробувала засунула його в конверт, поклала на поличку, де вже чималеньким стосиком лежали попередні листи від Світлани та від дочки з НДР, де служить зять.

Розпалася зовсім сім'я, зажурилася жінка. Роз'їхалися в усі кінці світу. Тільки колишній зять мало не щодня очі мозолить. От коли б його занесла куди нечиста сила. Задрипане, нечупарне, а п'яні баньки вилупить та ще й путне щось із себе корчить. Ой, і поталанило, та ще й як, дочці, що розквиталася вчасно – згубила б вік свій. А так іще й капітанові в око впала. Забрав із села до міста разом із Світланочкою. А останній рік, уже де-

сятикласницею, хазяйнувало дитя у квартирі самостійно. А тепер – далеко, гібіє десь у тайзі...

Бабуся Віра і сусідам часто скаржилася, що повезла Світлана свою молодість у чужі краї, що опадє там її краса. Заспокоювали її, нічого, мовляв, страшного, загартується. А в бабусі Віри аж вертілося на язиці: «Як такі розумаки, то чого ж своїх удома вигулюєте?». Та стримувала себе, бо й так півсєла не здоровкається з нею. «І за що? – часто округлювала вона збляклі, але зіркі очі. – За правду!»

Чомусь пригадувалося бабусі Вірі, як образила її Світланка, кинувши у відповідь: «Вам, бабусю, перепадає не за правду, а за гострий язик». Тепер бабуся тільки скрушно зітхає. І найбільше непокоїть її те, що і дочка, і онука довірливі занадто й не роблять, як колись казали: «Не бери чужого, не віддай свого». Вони ж кажуть, що треба жити для інших, а про себе думати в останню чергу. А це так: хто на путі стрінеться, може, й справді по-людському все буде, а можуть одурити – і квит.

Враз бабуся Віра аж стрепенулася: «Таїть у листі, що там насправді... Ой, таїть».

Потягнулася рукою до полицки за листом, щоб іще раз перечитати. Може, не добачила чого, не вловила тривоги, що втислася в якийсь рядок.

Спочатку туга Світлани за рідною домівкою, за Василем, бабунею, матір'ю подаленіла, приставши десь у дорозі. Натомість нанизувалися нові враження від подорожі. А згодом, коли будні закрутили центрифугою, занепокоїло бажання побувати вдома. І ні за ким так душа не щеміла, як за Василем. Не сподівалася, що розлука така пекуча.

Ось зараз до дівчат завітали бульдозеристи. Сміх, жарти. Пісні під гітару. Це вже допізна буде, бо намагатимуться переспівати все, хто що знає.

Світлана не приставала до гурту, сиділа на ліжку, тримаючи на колінах зошит із віршами. Ховала його від цікавих очей. Хотілося написати щось справжнє, тоді й прочитати дівчатам. А так що? Лише слізне квиління за коханням, туга за Василем. Не так виходить, як мріялось. Удвох пороги оббивали в райкомі, прохаючи комсомольські путівки. А як довідалася про те його мати, то й думати заборонила, ще й шалапутною обізвала, що сина з пуття збиває. І всі мрії нанівець.

Років зо два на БАМі потрудилися б, потім – у геологорозвідувальний. А тепер ось в останньому листі Василь пише, що вчиться в університеті. На економічному факультеті. Все допитується, чому не пишу. Як то? Щонеділі листа відсилаю. Пише, що навчання заїдає, що скоро в нього день народження. Мати хоче відсвяткувати, і як йому хочеться все кинути геть і поїхати до неї. «Занудився без тебе. А може, полишай усе та повертайся додому?»

Світлана, прикривши лист долоньками, як ластів'я, притисла до щоки. Легко сказати «повертайся»... Що ж відписати йому?

«Василечку, все кинула б, до тебе полинула б. Але не можна. Назад тільки раки ходять. Ні... Хоч морози тут уже з осені перехоплюють подих, тріщать у грудях – не здамся. Нізащо не відступлюся!..»

Відклала вбік листа, заслухавшись, як затягла Анжела високим тужливим голосом:

Ой, я маю чорні брови,
маю карі очі.
Чом ти мене, козаченьку,
любити не хочеш?

Висока, повненька, вона недбало спиралася ліктем на тумбочку, другу руку театральнo відвела вбік.

У Анжели було вибілене від веснянок обличчя, довгий ніс, над яким угніздилися сірі запалі очі, темні малинові вуста. Дівчата підсміюються, що вона, мовляв, коли лається, схожа на відьму, а коли спокійна – на сестру-жалібницю. Зараз вона здалася Світлані навіть гарною. Досі в співах Анжела ніколи не вирізнялась, а це, бач, аж серце крає. Певно, пісня до душі й до голосу пристала. Яке диво може творити народна пісня!.. І кохання теж. Бо сидить навпроти цибань, бригадир, і очей із неї не зводить.

А як там Василько без неї? Минуть півтора року, і вони знову будуть разом.

Відхилила голову вбік. Сум раптово накопився...

* * *

Прочинила двері на тугій скрипучій пружині, і вийшло в її залякле обличчя гарячою курявою від подихів калорифера, що аж гахкав, захилинаючись ранковими протягами.

У роздягальні чомусь усі сиділи притишені. Постаті малярів у теплих ватянках нагадували хокеїстів. Одна жінка, порпаючись у своїй шафці, буркотіла:

– Оце їхала за тридев'ять земель, щоб тут склавши руки сидіти? Немає порядку. З усього Союзу людей нагребли. І сиди без роботи...

– Та цитьте вже! – різко втрутилась Анжела. – Болить не болить, а ні на чому привезти – та й усе!

– Чого рота затикаєш? Думаєш, як бригадир залицяється, то ти панна серед нас? Хіба неправду кажу? Робота ж стоїть. А в першу чергу для БАМу треба! «Там» обійдуться.

– А «там» хіба будинків не треба?

Світлана мовчки слухала суперечку, потім вийшла з роздягальні, задивилась у вікно майбутньої кухні. У білястому небі розпростерся, здавалося, без жодного поруху, втомлений літак. Може, лист від Василя так по-

вільно наближається до неї? Листи все тонші, коротші, наче розгублюють дорогою слова кохання, наче мерхнуть від розлуки.

Світлана гірко всміхнулась: а мріяли побратися. Дитячі забаганки... Певно, не судилося...

Грюкнули двері. На порозі стояла Анжела.

– Знову киснеш. Подивися на себе – аж перепалася. Годі, кажу тобі. Не побивайся. В тебе все ще буде... Це я... стара печериця. Двадцять п'ять. Та й то ще дехто оком накидає... Біда, що сімейний. А тобі ж іще й двадцяти немає! Може, то й краще, що не побралися? Може, твоя доля не з ним? А вчора... Ти хоч помітила, як на тебе сейсмолог дивився? У нього ім'я... дивне таке, молдавське – Аурел. Я вже не раз його бачила. Серйозний, гарний же який! Ну, невже не помітила?

– Ні, – скупомовила Світлана.

– Ой, та дівчата так і повпивалися в нього очима, а він – на тебе...

– Вигадки! Нікому я не потрібна, мені теж ніхто, крім Василя.

– Ой, дівчино, розлука таке з людьми виробляє, не отямишся, як поставить усе сторч головою.

Анжела постояла ще трохи, підбрала волосся, що вибилося з-під хустки, та, скорчивши співчутливу міну, поспішно проказала:

– Ну, піду я, майстра пошукаю. Може, якусь роботу дасть.

Світлана знову відвернулася до вікна. Літак уже наче розтанув у небі...

* * *

...Світлана глянула у вікно вертольота і боязко зіщулилася. Ні будиночка, ні машини, котрі б переконали, що поблизу живуть люди. Тільки тривожно дихало велетенське темно-зелене тіло тайги, інколи недоволено поблискуючи лінзами крижаних боліт.

Дівчина повернулася до Аурела, але враз відвела погляд від його очей, настійно пильних, із довірливою тривогою.

– Стільки труднощів нам завдає тайга... А це ж закономірно, вона бореться з нами.

– Наївна ти... – задумливо мовив Аурел і всміхнувся, відчуваючи, що дівчина може образитись.

– Замість того, щоб вклонитися тайзі, боячись узайве зрубати деревце, винищуємо цілі ділянки, лаємося, що без бою не здається нам тайга.

– Я не лаюся, – неквапливо застеріг Аурел, прирмужуючи повіками тернини очей. – Я люблю тайгу.

Раптово обійнявши Світлану за плечі, додав:

– Майже так, як і гарненьких дівчаток, таких ось, як ти.

Дівчина сердито випручалась.

– Все ви зводите на жарти... Тайга і дівчина... Знайшли що порівнювати. Мені здається, часом, що тайга ладна всіх нас проковтнути.

– Ха-ха-ха... – не витримав Аурел, відкинувшись на сидіння. – Скільки блукав у хащах, але повертався живий. Глянь... – Він знову пригорнув дівчину. Хотіла відхилитись, але, напруживши плечі, не зворухнулася. Втупившись у вікно, слухала Аурела.

– Довкола дивина яка!.. Он бачиш... Ведмідь продирається крізь кущі виринниці. Це вже осінь, а побачиш диво, коли вона зацвіте. Наче хмаринки бузкові зависають поміж гілок.

Світлана намагалась перейнятися настроєм хлопця, але очі краями непрохідні гущаки, мари, які то тут, то там намагалися вічну мерзлоту замаскувати іржавими плямами. Струмки, річечки плели велетенське павутиння, в якому, певно, й вертоліт заплутається, опускаючись.

Ні, чужа вона тут. Чужа. Не сприймає тайги, оцих сухих морозів, які наче кришать серце. А може, воно

просто болить за Василем? Збиралися колись весілля справити на БАМі... Вона ось у глушині, а, бач, сидить в обіймах такого гарного парубка. Наче так і треба. Щось в Аурелі заворожує її, примушує розслабитися, притулитися до його плеча. І це вона... Світлана здригнулася.

– Що, замерзла? – похопивсь Аурел, не знаючи, що діється в душі дівчини. – Тут тепло. Це ось там...

Він кивнув униз. Світлані на мить здалося, що тайга, розчепірівшись в усі боки, женеться за ними. Ураз річка забіліла, ніби рятівним матовим бинтом оперізуючи зелений плин тайги, мов перетинаючи їй шлях.

– Амур... – якось дивно примружився Аурел, суплячись. – Була одна історія... Та лишився живим. Я ще й поклявся, що приведу свою кохану перед весіллям до Амуру для благословення. То як? Згодна? – ще міцніше пригорнув до себе Світлану.

Він дивився на неї запитально і серйозно. Не першу дівчину знайомив Аурел із тайгою, але все якось жартами відбувалось. А це – наче враз відтануло серце. За два роки вперше йому так сподобалася дівчина.

Раніше працював він у Молдавському інституті геофізики і геології. Разом із товаришами метикував над вивершенням будівель, які б стали на герць із семибальними землетрусами. І ніколи було розважати свою наречену, навіть побачення ставали все рідшими. Певно, перспектива бути дружиною вченого-сейсмолога не влаштуувала її, бо одного разу прислала безжальну листівку із запрошенням на весілля... Випадково дізнався, що на БАМі потрібні сейсмологи. А згодом робота перебрала його думки, полишивши тільки необхідні, щоб вижити в несприятливих сейсмічних районах, де люди мали під ногами не надійну опору, а хисткий підступний ґрунт. І ось нещодавно, після концерту відомих столичних артистів, послухати яких

запросили і сейсмологів, залишившись у гурті дівчат-будівельниць, він задивився на струнку чорняву дівчину. Вона стояла в колі розвеселених подруг, сплївши руки під грудьми, ледь піднісши догори бліде, з дитячим виразом обличчя, на якому темніли пойняті смутком карі оченята. Довго спостерігав за нею, силкуючись спіймати погляд, але дівчина байдуже дивилась поперед себе.

- Вас можна на хвилинку?
- Будь ласка... – чемно відповіла.
- Ви звідки?
- З України.
- Та-ак... А я з Молдови...

Аурел не знав, як далі повести розмову з цією небалакучою дівчиною, потім, і сам того не помітивши, перейшов на «ти» пропонуючи:

- А не бажаєш зверху подивитись на тайгу?
- В очах Світлани промайнула тінь недовіри.
- А чи погодиться льотчик?
- Умовимо.

Небеса даленіють, нахромившись на верхівки вічнозелених ялин. І вони вдвох...

Глянувши на заляклу в смутку дівчину, Аурел пригасив мрійливу радість, занепокоївся:

– Що в тебе? Скажи. Довірся. Відчуваю – чомусь мерзнеш душею...

Та Світлана, силувано всміхнувшись, відвела погляд.

Коли знову перед очима замаячили знайомі місця, повеселішала, раптово осягнувши значимість їхньої повітряної мандрівки.

– Ауреле, дуже вдячна за екскурсію. Хочете – у гості приїздіть. Або напишіть. Я дивуюсь і захоплююся вашою професією.

– Он як... Гарзд. І в гості приїду, і напишу. А як ваше прізвище?

– Гапон. Світлана Гапон.

– А я – Аурел Боцу...

– Певно, на скрипці вмієте грати? Бо що то за молдованин, коли не скрипаль?

– Граю. Але більше на гітарі, майже не розлучаюся з нею.

– А я люблю вашу музику. Вона така легітно-піднесена... І забуваєш про все... Певно, так і народився танок. Музика і танок звільнюють людину від журби...

Аурел слухав її притишений голос і згадував, як танцювала вчора Світлана. Трохи відосібно від дівчат, ніби наодинці з музикою.

– А як ви стали сейсмологом? Невже б і я, коли захотіла, могла ним стати?

– Я вчився. У нас у Кишиневі теж неабияка сейсмічність. Спочатку я й не збирався на БАМ. А ось поїхав... Та й затримався... Збираю матеріал для дисертації.

– Ого. А я ще тільки мрію вступити до інституту. Але не вчу нічого, байдики б'ю.

– Ну, це вже, як у вас кажуть, як дбаєш, так і маєш.

...Тайга, закутана сніговими заметами, розкошувала уві сні. Але навіть скажений мороз не міг приборкати людське різноголосся, жовто-червоні вогнища, які прив'язаними жар-птицями бились об землю, намагаючись злетіти, і здимали димову завісу аж до тайгового узголів'я. Також не міг він втихомирити пащекуватих залізних істот, грізне ревище яких примушувало сахатися цієї місцини тайгову звірину і птахів.

Світлана боялася зими, та виявилось, що ті перші морози було важче переносити, аніж подальшу зимову круговерть.

Серед зими прийшла телеграма, що померла бабуня. Довго не могла збагнути, що її нема. Їй було сімдесят два. Але ж є люди, які живуть і до дев'яности, і до ста.

Ті три дні в ріднім краю були наче несправжніми, вигаданими кимось, попри Світланину згоду внесеними у плін її життя. Василь змушений одружитися з вагітною Інною, їхньою однокласницею. Була якась вечірка з випивкою... Кажуть, Василева мати вирішила розважити свого сінка, щоб швидше забув її, Світлану... Матиме тепер любу невістку... Напівсвідомо раз у раз вона зверталася до Василя. Дня такого не було, та що там дня, годиночки, щоб із думок зійшов. Як тепер жити?

Та нічого не вдієш. Треба було повертатися в тайгу. Наказували в бригаді не баритися, бо роботи багато.

Працювала Світлана повільно, часто замислювалася, пірнала в якесь забуття. В бригаді довго співчутливо позирали на неї, далі дехто й незадоволення почав висловлювати – робить, мовляв, як мертвий дише.

– Що з тобою? – допитувалась Анжела.

– Одружився Василь....

– Я так і знала, що непутній він. А ти ще й журишся. Ось діждешся, що й Аурел одружиться. Он звідки їздить до тебе! Чи ж легко йому сюди діставатися? Де та сейсмічна станція!.. А вона простоїть перед ним, як ікона, незворушна, і через півгодини – прощавай.

– Справді, хороший Аурел. Он Леся яка красуня, і танцює, і співає... Чому б йому в неї не закохатися?

– Та скоро таке й буде. Бо і листи йому пише, і світу за ним не бачить. А краса у неї дивовижна...

Раптово Світлана відчула, як різонули її ці слова. Чому? Адже бажає Аурелу добра. Він – хороша людина, друг... І нехай буде щасливий із іншою. Інколи від тривожного занепокоєння душа чутливішою, освітлено-ніжною стає, інколи її наче душить тіснява безнадійних бажань, нездійснених мрій. І від цих навальних фантазій хочеться відчутти себе мізерною комашкою, знайти шпаринку і вислизнути від свого зрадливого

кохання на волю, на простір. Віриться, що легко потім дихнеться.

Недільного дня, залишившись на самоті у вагоні, Світлана написала Аурелові листа. Слово за словом – і всі біди наче відступилися. Заклеївши конверт, вирішила прогулятись.

Пройшовши декілька кроків – остовпіла. Назустріч їй простували Аурел і Анжела. Дівчина була в білому, вигаптуваному барвистими візерунками кожушку, в білій хутряній шапці. Розчервонівшись, вона сміялась. Обсипала Аурела снігом.

Він, обтріпуючи сніг із рукавів шкіряної теплої куртки, поблажливо всміхався, поволі ступаючи – чорнявий, високий, неприступний.

Світлана нерішуче потопталась на місці й зупинилася. Спідлоба ще раз глянула на них, відвернула погляд убік, намагаючись опанувати себе. «Невже Анжела закохана в Аурела, ніколи раніше про це не думала. Мабуть, це так». Намагалася вгамувати себе: «Гарна пара. Що мені до того?».

Наближаючись до Світлани, Аурел прискорював крок. Анжела не відступала від нього.

– Світлано, здрастуй... Я до тебе. Анжела телеграму дала... Що ти тут страждаєш... Чи не занедужала, бува? Чому бліда така?

Аурел недовіжливо приглядався до дівчини: невже розтопилася в її очах повсякчасна пересторога до нього? Приязність, розкутість і навіть беззахисність плинули з карих племінчиків погляду Світлани.

Вони стояли відсторонені від усього світу й не бачили, як поволі все далі й далі відходить Анжела.

Акторський хист

Катерина довго вагалася, перш ніж відчинити двері редакції.

– Куди я йду? – перепиняла себе. – Чого? Хоч би було причепуритися трохи... І плаття треба було б оціпніше вдягнути, бо це ж, як на кілку. Та коли ще буде така можливість залишити дитя на когось!.. Чоловіка ж не допросишся, а це сестра приїхала... Ой-й, як же на серці боязко й марудно... Чи тому, що нарешті побачу розлучницю свою, чи за дитиною душа розривається? Нічого, донечко, потерпи, а я зараз розквітаюсь. Не хвилюйся, я не натворю нічого. Колись твоя мама хотіла стати акторкою, може, щось од того хисту залишилось. Та-ак, – рішуче взялася за ручку масивних дверей. – Пішла-а...

Тамара сиділа в кабінеті, розмовляючи по телефону. Катерина на мить прикипіла до неї очима. Пишна зачіска, обличчя ніжно-матове й очі майже чорні з зірчастими зіницями. А уста ніби тільки для цілунків створені. Як не полюбити таку!.. З гіркою сприймала Тамарин погляд на собі. Може, вона здогадалася, хто це, бо очі трохи звузились, а в куточках уст з'явилися начерки посмішки.

Ну і нехай... Нехай. Одначе так просто я його не віддам. Він любив мене, а через тебе став зовсім іншим. Він – чоловік мені, а тобі... хто?

Намагалася переконати себе, що треба триматися безтурботно, все ж відчувала непевність і навіть жалюгідність перед цією кралею.

Вона журналістка, а ти... розбирачка газетних шпальт. І пригадалось, як іще до того, коли її Микола закохався в цю літературну левицю, вона, Катерина, розтасовувала матеріал із учорашніх газет: в один ящик – кліше, в інший – лінотипні злитки, складальні літери – окремо. Все роблячи механічно, дослухалася про що говорять складачки.

– Сьогодні знов її стаття. Цілий підвал. Коли вона встигає?

– Моторна... І хлопцям голови позадурювала, й піше так, що відірватися не можна.

– Коли вона в нас чергує, то всі мало шиї не скручують. Справжня цариця Тамара...

Досі Катерині ніяк не вдавалось її побачити. То в інший цех пошлють, то якесь доручення дадуть.

А тепер – дивись!.. Милуйся...

Враз Катерина заспокоїлась – а що їй втрачати!..

Тамара, закінчивши розмову, запитально глянула на неї, подумки завваживши: незнайома жіночка, ніби дівча, якесь замучене...

– Я до вас у такій справі... Вибачте за турботу, – почала завчено Катерина, далі осіклась. Ні... ні... щось не те. Потім знову опанувала себе. – Я дружина Миколи Свідана.

Говорила швидко, не дивлячись на Тамару, одначе краєм ока помітила, як напружилось її обличчя.

– Він колись так добре про вас відгукувався...

Дійсно, це було, але до того, відколи вони познайомилися ближче. Тепер про неї і згадки нема, тільки знайомі мало не сурмлять, що бачать щовечора їх удвох – Миколу і Тамару. Катерина ж няньчиться з немовлям.

– Я відносно своєї подруги. Вона мріє стати журналісткою, як ви...

– Треба вступити на факультет журналістики, – на решті озвалася Тамара.

Вона слухала цю худеньку молоденьку жіночку, що торохтіла без угаву, мабуть, не відаючи, хто вона, Тамара, для неї. Микола вже почав проситися перейти до Тамари жити. Він молодший на три роки, але... Перешкода, що дружина з малою дитиною. Та ж він – вродливий, чубатий, палкий – і поряд оце незграбне створіння з коротким жовто-сіруватим волоссям, що насунулося на брови, з обличчям у червоних цятках од колишніх вугрів. Чому він із нею одружився? І пуста ж, мабуть... Ось просторікує собі...

– ...І в районних газетах друкувались її вірші, статті. А от ви, чи не могли б дати їй доручення? Написати про якусь цікаву людину, чи що?

– Звичайно, можу. Нехай приходить.

– Вибачте, що відволікаю вас од справи. Це я маю вільну хвилинку. Чоловіка залишила з дитиною... Ми з ним по черзі, – цокотіла Катерина. – Він, щоправда, цілі дні з нею. На роботу радий би не йти, тільки б донечкою милуватись. А вона ж – викапаний батько!

– А скільки дитині? – спитала Тамара, аби що спитати, а сама відвела погляд.

«О-о-о... голубонько. Щічки вже в тебе посіріли», – подумки відзначила Катерина й весело мовила:

– Вже два скоро. Ні, не роки... місяці. Така радість... Таке для нас щастя. Він і хотів донечку. Каже, на старості доглядатиме батька, а що з тих синів? Ой-й... У мене чоловік – рівних йому нема...

«Та-ак... Про наші стосунки з Миколою їй нічого невідомо, – ковзнула думка в Тамари, але задоволення від цього не відчула. – Невже він може бути таким дволиким?»

– А ви знаєте, Тамаро, чудасію вам розповім...

Тамара неприязно стулила губи – от іще напоріплива.

«Може, й справді він любить її. Голос зворушливий, із грудною сміховинкою, очі тремтливо-голубі, бли-

щать, обличчя стало якесь ніжно-осяйне, – мимоволі подумки констатувала Тамара. – Може, й любить... і дитина ж. Але що вона проти мене?»

– ...Таку комедію, таку... – аж захлиналась Катя, багатообіцяюче всміхаючись, немов наперед смакуючи вдовolenням Тамари від розповіді. – Бачите, Миколонька мій останнім часом просто з сил вибивається. То я хворію, то дитя, й він із нами панькається весь час. Навіть лікарняний брав не раз. А ввечері вже я частенько йому говорю, просто силую: піди погуляй. У кіно сходи чи навіть яку дівку проведи. Можеш, кажу, і комедію розіграти, тільки щоб далеко все це не заходило. А коли він приходить навіть дуже пізно, я йому прощаю, бо Миколонька розповідає такі цікаві речі. То вже втішаємося, то вже сміємось! – Катерина аж руками сплескувала від захвату.

Тамара раптом підвелась – «як набридло це стрекотіння».

Катерина, вловивши тінь роздратування, проказала:

– Коли я вам заважаю, то не буду...

– Ні, ні... – занадто поспішно перебила її Тамара. – Розповідайте... – Далі, схаменувшись, повагом додала. – Я люблю вислуховувати людей, буває, щось і знадобиться потім.

– І я так гадаю, – погодилася Катерина. – Ви – оспівувачка прекрасних людських доль. Жаль тільки, що в цій історії немає нічого прекрасного... Так от... останнім часом мій Миколонька накручує роман із якоюсь жінкою з вашої редакції. Я, щоправда, навіть імені не спитала. Та й навіщо воно мені? Це ж усе задля розваги. Найсмішніше, що вона, ця жінка, мабуть же, не дурна, журналістка все-таки... А вірить йому. Ми вже ж із ним так сміємось... Оце недавно Миколонька каже їй, давай одружимося. А вона і згодна. Хоча знає ж, що є дружина, дитя, так ні ж... На що вона надіється? Мій Мико-

лонька сім'ю нашу не понищить, не осиротить донечку. Бог же є на світі, він цього не допустить.

Тамара пригнічено, не володіючи собою, перебирала папери і не могла звільнитися від рою дошкульних думок. Усе здалося непевним, нетривким. Навіть коли він дійсно її любить, бачити його не хоче, чути не хоче...

Уголос із притиском промовила:

– Все! В мене багато роботи...

Катерина запитально втупилася в журналістку. Та стала ще вродливішою. Карі очі пламеніли, напоєні гнівним блиском, поривчастий подих хвилював її високі груди...

– Вибачайте... – прошепотіла Катя і, тихенько зачиняючи двері, переможно всміхнулася.

Відвідини

Поверталися Бершови додому похнюплені, при-
голомшені. Остання надія на уславленого ліка-
ря не справдилась: у них не буде дітей.

– Ну і нахаба ж він, одначе... Ще й усміхається:
«Візьміть маля з дитбудинку, ощасливте». Нібито це
так просто... – скрушно хилив набік лисувату голову
Бершов.

– А ти знаєш, нещодавно я виховательку з дитбу-
динку зустріла. Все вмовляла мене взяти Сергійка.
Пам'ятаєш, того круглоголового?

– Та... пам'ятаю...

– Каже, хороше, розумне хлоп'я...

– Треба ж їй когось обкрутить... – дратівливо бурк-
нув Бершов.

– Арка-ашо... Це вже як ми виховаємо... Від нас теж
багато залежить.

– Е-е... ні, дорога моя... Гени! Що в людині зроду
закладено, те не підвладне ніякому вихованню. Ось
я – батькова копія. І зовні, і за характером. Батькові,
щоправда, війна не дала вчитись, а я ж ось – директор
заводу.

Дружина мовчала. Їй із думки не йшов той хлоп-
чик. Усміхнений такий, веселоокий.

– Аркашо, а чи не навідатися нам до Сергійка?
Пильніше роздивимось... І як серце підкаже, так і зро-
бимо. Може, він нам принесе щастя?.. Джек у нас, як
сонце у вікні, але ж собака дитину не замінить...

Коли вони з'явилися на порозі роздягальні, діти, саме збираючись на прогулянку, враз стихили галас і зашепотіли: «Це до Сергійка», «Де Сергійко?»

Дівчинка, худенька, як із соломинок стулена, але жвавенька, метнулася до їдальні. Там Сергійко сидів, один-однісінький над пшоняною кашею і знехотя длубався в ній. Він не поспішав, хоча вихователька й попередила, що, доки не доїсть, гуляти не піде. То ж прогулянка йому не світить, бо цю гору, вирішив він про себе, подолати не зможе.

– Зробимо дірочку... Коли прилетить Змій Жеретій, сюди Дюймовочка і сховається. О-о-о... Змій летить... – Сергійко крутив ложкою над тарілкою, ніби розшукуючи когось. – Джи-джи-джи... Нема тут. Полетимо далі...

Раптом Сергійко ніби занімів, уважно вслухаючись.

– Ларисо Юрїівно, за Сергійком прийшли. Уже втретє... Це точно заберуть! – щасливо блищала оченятами дівчинка, мовби це за нею прийшли.

Вихователька, вибираючи іграшки для гри на подвір'ї, відставила коробку, й її майже завжди сердите обличчя подобришало.

Нянечка, що збирала посуд зі столиків, так і вклякла на місці, тоді заметушилась:

– Ой-йой-йой... Сергійку, швидше додай! Нумо, давай... Раз-раз... От і молодець! – підбадьорювала нянечка хлопчину, а сама вирівняла йому комірцець, заправила сорочечку в штанці.

– А які тато і мама? Ті, що зайчика приносили мені?

– Оті! Оті!.. Їж швидше! – гримнула вихователька, яка вважала, що сюсюкання тільки розбещує дітей: на голову сядуть, як відчують слабінку.

Миттю спорожнивши тарілку, Сергійко перевальцем рушив умиватися.

Сяючи усміхом, він вибіг на поріг роздягальні, та враз зупинився, засоромившись. Перед ним стояла гарна, із золотавим волоссям, як у царівни, мама і трішеч-

ки сердитий, але теж гарний, чорновусий тато. Щовечора Сергійко думав про них. Але зараз чомусь уткнувся Ларисі Юріївні у спідницю, одначе впівока радісно світився до прибулих. «Прийшли, прийшли по мене... Мої тато і мама. О, знов у мами якась іграшка виглядає з сумки. Слоник рожевий... Який загнутий у нього хоботок! Такого я ще не бачив... Моя матуся... Це вона купила».

– Сергійку, ну, здрастуй. Чому ж ти ховаєшся? Забув про нас? – почувся мамин голос.

Хлопчик кивнув головою, що ні, не забув.

– А ми проходили повз ваш будинок... давай, думаймо, зайдемо, побачимо, як тут Сергійко живе, – вела далі мама.

«То вони не будуть мене забирати, а просто зайшли!» – Малюк спохмурнів.

– Ти нам не радий? – озвався тато, вимучуючи посмішку.

Сергійко серйозно подивився на нього, але не зронив ані слова.

– Ну, чому ти мовчиш? Розучився говорити? Ти ж уже не маленький. Скільки тобі років, га? – допитувався Бершов.

Сергійко ще більш насупився. «Бач, уже й забули, я ж їм казав іще минулого разу, що чотири...»

Бершов, не дочекавшись відповіді, багатозначно зиркнув на дружину, мовляв, бачиш, не дотямлює.

– Мовчить. Певно, тут їх нічому не вчать.

– Як це не вчать? Що ви говорите? – в грубуватому голосі Лариси Юріївни відчувалась образа. – У нас заняття. Все – за програмою.

– Але ж не всі однаково можуть осягнути ту вашу програму.

– Сергійко схоплює все блискавично!

– Звичайно, кожен кулик своє болото хвалить... Але ж ми помітили протилежне. Він цурається нас. І... абсолютно неконтактний.

– Просто знітився... – Вихователька, повертаючи Сергійка до Бершових, наполегливо вмовляла: – Ну, скажи, скільки тобі років, скажи... Чого це тобі раптом мов заціпило?

Сергійко, вловивши сердиті нотки в голосі виховательки, відбіг подалі й спідлоба стежив за всіма.

– Бачиш, люба, який він упертюх, – констатував Бершов, не зважаючи на присутність дитини.

А Сергійко стояв і думав: «Тато недобрий, а мама хороша. Вона мовчить, бо тата боїться. А Лариса Юріївна, як завжди, розкричалась».

– Можна з вами тет-а-тет побесідувати? – озвався Бершов до виховательки.

– Виводьте дітей на вулицю! – наказала Лариса Юріївна нянечці. – А ти, Сергійку, перевір, чи ніхто не заховався у спальні.

Вона легенько підштовхнула хлопчину до дверей. Той несподівано запручався, ляпнув виховательку по руках. «Вони хочуть мене відправити, а самі втекти. А я хочу з мамою».

Благально дивлячись на Бершових, кинувся до них. Тетяна мимоволі відступила, а Лариса Юріївна, вхопивши малюка за плечі, вивела його за двері.

Тетяна, зніяковівши, втупилась їм услід.

– Навіжений... Шибеник якийсь... – втомлено проказав Бершов, співчутливо потиснувши лікоть дружини, мовляв, чого тут тільки не побачиш...

Нянечка, що вже рушила за дітьми на вулицю, різко зупинилась.

– Ну, що ви таке кажете? Та з ним ніколи такого не було! Це він стривожився. Він такий чемний завше. А розумецький такий... Все щось вигадує.

І віршики на льоту хапає. Аж не віриться, що в таких батьків і така путня дитина. Мати ж – п'яниця непросипуша...

– А батько? – вкрадливо спитав Бершов.

– Та йдіть же за дітьми, бо повбиваються на сходах! – вихователька намагалася зупинити балакучу няню.

Але та не зважала на неї, доказуючи:

– А-а... батько десь завіявся. Але Сергійко – і в кого він вдався такий тямущий?

Лариса Юріївна вже зрозуміла: після цієї звістки дитину Бершови не візьмуть. З неприязню спостерігала, як вони, статечні, вишукано вдягнені, сповнені самоповаги, взаєморозуміння, перешіптувалися поміж собою. Далі, прокашлявшись, Бершов звернувся до неї:

– Ви вже даруйте, що ми вас потривожили. Але ж, бачите самі, якийсь він дикий. І потім... така спадковість...

Лариса Юріївна спаленіла.

– Ви ж не темні, обмежені люди, котрі, щось почувши про спадковість, керуються цим у всіх випадках. Саме життя ж доводить, що головне – виховання. Скільки виростає зарізяк, телепнів у путніх батьків, бо ніколи їм із дітьми панькатись. І навпаки, майже всі дитбудинківці – хороші люди. Ось і Сергійко... Та він же...

Мати трьох дітей, вона на мить уявила, коли б це її діти були сиротами, коли б це їм діставалися крихти ласки виховательок, нянечок, перевантажених роботою, і тремтячим голосом, несподівано для себе, попрохала:

– Візьміть хлопчика. Візьміть сирітку при живих батьках. Хоч їх і батьками гріх назвати. А він уже звик до вас. Навіть казки розповідає щовечора про вас.

Дружина Бершова якось силувано засміялась.

– Ви, люба моя, не вигадуйте. Він і двох слів не зв'яже. А ви... казки... Ми йшли до вас і думали вчинити, як підкаже серце. Але... Ось передайте йому іграшку і... до побачення.

Сергійко не зводив погляду з вікна, яке все віддаляло від нього тата і маму. Він жбурнув слоника в куток...

Повсякчас сміхотливий, він сумно прикипів до підвіконня і, швидко ворушачи губами, щось шепотів, шепотів. Зрідка затинався і стеріг поглядом дві постаті, поспішаючи доказати свою казку про маму і тата. Йому здавалося, що, коли він устигне, то вони повернуться. Але і казку доказав, і слоника підняв, журно притуливши до себе, а ті двоє навіть не обернулися.

Йшли розчаровані, зсутуливши плечі, потонувши у своїй біді, не відаючи, що обхлюпали тією бідою й знедоленого хлопчину.

А Сергійко вже не дивився у вікно, а поклавши голову на підвіконня, роздумував – чи хороший цей слоник, чи поганий.

Притискаючи до себе іграшку, поволі почимчикував до роздягальні.

– Я тебе заберу, слоник, щоб ти не був сиротою...

Ветеринар

— Е-е-е... Ні. Нема дурних, – розмірковував собі Михайло, простуючи нічною вулицею. – Цього разу мене ніхто не обдурить. Ач, кляті хлопчаки... Місячно. Біло. Морозець, хоч і міцненький, та безвітряно. Ніде не світиться. Рип-рип... І тиша. Рип-рип... – припечатують чоботи свіжий сніжок до вигаченого шляху.

Місяць не такий, як учора, хирлявий, знеможено блідий, а округлий, поважний, жовтаво-молочний, бо висотав із передвечірньої хурделиці всі теплі кольори. Ясно-синя пороша сумирно припала до землі, притрусила невеличкі кучугурки обабіч дороги.

І місяць і небо навіювали почуття затишку та заспокоєності.

Але думка про бешкетників, які буцімто щодня витрушували Михайлову вершу, не давала йому змоги роззирнутися довкола.

– Причаюся, вклякну десь у кущах до самісінького досвітку, а таки впіймаю злодюгу. Вже тричі вночі порожня верша. Подумати! В усіх по відру в'юнів, а тут, як на сміх, п'ять-шість лишає.

Проходячи повз Щипунів двір, злодійкувато стихив ходу, оглядаючи будинок.

– Добре домище... Краще, ніж у мене.

Відчувши біля двору сторонню людину, ліниво озвалася вівчарка.

– Тигра... – незлобливо буркнув Михайло, минаючи Щипунову садибу. – Нам би таку.

Тут же безнадійно махнув рукою. Навіщо? І Шарко встереже. Було б для кого берегти. Було б для кого...

Наддав ходи, насупився, понуро блискаючи очима з-під чорних брів.

Син. Одинак... І сидить. Хіба не прикро? У хату всю молодість угатив. І жінку як Сидорову козу ганяв. Все щоб не гірше від інших. Потім, аби краще. А воно – не прись, жабо, на призьбу. А сорому скільки, доки ці суди пройшли. Звісно, нічого б не пожалів, щоб сина виручити, а так... десять років. Та ще й невістка знеславила. Втекла, дитину лишивши свекрам. Хоч який чоловік, а в чім дитя винне? Ні ж, годуйте, каже, нащадка, бо колись, як батечко, теж когось порішить. Навіжена. П'ять років було тоді Вадимкові, а таке на нього плескати. Михайло зітхнув, відсунув із лоба шапку, долонею тернув спітніле надбрів'я. Та це на краще, що Вадим із нами. Коли б не він, то й узагалі б померкло життя.

Біла вулиця тяглася далі, та треба було звертати до берега.

Спокійно довкола, тихо. Річку можна було скоріше вгадати, аніж розрізнити з білого безмежжя положого берега й криги. На тому боці виднілися, ніби чорні палі, стовбури верб, здіймаючи овальні витинанки верхівок – рябий візерунок товстих гілок та інійно-біле сплетіння тонкого віття.

Михайло здалеку почав придивлятися – чи не видно слідів. Та сніг пушком укривав крижані, з пляшковим відблиском залисини, що мозолили очі зранку.

Слідів песиголовців немає, значить, іще прийдуть, задоволено посміхнувся Михайло.

Враз його цибата постать зігнулася, вздрів на снігу мережку, яка вела до ополонки.

– Птахи якісь ходили, чи що?

Рушив спроквола вперед. Його обличчя, в молодості гарне й виразне, з роками набуло тупуватого, збайдужілого виразу. Хіба що, коли жінка подекувала

щось на свій лад чи син зневажливо цвіркав сердитому батькові, в очах Михайлових займалися гнівні спалахи, а надбрів'ям пливла лють, хапав, що під руки потрапить, і так міг ogrіти, що й самому ставало лячно – тоді лишень проходив гнів. Та відколи син «там», не чіпав жінку, подумки злився, все в собі тамував і за ці шість років із могожового чоловіка перетворився на дебелиого дядька.

Мережа слідів вела до ополонки з вершею. Та тільки доторкнувся до неї, як звідти щось плигнуло прямо на нього – здорове, волохате. Довжелезний хвіст приснув перед очима.

– Ч-ч-чорт! – сполохано відсахнувся дядько.

Першою думкою було: тікати. Та інстинктивно шарпнув вершу й несамовито пошпуриив її у чортяку. Влучив чи ні, не знав, бо не бачив нічого перед собою – очі мов затерпли. У грудях, куди спочатку ніби жару хто сипонув, схололо, й серце, здавалося, ледве тенькало.

Присідаючи, бо ноги від страху підгиналися, почовгав по льоду немов кам'яними чобітьми, лишав опісля себе суцільну лижню.

Оговтався аж у своєму городі. Лап за голову – шапки немає. Але холоду не відчував, навпаки, аж змокріла на спині куфайка.

Що ж робити? Без шапки повертатися не годиться. Завтра сусіди засміють – в'юнів шапкою ловив чи що? Та й перед онуком соромно. Вадимко вважає діда таким сміливим!.. Та й справді – хіба коли чого боявся? А тут... Та хто на моєму місці не дременував би? Знаю – немає чортів, а втім, не доведено. Та треба вертатися. Що буде, те й буде.

Дорога назад видалася нестерпно довгою. Здалеку помітив якісь три темні речі. Мимоволі відзначив. То шапка... То верша... А то... що?

Знову кривульками поповз у душу холодок.

Роззирнувся розгублено. Та коли те третє поповзло в протилежний від Михайла бік, натомість ляку ковзнула думка: тікає, значить, боїться.

Надійшовши ближче, розглядив досі небаченого звірка. Налягаючи на передні лапи, які були коротші, аніж задні, той силкувався відтягувати ушкоджену половину тіла з довжелезним хвостом.

– А-а... – нарешті розчумався Михайло. – Та це ж... як це їх?.. ондатра. У минулому році завезли на розплід у наші краї. Цінний звір. Це шапка... Покажу внуку, а там... шапка... – радо повторив.

Він поклав звірка у вершу, де ще звивалося декілька в'юнів – не встигла потрощити ондатра, прикрив мішковиною й перевальцем попрошкував додому. Вже бачив перед собою шапку: верх шкіряний, передок і вуха темно-коричневі, пухнасті – з неї...

Вранці вніс із веранди в кухню ящик із ондатрою. Внук зацікавлено заметушився, розглядаючи. Підсідав то з одного, то з другого боку. А звірок, сікорячи темними колючими оченятами, тримав лапкою буряк і, підносячи його час від часу до рота, гриз так швидко, що аж посічені шматочки розліталися вусібіч.

– Діду... ой... діду, а лапка!.. Як рука. Бабусю, глянь, глянь. – Вадимко повернувся до баби Марусі, що моторно поряdkувала рогачем у печі.

Баба відвела від вогню розпашіле вилицювате обличчя і собі заойкала, спочатку навмисне, а далі й справді здивовано:

– Чудасія... Рука... справжня тобі людська рука. Аж страшно. А хвостяра-а...

Коли Вадимко підніс руку, щоб погладити, застережливо перепинила.

– Ти що? Бачиш, як трощить буряк, аж цурпалки летять.

– Ожило... – проказав Михайло, умиротворено спостерігаючи, як дивується онук та дружина, – їж, їж. Не довго лишилось.

– А ти що з нею зробиш, діду?

– Як що? Шапку. Це ж ондатра. Все начальство в таких шапках. Кілька шкірок дістану – і собі пошюю.

– Діду-у, – мовив із протягом хлопець, не відвертаючи погляду від ондатри. – Хай живе. Я її лікуватиму, годуватиму...

– Аби дарма корми переводити?

– Ой і корми!.. – кинула глузливо Маруся. – Хоч би не об'їла.

– І не вмовляйте. Це дідові на шапку, – відрізав Михайло.

– Я б до школи поніс... Ми б вилікували... – зарюмсавав хлопчина. – Хіба в тебе шапки немає?

Вадимко стояв перед дідом, похиливши голову та, ображено відкопиривши губенята, пальцями розвизив сльози на щоках.

– А ще в четвертий клас ходиш... Плакса, – спробував пожартувати Михайло.

– Перестань дитину дратувати! – рішуче озвалася дружина. – Вадимку, іди-но в світлицю. Ми з дідом поговоримо поміж собою. Марш!

Хлопчик, відчуваючи, що бабуся стає йому на захист, із надією блиснувши на неї оченятами, враз притих і шмигнув у іншу кімнату...

Вже давно Михайло й Маруся твердо вирішили при онукові не сперечатися. Хай там як, намагалися втриматись і обмірковувати всі справи без нього.

– Чого ув'язуєшся не в свої діла? – дратівливо мовив Михайло.

– Їх не дозволяють убивати. Ще хтось донесе у мілицю, то й шапці не радий будеш.

– У мене совість чиста. Я вбивати її не збирався, а спіймав на гарячому. Саме щастя в руки забрело.

– От уже ж і щастя... І язик повертається таке плести... Все тягнемо в цю хату. Все мало... – і тихо додала: – Бач, синові ніщо не стало в пригоді, а онукові тим паче не знадобиться.

– Мовчи! – гаркнув Михайло. – Ти все його жаліла. Ласенькі шматочки... Костюмчики наймодніші...

– Ні-ні... Ти не звертай на мене. Чув, що на суді казали? Істинно так і було. Тобі все часу обмаль... Як маленьким був син, то хоч казочку коли розповів? Виріс – то хоч раз по щирості поговорив? Тільки вчив, щоб свого не упускав. А він і на чуже зазіхнув. Ні... Зась до Вадима тобі. Хай бере цю чортяку в школу. Може, й нас на старості пожаліє...

– Жди... жди... – нерішуче пробурмотів Михайло.

Жінчині слова, що завжди в усьому корилася йому, знітили Михайла.

Полум'я зчахнуло. Зірчато-рожеві жаринки поволі куталися в сизий попіл. Відставивши чавунці та горщики вбік, Маруся прикрила піч заслінкою та, хуленько витираючи руки об фартух, гукнула:

– Вадиме, де ти там? Залишили ми діда без шапки. Каже, хай. Може, Мічурін який із тебе виросте.

Онук миттю опинився коло ондатри, відповідаючи бабі:

– Мічурін, бабусю, садівником був, а я буду ветеринаром.

У Михайла потепліло в очах.

– І борщ без в'юнів, і шапку забрали, зате ветеринар об'явився.

Качиний генерал

Старий Яків грюкнув спересердя дверима. А хай ти западешся! Інший дав би такого «тюхтія», що до нових віників би пам'ятала. Ще й вона, мізерія капосна, – «тюхтій». Твоє щастя, що свекор не слави боїться... Бо та як шугне селом, то вже нічим не перепишиш, довго вщухатиме. Ще й Только, бува, послухає цю несамовиту та відділиться...

Раптом на порозі постала невістка. Розпалена сваркою, вона, обіпершись об одвірок, перепочивала, бо увесь запас дошкульності вже вичерпала.

Свекор, зацьковано блимнувши на неї, підтюпцем метнувся до хліва. Роздратовано смикав держак коси. У-ух, застряла, рахуба. Витягнувши, нишпорив поглядом, шукаючи мішок для трави.

– О, знову десь примостили. Ніщо на місці не влечить.

– Та пропадять ви пропадом зі всім... – невістка ретельно вимовляла слова, і її повні губи, про які син, було, говорив: «У Людоськи губоньки – нижня як вареничок, а верхня як галушечка», – здавалися свекрові маленькими гадючками: нижня скручена округло, а над нею верхня, розтягнута вздовж. – Чи мені треба... ваші рядюжки, свині, кролі, качки?

– А-а-а... мені за цим нехай голова болить? – знову скипів старий Яків. – Мені недовго вже зосталось. А ви, як оці качки, ненажерливі прірви – скільки не пхай у пельку, все обмаль. І пенсія моя на вас уся та-не, і сам як наймит – день у день не розгинаюся. Тобі

ще тільки двадцять, а ти п'ять робіт поміняла. Сидиш дома ось.

– Сиділа й сидітиму. Доки по собі роботи не знайду. У колгоспі вашому скніти не збираюся, – на подвір'ї Людмила говорила стиснено, наче це й не вона щойно в хаті галасувала та дулі тицяла свекрові. – Ви он не спромоглися навіть хати нової поставити. Давно мусили б сходити до Ткача, хай би трактора з причепом дав, хоч на півдня. Треба ж навозити землі в хату на висипку. Ця висипка всю роботу заклінила.

– Мені просити, як на каторгу йти. Всі люди кажуть, що до голови пенсіонерам і очей не показуй.

– А ви покажіть!

– Ото ще запрягли батька та й поганяють до ями. Матір он довели до інфаркту. Ідуть самі та й просять, як такі розумецькі.

– А що ми? Он люди... Он сестра ваша рідна й та каже, що Яків за почотом та за рекордами весь вік проганявся, а на хату не стягнувся. Найгірші трактористи палаци позводили. Бо дивляться не тільки вперед, а й побіля себе. Рідна сестра дивується!

– Що мені сестра!.. І в сестри, і в братів з голови вже вивітрилося, що не одного на ноги поставив. Та й жінка нездужає. А що є проворяки, які все тягнуть у свою нору, то я на них не рівняюся – не крав і красти не збираюся. Честь у мене є.

– Ха-ха-ха... – аж у боки бралася невістка. – Честь... Ой, не можу... Комедія...

Свекор завернув на город, подалі від їдкового сміху.

«Честь» і «свекор» – ці слова здавалися Людмилі несумісними. Ну, може, і був передовиком, премії ж є – телевізор, приймач, електробритва, медалі лежать, але зараз... зараз копірсається у гнояці день у день. Ще хоче, щоб і вона там бабралась. Свекруха – хитра макітра. Очі під лоба і – «бо-о-льна». Два місяці ось у лікарні вилежується, аби тільки все господарство на мене зіпхати – ін-

фаркт, бачте, у неї. А Тільки як почне вихвалитися: «Та у мене мати, та у мене батько...» А що хата валиться? То це – плюс батьковій чесності. Щоб у наш час бідністю хизуватися? Хто дбає, той і має. Це й малі діти знають. А старий і Анатолію не дає розкрутитися. Привіз, було, мішечок зерна... Так премудрий свекор примусив назад відтарабанити. Не за те, каже, я на війні під кулями вистояв, щоб ви все розтягували. Каже, нароблю розголо-су. Як такий святенник, то ще б рік-два на тракторі... Так ні-і... Каже – одробився. От хто себе береже! А я маю свої молоді літа гробити та на них горба гнути. Не вийде!

Старий Яків, спустившись із городу на берегову стежку, потроху заспокоювався. Нервова слабкість у колінах зникала, натомість почав ступати впевненіше, навально підминаючи кирзаками лопушиння та череду. Вкосив мішок конюшини, глянув на похмуре небо та ще раз на ручку зробив укіс. Хмариться, то щоб і на завтра вистачило корму. Плівся, не підводячи голови. Величезний зелений коник довірливо стрибнув йому на груди і сидів, наче пришпилена брошка, доки, міняючи із затерплої руки мішок, Яків не струсив його додолу. На мить причаївшись у зеленім споришу, той раптово вигулькнув знову і з розгону плигнув у дрімуче картоплиння. Яків провів його поглядом. І несподівано для себе вирішив: піду-таки до Ткача. Не з'їсть же він мене. Ото тільки як того трактора просити? Всім відомо – полюбає Ткач, щоб йому поклонялись. Особливо зараз, коли перед ним уже колишній колгоспник, точніше, пенсіонер. А він же у полі днював і ночував. Ткач, було, як пристане... Тут після зміни ледве ногами дибуюєш, а він знаходить такі слова, що не встоїш. Треба, каже, треба... «На тебе, Якове, вся надія. Молокососи хіба розуміють, а ти кров проливав за цю землю, потом її скропив... І тут ти завжди на передовій. От рук не вистачає, а кожний деньок дорогий. От знаю, ніхто не залишиться, тільки ти. Бо у тебе совість. Переспши тут у кабіні

якусь часину і оратимеш цілу ніч. Бо на таких, як ти, все тримається на цьому світі». І бувало, по три доби з поля не відлучався додому. Жінка юшки принесе, і добиває він план. Е-е-е... Дав маху... Тоді за роботою ніколи було про хату й думати. Все відкладав: ось піду на пенсію, то й займусь. А тепер і матеріали подорожчали, і не тими очима дивляться на тебе. Ну, нехай молоді, не знають, не бачили його старання, а Ткач же знає. Сорок років під його головуванням. Старших уже, мабуть, не зосталось. А Ткач усе ще головує. Хоч яка вже з нього робота!.. Кажуть, колгосп у боргу перед державою. Іншого б вигнали. А цей же хитрун... На правлінні сказав: «Буду доти з колгоспом, доки б'ється серце». У-у... газетам таке тільки подай. Ро-о-зписали-и! А поміж людьми пішло, що голова своїх дітей машинами та кооперативами обдарував, а вже й онуки на порі. Та... то, видно, злі язички... А колись колгосп гримів. Як же гримів! Ткачу Золоту Зірку Героя вручили, з ранку до вечора на газику по полю гасав. От... От! Тепер навряд чи хто по три зміни витягне. А бач, «тютхтій»... Частенько невістка мов із ланцюга зривалася, та якось не вельми вдумувався в те верзіння. З дурного, як з голого, – що візьмеш!.. Виросла без батька. Мати сама все витягувала. За клопотами хіба виховання в голові? Аби зодягти та нагодувати. Усе очікував, що дійде розуму невістка. Та яке там... Сьогодні, ось так розкочегарила, не дай Боже... Щось про війну він обмовився, а вона: «Передова, передова... Розказували он сусіди, що то за передова. Охоронець генерала – чи й не передова!.. Та того генерала вся армія берегла! І вас разом із ним». Навіть не образа охопила його тоді, а розпач. Армії два роки та війни чотири. І це в молоду пору. І поранений був, і контужений під Харковом. Од госпітально відмовився. Перев'язали – і вперед. Аби тільки зі своєю частиною бути. Кругом смерть, кров, що там потрощені ребра, хоч навіть тепер на погоду ниють. Та бодай більше слова «війна» не чути! А невістка нахабно

виричалася на нього і допікає. Як до такого дожитися, то бодай уже й не жити...

Нагодувавши свиней, качок, кролів, сьак-так обмився у веранді. Невістка іронічно поглипувала, як свекор вовтузиться біля шафи, витягуючи святкову одежину. Провини перед ним не відчувала. Навпаки, вважала, що зробила добру справу, вмовивши-таки старого сходити до Ткача.

Коли за свекром зачинилася хвіртка, невістка й зовсім угомонилася. Поставила варитися солонину чоловікові на борщ. Увімкнула телевізора, довго чиркала перемикачем каналів – може, цікаве що трапиться.

Аж невдовзі брязнула хвіртка, й на подвір'ї зчинився гвалт. Людмила злякано гайнула до дверей.

Сірі очі свекра, здавалось, от-от спечуться на червоному його обличчі. Він розлючено лаявся, тупотів на качок, що розтривожено галакали, мов гурт охриплих собак, і, розставивши крила, сліпо налітали одна на одну.

– Що це з вами? – удавано співчутливо спитала Людмила свекра.

– З двору не можна відлучитись, – утихомирився нарешті той. – Іду. Задумався. Вже ледь не до контори дочвалав. А тоді чую, наче щось за мною потихеньку галакає. Ну, думаю, дожився, качки вчуваються. Озираюсь – а вони, капосні душі, за мною вишвендюють. Усі тридцять. Шлейфом розтяглись. А коло контори нарооду-у... Я тоді цих качок як почав гнати... Думав, і дух із мене вискочить. А людям що? Аж за животи беруться од сміху. Ще й навздогін: «А чого ж це курей дома полишив?».

Передихнувши, свекор насварився на невістку:

– Це ви, бісові діти, лінитесь щось кинути цим ненажерам. Тільки мене й знають. Зовсім памороки мені забили...

Поникав по двору, наче прислухаючись до себе, а далі видихнув:

– Оце вже і все. Сходив. Оце і зробили висипку. Тепер хоч зовсім не з'являйся в колгосп, проходу не буде. Качиним або курячим генералом назвуть.

– А вам хіба первина, щоб із вас сміялися? – тишенько почала Людмила. – Це ж ваше хобі – смішити людей. Он мені один тракторист якось казав: «Ну і свекор у тебе – комік. Душа хоч якої компанії».

– Ага. Комік. Їм то що!.. Дурника знайшли... – мляво суперечив Яків. – Одсмішив.

А самому згадалось, як під час ремонту коло нього збирався гурт і реготали всі до упаду від його балачок. Інколи й сам про себе вигадував щось кумедне, аби тільки повеселити механізаторів.

– А ви йдіть собі, наче нічого не сталося, – повчала невістка. – Люди й подумують: значить, путній господар, що за ним усе хазяйство чередою.

– Ну, добре. Пішов я..

По дорозі не раз озирався, чи, бува, не тягнеться за ним іще якийсь домашній хвіст. Немає. А жаль!.. Бо ноги наче ватяні, так назад і завертають...

Біля контори полегшено зітхнув. Гурт розвіявся, певно, з обіду з'явилося начальство. Тільки бездомна кішка огиналася поблизу та з плескатої урни, рясно всіяної недопалками, полохливо пригинався від вітру кучерявий димок. Яків усівся на смугастій лавочці під старим берестом із порепаною корою. Зволікав.

– О, Якове, здоров будь. Чого скривився, як середа на п'ятницю? – шкандибав до нього Іван Слонов, колишній механізатор.

– Трактора з причепом треба, землі навозити. Та осокори, кажуть, привезли.

– Щас дасть тобі Ткач. Наставляй обидві жмені. Ось теж ходив по осокори. Так каже: «Ви всі ласі на чужі ковбаси».

– Що, не дав? Інваліду труда?

– Жди. Розженеться, – не спиняючись, пошкандибав далі Слонов.

– Ну, то мені й сподіватися нема на що. Бувай, Іване.

Ще якусь мить непорушно сидів Яків, дивлячись услід Івану, прислухаючись до його бурчання: «Все. Іду в райком. Може, хоч там раду дадуть. Весь вік горба гнув, а тепер наче чужак який!».

«І я також, наче чужак, – зачепилися думки за це слово. – Анонімок писати не можу, пороги оббивати у верхах – теж не моє. А на поклон до Ткача – тим більше не піду. А-а-а... бісові в печінку все це!» – Рвучко підвівся. Затерплий, спітнілий, раптом відчув на розпашілому обличчі подих свіжого вітерцю. Аж шию витягнув навстріч. Стало легше дихати – тіснява в грудях відступила. Але це не втішило. «Що ж виходить? Усе життя намагався, щоб не зайвим у світі бути. Все робота, робота... колгосп! І сина втягнув. Щоб династія була. Бо ж і дід його, Микита, смерть прийняв, можна сказати, на роботі. Грім убив у полі. Ну, думав у молодості, я і за себе, і за батька дам фору в роботі. Вірив, що й Ткач за добро загальне старається. А люди вже тоді його розкусили. Не раз на зборах чистили. Багато було проти Ткача. А я, дурило, «за». Де ж раніше очі були? І тоді промовчав, як начальство з обкому розбирало анонімки на голову колгоспу, хотіли зняти. І хоч усе в тих анонімках правда, а пожалів, думав, може, оханеться. Відвертав очі, коли хтось кричав: «Хапайло наш голова. Третю машину купує. Все з колгоспу гребе додому». Ткач синочка на своє місце готує. Та тільки молодий Ткач геть усе нанівець зведе. Пора... пора всім у колгоспі за громадське душею боліти. Бачиш неправду – не змовчи! От тільки Ткачу чи первина роти затикати? Зіб'є з путі – сторчма полетиш. Що ж робити?»

Яків зупинився на мить, роззираючись, немовби й справді шукаючи виходу. Стецишин собака, зачувши

чужого коло воріт, аж пилюку ланцюгом збив, гасаючи сюди-туди. Двір, начинений усіляким господарством, – галакав, кудкудакав, крякав, аж луна котилась. «О... І тут качине царство. У вухах лящить од них».

Поспішно минув це дворище, шпетячи себе на всі заставки: припер негаразд, то зразу й розклеївся. Чи забув, як в юності присягався очищати світ від непоотребу?

За поворотом загула машина.

– Чи не Только? О! Він... – Батько, від поспіху аж спіткнувся, кинувшись назустріч машині.

Анатолій відразу ж відчув, що з батьком щось коїться. Пересилюючи гуркотіння двигуна, вдавано безтурботно гукнув:

– Тату, а де це ти мандрував?

– До Ткача ходив.

– Дивина. Я теж сьогодні був, бо Людмила вже заїла мене. Ну, чого наобіцяв Ткач тобі?

– Та... Я не став і рипатися. Пусте діло, – невизначено махнув рукою Яків, забираючись у кабінку до сина.

– А я тільки заїкнувся, щоб трактора дав години на три, то він усі біди в колгоспі на мене спер. Кричить: «Тягнете з колгоспу, а віддачі немає!» Я – хоч би що. А тоді кричить: «Он батько дома пузо од'їдає, а його руки ще пригодилися б у колгоспі, жом повозити чи що там!».

– Це про мене? – сіпнувся здивований Яків. – Е-е-е... та я вже, як вироблена скотиняка, охляв. Чи не по собі то він судить?

– Перед собою носить таке барило, що й руки не сходяться! Хіба не бачив?

– Не стрічаюся з ним. Ото тільки в машині повз двір провезуть його. Хоч би коли поздоровкався!..

– Ой, тату... Нащо тобі його здоровкання... – зітхнув Анатолій. – Я ось... сьогодні... ти знаєш... таких дров наламав. У голови...

– Що, полаявся? Не втерпів?

– Сам не знаю, як це сталось. Тільки-но він тебе зачепив, я – просто скипів. І як грюкну кулаком по столу: «Не чіпати батька!».

– Ти? Ха-ха-ха... – якимсь недовірливо засміявся старий Яків. Він наче вперше побачив, що його син – уже не той сором'язливий хлопчак, який навіть в армії мужності не набрався, повернувшись, густо червонів у відповідь на все хороше і погане та ще й знічено блимав очима з довжелезними віями. Тепер було аж незвично бачити сердите синове обличчя з гнівними зіницями, що, здавалося, зовсім витіснять синяву очей.

– А ще сказав йому... я сказав, що переходжу в інший колгосп. Не хочу, щоб він, Ткач, тягнув із мене жили. Де нема в роботі радості, то каторга. Досить!

– У-у-ух, – згорьовано мовив батько. – Нащо ж ти так? Гоп – і в другий колгосп. Це не Ткача колгосп, а наш...

Говорив притишено, заглиблено, наче не сина вмовляючи, а самого себе. Потім рішуче:

– Ні. Ти не можеш кинути наш колгосп. Ось будуть збори. Не дрейф, сину... От я раз єдиний заплющив очі, промовчав, так і зав'яз у багні. Думав, піду на пенсію – світу побачу. До фронтовиків своїх навідаюсь. У Болгарію поїду. Так нас зустрічали... Як рідних. Мене дівчина з квітами цілувала... А було мені тоді тільки двадцять три. І досі щось тягне мене в Болгарію. Хоч би день-два там побути. Але... качки, свині, невістка душу витолочують. Та ще терпимо й досі Ткача... Боїмося потривожити лайно, бо й собі нюхати...

– Ну, гаразд, – перебив його син. – Хай буде по твоєму. Не подаватиму заяву. Ну, все. Їдьмо!.. А то стали на перехресті. Он уже люди стовбичать, видивляючись, біля воріт. Донесуть Людмилі, що без неї нараду проводили, то буде нам.

– Ти прикрути її...

– Знаєш її як облуплену. Потерплю ще трохи, може, схаменеться.

Хвилина-дві – й машина біля двору. Раніше Яків поглядав на свою нову хату з відчуттям провини. Бо за три роки тільки й устиг дах шифером укрити і півхати задранкувати. Тепер він якось весело промовив до неї, як до живої істоти:

– Ну, голубонько, довго ще тобі стояти пусткою доведеться. Ой, довго, бо хазяї за розум узялися. Виходимо на передову. Еге ж, сину?

Прошу слова

Коли Дмитро Васильович уперше побачив у своїй бригаді Євгена, вродливого, аж надто манірного хлопця, який раз у раз окидав зверхнім оком усіх присутніх, гоноровито стискаючи по-дівочому виразні губенята, то він не здивувався. Навпаки, це його трохи потішило, бо не вперше випадало когось перевиховувати.

– Бач, – розмірковував бригадир, – у трьох бригадах побував ледар, не прижився... Втришия такого гнати б, поки лиха не накоїв, та з ним усе комсомол панькається. Треба, кажуть, кожну людину до пуття доводити.

– Ну, хлопче, дав драпака з механічних майстерень? Думаєш, у нас легше буде?

– Та... – скорчив пісну міну Євген.

– А дехто вважає, що шляховикам – як на курорті. Цілий день на свіжому повітрі байдики б'ють. Може, й ти такої думки.

Євген, набурмосившись, блиснув на бригадира блакитними хитринками очей:

– Риба шукає, де глибше...

– От спасибі на добрім слові!.. – почав було Дмитро Васильович.

– Спасибі на хліб не намажеш, – єхидно хмикнув Євген. – А робота ваша... Просто нікуди дітись.

Веселе бригадирове обличчя спохмурніло враз, він підвівся.

– Ну, гаразд, погомоніли трохи та й трудитися почнемо. Ти, Євгене, стажуватимешся у Ніни Микойло. Вона в нас передовик!

Євген зацікавлено глянув на єдину в бригаді дівчину. Ніна, зустрівшись із ним поглядом, зашарілась. «І вродиться ж такий красень. Очі, наче квітки цикорію, ясніють... От тільки задавака», – подумала дівчина.

– Почнемо з найпростішого... З назви інструментів...

– А дійдемо до складнішого, цебто... – Євген розв'язно втупився поглядом у Ніну.

Вона знову зашарілась:

– Не блазнюй! Ти на роботі, а не десь у парку. Там тільки вештаються такі.

– Ну-ну!.. Це кепське діло, товаришу передовик, зводити наклепи на чесних людей, які культурно відпочивають у парку.

– Досить вам уже!.. – втрутився бригадир.

– Ваше діло – сторона, – зухвало застеріг Євген. – Треба ж мати елементарне розуміння.

Дмитро Васильович розвів руками.

– Ну і язичок... Гостро голиш, дивись не поріжся.

– Мені це не загрожує.

– Помовч, коли старші кажуть, – докинув слово статечний здоровань, якого прозвали Степом.

– Що-що? – перепитав Євген.

Але Степ, поклавши лом на рівне, мов з колод збите плече, пішов на робоче місце, не вважаючи за потрібне навіть глянути в його бік.

«Ні, бойкот йому влаштовувати ще рано... Треба по-доброму, – метикував бригадир. – Серце ж не камінь. Проте доведеться не один ківш лиха з ним сьорбнути».

Слово Дмитра Васильовича завжди в бригаді було законом.

Небо спроквола струшує з себе темно-сизу попону ночі. Світає...

Дмитро Васильович, ледь нахилиючись уперед, розмірено вихитує чорною сумкою, накульгує на пра-

ву ногу. Коли на роботу поспішає, на недугу не нарікає, коли ж повертається, та ще, як ось зараз, із нічної зміни, то ледве ступає. Дається взнаки клята рана. Хоч там і тої рани – куля прошила литку. Щоправда, кров'ю мало не стік.

Спохмурнівши і волюючи відчепитись од гірких спогадів, мигцем глянув на розвиднене вранішнє небо і враз ніби почув збоку:

– Гей-гей, світе... прокинься!

Дмитро Васильович роззирнувся, хоч був упевнений, що ніхто довкола не міг порушити цієї блідої, вогкої тиші. Далі всміхнувся в шорсткий трикутник вохруватих вусів: «Рано, рано в могилу заглядати, бо ще й досі помічаю, як народжується день. Просто так не здамся, – заерепенився зненацька Дмитро Васильович. – А професія колійника – таке кляте бісовисько, що треба бути насторожі вдень і вночі. От і сьогодні: тільки-но вклався в ліжко, як дзвінок: “Терміново міняти колії...”».

Досі лящить у вухах голос чергової:

– А щоб йому сухе й лихе, тому машиністові. На Новоселівці три рейки угробив. Наробив вибоїн, добре, що хоч вчасно помітили, а то б аварії не минути. Хутчіш, Дмитре Васильовичу, хутчіш, бо наклепаємо за ніч поїздів, а за це преміями не вшановують.

Не хотілося покидати теплу постіль, але відповів:

– Гаразд. Хлопцям у гуртожиток подзвони.

Швиденько вдягався, щось підтакував жінці, що брукотливо збирала снідання в сумку...

Дорогою на роботу бригадира непокоїла думка про Гевасюка. Чи прийде? Чи пробудиться ж, нарешті, у нього совість?

Та ба. Всі з'явились, окрім Євгена. «В мене ще голова не одійшла від тої зміни, так що на нічну нема снаги», – просив, щоб переказали бригадирові, а сам, роз-

валившись на ліжку в гуртожитку, потягнувся рукою до магнітофона, щоб посилити звук: мовляв, розмову вичерпано.

«Ще повернемося до тебе, Євгене, – міркував бригадир, а хлопцям наказав: – Зараз треба йти до диспетчера замовляти “вікна”*. Може, хвилин хоч по двадцять проміжку між поїздами урвемо. Тепер, хлопці, двоє руть за порталним краном, решта – готуйте потрібні інструменти».

З’ясувавши, що більш ніж двох «вікон» по двадцять хвилин не буде, бригадир метикував, як за цей час замінити три рейки.

– Ось пройде вантажний, почнемо...

Озираючись до Ніни, яка порядкувала коло інструментів й сумно поглядала на бригадира, Дмитро Васильович наблизився до неї.

– Ну, де твій підопічний?

– Немає, – ледь ворухнулися Нініні уста.

– Горбатого могила виправить, а нам – зась! – із гірким усміхом мовив бригадир. – А ти, бува, не закохалася в цього жевжика? Щось як у воду опущена...

Ніна знічено мовчала.

– Та куди ж твої очі дивились? То ж – кара господня. Вся дистанція про нього аж гуде.

– Ви не знаєте його...

– Хіба? – спробував іронізувати, потім сердито додав: – По саму зав’язку він мені дався. Та чи тільки мені?

Ніна, не зважаючи на слово бригадира, гарячковито заперечила:

– Він навмисне дурня з себе клеїть. І стільки знає всього. Про акторів, про цирк... І лиш... не кажіть нікому, прошу вас, Дмитре Васильовичу, він... актором мріє стати. В нього талант.

* «Вікно» – затримка поїздів на залізниці для ремонтних робіт.

– Ой, дівчинко, дівчинко!.. Хай би людиною спершу.

– Та ні... Він добрий. От інші хлопці чіпляються, а Женя, навіть коли ми наодинці, такий чемний, порядний...

– Ага... чемний! Як те собака на всі боки огризається, не розуміючи, де старе, де мале.

– Просто в нього ролі такі. Не має змоги грати на сцені, то він у житті...

Ніна наблизилася до бригадира своє веснянкувате обличчя, блиснувши на нього зеленавістю погляду.

– Тільки ж, Дмитре Васильовичу, я ж вам, як батькові... І... не виганяйте його з бригади. Просто його всюди лаяли, і він обізлився. А на добро людина рано чи пізно добром озивається...

Дмитро Васильович спересердя цмокнув язиком. Думав із жалем про Ніну: «Роботяща. Не красуня, але симпатична. Якийсь капосник завіз її в ці краї, а одружився з іншою. Додому боялася повертатись, а без прописки де влаштуєшся, крім дистанції колії, бо робота важка, а охочих тягати шпали обмаль. У мороз і в спеку просто неба. Різні тут люди...»

– Нехай іще побуде... Помилуємося ним, – з притиском відгукнувся Дмитро Васильович.

Ніна заходилася переносити інструменти до робітників, котрі перечікували, доки прогуркоче останній вагон товарняка.

– Ледве повзе... Кілометрів з п'ятнадцять за годину буде? – озвався хтось до Дмитра Васильовича, що саме спускався з насипу.

– Та це ж на місці вибоїн, а далі він рвоне так, що тільки замиготить.

Не встигла рейка забути теплий слід від останнього вагона, як хлопці кинулись її «розшивати». Працювали мовчки, злагоджено, тільки коли хто втомлювався крутити болти, винувато видихав:

– Хух! Бензин виточився!

Бригадир на якусь мить забував про Гевасюка, але коли бачив Ніну, пригадував розмову з нею, і перед очима поставало Євгенове обличчя.

Дружина поралася по господарству. Дмитро Васильович, нахильці випивши з глечика молока, приліг у веранді на старій канапі.

«Не міг електрички зачекати?» – вчувалося йому спросоння, а потім просто на нього котив велетенський товарняк, та Дмитро Васильович спокійно відійшов убік, знаючи, що той із рейок не зійде. Раптом помітив: рейки розкидані навсібіч, а Гевасюк, видержись на височенний насип, сміється з нього, аж за живіт хапається.

«Що ти накоїв? Ну спасибі тобі», – гукав до нього бригадир, а товарняк уже затуляє світ, чути його грізний подих. І раптом у невідворотність смерті вплітається Євгенове «спасибі на хліб не намажеш», а потім голос дружини:

– Зовсім собі душу звів, страхіття якісь йому ввижаються. Кидай ти цю залізницю, сиди вдома. Город он просить рук. Хіба моїх вистачить?

Це й розбуркало його. Підвівся, потер скроні, невдоволено зиркнув на дружину.

– Од твого бурчання ще одні руки не виростуть.

– Кажуть, «золото в тебе, а не чоловік». А до нього й словом обізватися не можна. Кури та гуси скоро польодському забалакають. А чоловіка майже не бачу.

– Та тут, Маню, й досі з тим Гевасюком морока. Артист... Намагається зсукати з наших нервів собі місток до театру. Сьогодні знову не вийшов. Але я придумав, як завернути його... Придумав! – Дмитро Васильович нетерпляче потер руки.

Наступного дня в переповненому червоному кутку підбивали підсумки соцзмагання за місяць. Дмитро

Васильович сидів поряд із бригадирами інших околотків, приязно позирав то на Степа, то на Ніну і навіть Євгенові, якого вона сюди затигла, підморгнув по-панібратському.

Ніна, розташувавшись біля вікна, ревниво завважувала, як зацікавлено присутні дівчата косують очима на Євгена. А на серці теплів спогад, як минулого вихідного вона була з Женею в лісі.

...Літо вповні. Взявшись за руки, ступають, видивляючись вусібіч. Раптом Євген вистрибом звернув зі стежки до здорового свіжого пенька.

– Ось пам'ятник дереву – пень... Можна вирахувати, скільки років височів цей дуб. А життя наше таке порожнє і марне, що навіть пня не залишиться.

– Який же ти песиміст! – відгукнулася Ніна і стиха додала: – Життя продовжують добрі діла.

– Ну, це вже всі знають, який ти мастак на праведні цитати.

– Люблю цілісність у людях.

– Тоді мені зась до твоєї любові, бо я роздвоєний, як анод і катод, а точніше, як зміїне жало. А дармоїдів терпіти не можу. І менш командувати годиться, а більш працювати.

– Це тобі Дмитро Васильович каже.

– Еге! У ваших очах я нікчема, лантух із колючками. Я й сам себе інколи не розумію. Верзу казна-що, аби дошкульніше було. Це нерви, мабуть... Батько мій спився. З матері знущався, і мені перепало. Дивуюсь, як ми з тобою... Жодного разу не посварилися. Може, ми паровані?

...У Нініні спогади ввірвався голос начальника дистанції колії. Називав імена переможців. Надійшла черга й бригади Дмитра Васильовича.

– Ця бригада колійника – наша гордість. Вони знову зуміли скрутної хвилини не затримати жодного поїзда. До ранку трудилися. Усі без винятку.

Гевасюк почервонів. Йому здавалося, що всі присутні дивляться на нього. Адже всім відомо, що тієї ночі не було його в бригаді.

«А може... – шпигонула його догадка, – з корисливою метою приписав Дмитро Васильович його ім'я до всіх? Для більшої слави? Давно запримітив, полюбляє старий у передовиках ходити. А ще береться когось по-вчати...»

І Гевасюк попросив слова.

– У дистанції працюю другий рік, у Дмитра Васильовича – три місяці. І ось що скажу. Шаражчина це контора...

У залі загули, дехто засміявся. Ніна пошепки: «Женю, не треба. Го-ді...»

– Ніщо мене не перепинить. Майже на всіх зборах моє ім'я, мов тенісний м'ячик, перекидали. А мені просто робота була не до душі. У Дмитра Васильовича наче цікавіше стало. Хвалять усі його: «Благородний! Ветеран війни, ветеран праці». Ха-ха... Окозамилювач він! Я не був тої ночі, коли міняли рейки. Не був. Спав! А він пішов на обман, сказавши, що вся бригада брала участь. Знав, що будуть на всі лади підносити: «Який колектив!», «Ой, який бригадир!», «Премію йому!», «Овації!» А насправді – липа. Майте мене за кого хочете, а я сказав, що думаю.

У залі запанувала мовчанка. Начальник нерішуче підвівся. Збуряковів ураз. Коньяк давався взнаки.

– Дмитре Васильовичу, невже правда, що ви його зумисне дописали в списки? Він спав, а ви йому премію? За віщо?

Дмитро Васильович поволі встав. Невеличкий, сухенький, зіщулив плечі у новенькому піджачку, болісно примружив очі.

– Саме так. Ні за що... Але...

Начальник перепинив його.

– Ясно. Таким робом хотіли зажити слави... Багато років знаю вас, а в таку халепу скочив із вами вперше і, гадаю, востаннє. Бо з вами доведеться розпрощатися. Ви ж оганьбили не лише бригаду, ви поставили під удар усю дистанцію колії. Як ви могли! Ви ж комуніст...

Дмитро Васильович мовчки дивився перед себе. Сором палив його вогнем.

«Усе, все... – куйовдилися думки. – Ось тепер, бабо, буду копірситися на городі. Одробив я своє. Від найтяжчої роботи не так напосідає втома, як від ганьби цієї. Вірив, що на користь Гевасюкові буде, а воно, бач, як обернулось».

Степ, що сидів поряд, прошепотів:

– Я зараз, Дмитре Васильовичу, виступлю. Як на те, всі в бригаді зателепи, не вміємо слова путнього сказати. Але зараз ось я спробую...

Спітнілий, розгублений, він недбало підбив короткого русявого чубчика, що відразу ж згорнувся змокрілим гніздечком над широким чолом. А коли його долоня розчепірилася догори, дехто з колійників полегшено зітхнув: хоч один наважився з бригади.

– Я... Ми всі... – почав незвичним тонким голосом, що не пасував до його могутньої статури, – шкодуємо дуже, що не вигнали раніш цього... – вказав на Гевасюка. – Дмитро Васильович заступився за нього. А тепер... ось... усі бачать, як ложка дьогтю може-таки згідити діжку меду. Бригадир усе ключика до нього підбирав. От і вийшло...

Степ розвів руками і, не знаходячи більш потрібних слів, замовк.

Ніна занепокоїлась. «Чом же він не сказав, що Дмитро Васильович не винний. Коли б не він, хтозна, що було б зі мною. І я ж просила за Женю. Я винна».

– Прошу слова... Я прошу слова! – вигукнула Ніна.

Підвелася, боячись глянути в бік Гевасюка, поспіхом почала:

– Я про Дмитра Васильовича... Він усім нам, як рідний. А Гевасюка він просто хотів засовістити. Вірив, що той зрозуміє... Взявся зробити з нього справжнього колійника. Але Гевасюк тільки про себе думає. Він зіграв негідну роль! Тепер, звісно, йому в нашій бригаді нічого робити...

Після зборів Ніна поспішала до виходу. Намагалася не думати про свій виступ, а в очах невідступно виринало Євгенове обличчя, вона немов чула його слова: «Може, ми паровані?»

«От і прощавай, Євгенику... Ти і мене зарахував до своїх ворогів. А хіба ми вороги тобі? Совість – головне».

Раптом збоку долинуло:

– Гей, зеленоока... Чого кирпу похнюпила? То щічки майоріли, а це чомусь зблідла вся. Не сумуй. Знаємо ми Васильовича... Більш сорока років зі шпалами тягаться... Це чоловік ого-го! Таких майже немає.

Ніна журно всміхнулась: «От і добре, хоч одне діло владналося. Люди не сліпі».

Провела поглядом Євгена, котрий із зухвалою гордістю товпився поміж людей до виходу. Мовчки обминув Дмитра Васильовича, якого обіруч підтримував Степ – зле було бригадиру.

Ніна очікувала, доки всі вийдуть із червоного кутка. «Все. Покине, мабуть, Дмитро Васильович роботу. Таку людину образили. Що ж ти, Женю, наробив? Наче темний льох, твоя душа».

Євген, прошкуючи пішохідним залізничним містком, потроху починав усвідомлювати катастрофічність свого становища: «Ніна не простить. І нічого тепер не пов'язує мене з цим містом. Тішився собою. Насправді ж – усе пиха. З Ніною нам не по дорозі. У неї все

просто, ясно, а зі мною сама колотнеча... Ні... Подамся кудись».

Очунявши після інфаркту, Дмитро Васильович клопотався вдома, полишивши роботу в бригаді. Інколи навідувалися хлопці. Питав, чому Ніна не приїздить. Та вони тільки знизували плечима. Про Гевасюка намагалися не згадувати. Начальник жодного разу й не поцікавився його здоров'ям. А бригадиром узяв свого родича.

Якось, ремонтуючи літню лазню в дворі, Дмитро Васильович почув, як рипнула хвіртка.

Йшла Ніна. Худенька, в святковій білій сукенці, з модною сумочкою під пахвою.

– О! Нарешті! – загукав Дмитро Васильович. – А я вже все передумав... Образилася, загордилася чи, може, забула про мене?

– Сьогодні забігла попроситися. Ось лист від Євгена... Їду до нього. Повірю ще раз. Пише, що винний перед вами, що пам'ятатиме урок на все життя.

Ніна взялася читати листа, деякі слова проминаючи, але те, що стосувалося Дмитра Васильовича, читала особливо виразно.

– Так і пише: «Бригадирові зобов'язаний усім тим кращим, що в мені пробудилось. І переконаний, головне: довіра до людей і простота».

Дмитро Васильович знесилено сів на лавочку.

– Ну, й удружила ж ти мені... Капосна моя хвороба боїться і лихих вістей... І добрі за серце хапають... Але від радості не помирають...

Сива трава

Якось серед старих паперів потрапив мені до рук поживклий аркуш. Під розлогим заголовком «До генеалогічного дерева мого родоводу» скорописом притулилося: «По батькові: дід Микита – українець, партизан, жив у лісі до колективізації. Діти: Яків (мій батько), Миколай, Грицько, Петро, Василь, Федір, дочка Марія, двоє діток померло. Баба Олександра – наймичка козака Шавули. Прадід Федір – козак, прадід Лазар – пічник. Прабаба Мокрина – дочка козака-степовика, бойова, навіть чоловіки її боялися. Певно, збереглася в ній кров полководця Овода, в якому переплелися роди стародавніх скитів і візиготів. По матері: дід Харитон Якимович – з роду греків, що будували церкви в Києві та Ніжині. Баба Маруся – українка, з роду пасічників, рано померла. Вони мали п'ятеро дітей: Марфу, Наталку, Пріську (мою матір), Василя, Івана».

Дідів-прадідів уже давно немає на світі, та розповіді про них не обминули мою душу. Голос спадковості, мов сива трава, що, відмираючи, передає свою сутність молодим паросткам, іще не раз озветься в наших нащадках, сколихне минуле, переконає у живому зв'язку прароду нашого з сучасністю та майбуттям.

...Микитину сестру, сімнадцятирічну Харитину, віддала мати заміж за старого Нечитайла. І хоч батько був проти, та чи стала слухати те незадоволене жебоніння свого сумирного Лазаря запальна Мокрина!..

– Мовчи! Мовчи. Бульчиш, як кулеша в казані. Скоро з голоду поздыхаємо. А думаєш, рік-два мине – і хтось посватає наших дівуль? Жди! Ото як дівча ще тільки в пуп'яночку, отоді воно навіть старому наводить утіху, – переконувала Лазаря, а водночас і себе Мокрина. Далі аж підхопилась. – Ти мені не супереч! Буде наша Харитька, мов пава, в Нечитайлових хоромах походжати, а не гібти у наймах.

Лазар знову починав налягати на своє, що негоже за такого пня віддавати, дитину, краще вже в наймах вік звікувати.

– Телепень, чопок од драної діжки, дурисвіт! Такого бажаєш дочці? – гриміло на всю хату. – Ми гібємо, та ще хай і діти? Та й чи не бачиш ти скільки дівчат у тутешніх хуторах розплодилося? Нашу ледачкувату Харитю ніде й не приткнеш. Ні. Як я сказала, так і буде. Чого б ото противитись?

Лазар зовсім замовк. Тільки великі блакитні очі, наче посіріли, померкли. Зазбирався на заробітки – пічникувати, й укралася думка, що добре було б і на весілля не з'являтися, буцімто хазяїн не пустив. Щоб не бачити пики Нечитайла. Та і як із ним за один стіл сідати, коли такі чутки повзли тут по хуторах... Хоч ніхто і не застукав Мокрину з ним, але Лазареві само неслося в уяву, як бридка Нечитайлова мармиза слинила її високу шию, плечі, більшого могла й не дозволити Мокрина, але ж якось-таки умудрялася видурювати у деришкура діткам хліба. Все це можна уявити, одного тільки – ні: як же цей дідуган обійматиме наше дитя. Ні, це якісь чортові виверти, Господи, прости...

Повернувся Лазар, коли Харитя перейшла до Нечитайла. Бідкався за дочкою, того не знаючи, що Харитя швидко втішилася. Невдовзі з відразою згадувала тісну батьківську хату, де діти спали покотом на долівці: «А бувало, що хтось перелякано скрикував серед ночі, бо холодний вуж залазив під простирадло до теплих ніг.

А їли що? Тепер ось Нечитайлова наймичка як запече гуску, а чи курку... От коли б хоч раз Матвій, Улька, Ларіон і Микитка понюхали – почманіли б од заздрощів. А Нечитайло не такий уже й бридкий. Мати казали, що скоро розсиплеться, а в нього ще сили нівроку. Але коли б то скоріше Господь його прибрав. А парубки ж які наймитують! Так за мною й сікорять очима...»

Того й не знала Харитя, що парубки не в змозі були відразу второпати її з легкою шепелявинкою голос, в дитинстві випадково прищемила язика. Яка не є, а паня. Треба миттю виконувати наказ. То й дивилися пильно не так у вічі, як у рота. Та ще хіба на те, як найліпші вдяганки висіли на ній, як на кілку. Ходить по двору, носа дере, адамашковою спідницею пилюку збирає. Аякже – одна з найбагатших паній у Носівці.

Рік за роком товпився у прийдешнє, а Уляну свата-ти ніхто й не збирався. Харитина перед нею пишма пишмалася. Чомусь здавалася Уляна молодій Нечитайлисі наймичкою, а не сестрою. Ото тільки Микитка, найменший брат, псував настрої. Причепиться, мов реп'ях, – розкажи, як пускає Нечитайло своїм плескатим носом бульки, коли хропе. А хропе він так, що й шибки у вікнах деренчать. Спочатку мучилася від цього Харитя, а згодом іще й завдячувати стала хропінню. Доки не перестане, доти з наймитом Гераськом фіглі-міглі крутить. Тиші лякалася – бігла стрімголов до Нечитайла під бік. І що Хариті до того, як почувуються її рідні: чи гаразди справляють, а чи шматкові хліба радісінькі?

Матвій у царських солдатах муштрується. Уляна, Ларіон і Микита день у день наймитують у старих Турбів, що облюбували цю місцину, яку тепер називають Турбині хутори або просто – Турби, а колись, у давнину, тут люди поклонялися Богу Туру. Бездітні, удатні до роботи, хазяї самі спини не розгинають, а наймити то й поготів. Тільки кожного свята, з Паски почи-

наючи, коли молоді вітри старанно укріплять польову роз'юшену весною дорогу, Мокрина запрягала єдину конячину, брала Улю й Микиту (а Лазар, як завжди, огинався в Бутників, чекаючи, доки сім'я з'їде з дому, аби не зустрічатися зі своїм капосним зятем), й гайда в дорогу. Спочатку до церкви, а потім до багатой дочки. Згодом діти теж почали носами крутити, коли треба було збиратися на те гостювання, набридло вислуховувати вихваляння задавакуватої Харитьки, й Мокрина всідалася на воза сама. Спочатку Харитя гостинців повну торбу набехувала, а останнім часом втулить щось для годиться і так на матір позирне, що Мокрині, хоч ніколи не доводилося позичати в сірка очей від сорому, а якось не по собі робилося. Пекла провина, що втопила доччину молодість у багно багатства. І наче аж зраділа, коли Харитя призналася, що закохалася в молодого Пуху. Одне тільки непокоїло Мокрину, що той був багацьким синком.

– Ой, ці пани... Із кривавих бідняцьких мозолів багатство їхнє скапує. Годі вже, Харитю, з багатими знатися. І так отруїв душу Нечитайло. Думала, швидко дуба вірже, а він за чотири роки аж помолодів. Може, кидай усе, хай йому абищо, та повертайся до лісу. Бог простить... – вмовляла дочку Мокрина.

– Я? В лі-і-іс? Та нізащо в світі!

«Чи ж матері, яка зі злиднів не вилазить, сказати, що я про них думаю? Слава Богу, відкрили мені люди очі. Часто в Нечитайла гетьманці купчаться, метикують, як би краще поколошкати отих лайдаків, що ласі на чужі ковбаси, що хочуть все в імущих одібрати. Власть Советов придумали! Зарізяки. Бузувіри. Царя скинули. Тепер по лісах розбрелися, не дають людям спокою. На шибеницю б їх...»

– Чи й не цариця... – остудила мати Харитю.

Коли б дізналася Мокрина, які помисли в дочки, то й ногою на це дворище не ступила б. Щоправда,

мати також таїла від Хариті, що тепер у лісах діється: і в Орішному, і в Городищі, і в Козарах. Наче якийсь вихор вплутався в їхню повсякденність. Закрутив, закушпелив, зачарував.

Мокрина щонеділі почала їздити в Носівку на базар. Хотілось їй розібратися, людей послухати, що ж то за паливоди такі, які світ сторчма поставили. Куркулі кажуть, що гетьманці – за царя та за Бога, а Покиньюборода з Кропив'янським – горлорізи, й собі подібних назбирали. Одне втямкувала Мокрина, що Покиньюборода з Кропив'янським за бідних, землю хочуть вибороти в багатіїв, а німецьких зайд видворити з України. Оце вже по-нашому, по-козацькому... Бо навіть орда не пригнула в поклони носівчан – розбрелися по лісах, по болотах... А як проти сотника Шавули бунт учинили! Таке-е дід розказував... Носівські козаки удатні були хлопці. І зараз гетьманцям зась до наших земель. Царя скинули, то все тепер наше, народне. Земля – селянам, а фабрики – робітникам. Хай ці багатії крутяться, ганяються, як собаки за своїм хвостом, а не дістануть, бо одрубали Совети.

– Прикуси язика... – не раз умовляв Мокрину Лазар. – Гетьманці – це звірі. Мені он розказували, що Пасіку Івана вони порішили. Куркуляка Борщ серце вирізав із грудей Броварця-матроса. А меншому братові голову відрубали. Чи тебе помилують за такі слова?

– Та нехай вони вогнем горять! – одказувала Мокрина.

Степчук її тривожив. Завернуть на хутір по прожиток покиньюбородівці, він завжди у перших рядах. Таранкуватий вид його аж жовтіє від злості. Гребе, що очі бачать. Попроси по-людськи – люди все віддадуть, було б тільки що за душею. А то нагайкою вицвяхкує по халяві й нишпорить по хаті, останнє тягне. Та ще й це півбіді. А бачила його Мокрина у Нечитайла.

Якось мов з відра дощ уперіщив. Таке розквасило, що куди в ті Турби й потикатися. Зосталася Мокрина

в дочки у наймитській комірчині ніч перебути. Сон довго не йшов, до вікна пнулася – чи не вщухає дощ. Коли ж як почали сходитися та з'їжджатися гетьманці, як вони там і втіснились. І серед них Степчук.

– Юда! – видихнула Мокрина.

Лісова гостя і про негоду забула, вражена побаченим. Треба, мабуть, Микиту попередити. Але ж воно молоде, ще самосуд учинить. А як наклеп? Це найстрашніше. Мо', Степчук вивідувач? Е-е-е... обмисел тут не пошкодить. У Хариті б спитати, але та ще відчує недобре. А вона, бачу, немилосердним духом на партизанів дише. Як узнає, що й Микита там, пом'якшає, як не є – рідний брат. Он Лазар богобоязкий, а не став супроти, а ще й на Бога уповав, що послав бідним спасіння.

На Маковія зліг Нечитайло. Живіт йому розперло, а щоки позападали. Під очима наче дуги хто намалював.

Яких знахарок, лікарів не приводили – не відшептали, не пособили. Так і лежить він ось другий місяць – і мрець не мрець, і вставати не встає, одначе партизанів кляне-проклинає.

Якось навідалася Мокрина до дочки, а та і голову їй у груди втопила.

– Ой, мамо... Усю кров мою випив. Сиди й сиди біля нього день і ніч. Сам не спить і мені не дає. А то душити мене починає. Замучив. І все на кольки в животі кородиться.

– То, доню, Нечитайлові жири його ж і з'їдають. Жер усе життя, як за себе кидав, а треба міру знать, – мовила Мокрина.

– На щоках мох росте, а з його рота тхне. І нащо ж я на світ народилася!.. – заголосила Харитя.

– Терпи. Недовго вже, – сказала на прощання Мокрина.

Залишившись на самоті, Харитя довго не могла заспокоїтись. «Терпи». А скільки? Місяць? Два? А якщо рік? Ні...

Раптом її кинуло в піт. Затіпало. Щоб не передумати, бігцем метнулася до дверей. Примкнула їх. Далі застрожила до ліжка, де здіймалися пишні, мережані подушки. Вихопила середню, обкрутила рушником і мерщій до Нечитайла. Думала, він не пручатиметься, але той, відчувши, що запахло горілим, аж на ноги схопився.

– Ан-ну-у... ляж! – Остосилівши від хвилювання, Харитя штурхонула його в ліжку. – Досить. Занапастив мою молодість, а ще хочеш, аби й на той світ із собою забрати. Не вийде...

Нечитайло силкувався підвестися, щось белькотів, та Харитя жбурнула подушку на перекошене обличчя, люто налягла на неї. Тільки кавкнув кілька разів.

– Боже ж ти мій милосердний... – Харитя впала на коліна, поплазувала в куток до ікон, вимолюючи прощення.

Зненацька вмовкла. Спроквола піднялася, склала руки небіжчику, ще й повіки прикрила, ховаючи жах в його очах. Роздумувала: зараз піду в наймитську, мовляв, боюся з ним спати... А завтра вже стеленю людей...

Ще й сорок днів поминальних опісля смерті Нечитайла не минуло, а Харитя Пуху прийняла. Мати й руками об поли вдарила.

– Та Герасько ж он який ловкий хлопець! Нащо тобі оцей оклецьок? Скоро доведеться підсаджувати його на коня.

– Герасько – бідний, як церковна миша.

– Хіба мало тобі добра од Нечитайла зосталося?

– То вже, мамо, як кажуть, злидням невтямки, чого багатство до багатства горнеться. А Пуха – козарлюга такий, що й кінь під ним угинається. Я з отаким про все на світі забуваю, – маніжачись, додала, а тоді серди-

то: – Хай Микита язика прикушує. Мені донесли, як він Пуху обзиває. Сам того, дурний, не знає, що варто мені кивнути, як і Турби, і Орішне виріжуть доценту. Хіба не чули, як гетьманці розправляються? То ж годить їм!

– Ти поглянь на неї... Ох ти ж ярижниця отака, це ти так про свого брата, матір залякуєш? Рідна хата хлівом зробилася? Та я ж – козачка... І цих пудракуватих багачів гнатиму звідти так, що й гай густиме! – Мокрина запалилася, наступаючи на дочку.

– Та, мамо, ну, мамо, чого ви? То я для залячки, хіба ж на таке піду?

– Дивися мені... Проклянй на віки вічні.

Нарешті розжилися на корову. Мокрина і так і сяк коло Білочки. Жаль, що не могли корівку придбати, як діти були малими. Такими хирлявенькими й повиростали! А зараз уже що? Харитя на одлуці живе. Уляна й Ларіон на себе заробляють, ще й сім'ї підмога. А Микита місяцями додому очей не показує – по лісах із партизанами голодує. Коли-не-коли заскочить додому, у мішок хап цибулі, хліба і – ноги на плечі, бо гетьманці пильнують за хуторянами, знають, рано чи пізно голод не змовчить, дасть про себе знати.

А Матвія ждучи, уже й жданики поїли. Коли б знаття, що хоч живий, ось уже чотири роки, як пропав. Ото тільки було гетьманці розворушили чутку, що Матвій цареві був не вірний, а зараз із петлюрівцями в одній упряжці за Україну бореться.

Не дуже вірилося Мокрині, щоб сини та їхні побратими чогось добились. А Микита ж ерепениться, каже, що хоч зброї катма, скоро голірuch багатіїв передушать. Мокрина недовірливо мружилася на ці слова – що то молодість... А тільки й чуєш: то тут, то там партизанів понищили. Спитала було про Степчука, здалеку так, обережно, а Микита мало не захлинається від захвату, який то козарлюга...

Побазарювавши в Носівці, Мокрина вирішила навідатися до дочки – лісового гостинчика передати. У дворі хазяйського коня не було, отже Пуха десь у від'їзді. Це втішило Мокрину. Поставила за стайнями свого воза і – в хату. Тільки зайшла в сіни, аж тут у дворі стук-грюк почувся. Пуха приїхав. Біжить у хату, аж земля під ним двигтить. Мокрина в сінях за діжкою припинила. Ще тільки за клямку дверей взявся, а вже кричить: «Харитю! Харитю!» Та йому навстріч сокоче: «Соколику мій, я – ось, я йду».

– Що я наробив... Підстрелив твого Микиту. Конає у Турбах.

Наче хтось чорний став перед очі Мокрині. Затуманилось у голові, а від слів Хариті й додолу посунулась.

– А чого ж ти його не добив? Він же тепер нам життя не дасть.

Хвилину-дві сиділа Мокрина прибита звісткою. Страх за життя сина всадовив її на підводу та погнав, погнав у Турби.

– Ой, людоньки-и... Пособіть! Микиту підстрелили. У лісі десь. Може, ще живий, – голосила Мокрина мало не біля кожного двору, а сусідського хлопчину послала до партизанів.

Кинулися шукати. Всі дороги обходили, всі канави обнишпорили. Гукали, галасували – не озивається. Сіла Мокрина на збите грозою дерево, бо вже ноги не тримають, думку до думки не збере, наче на льоду вони ковзаються, падають, розбиваються.

– Сину мій... де ж ти, озовися!

– Це той гад підстрелив, а інші гетьманці забрали, – хтось мовив.

Двоє партизанів, що прибули на розшуки Микити, й голови похнюпили – рано ще їм проти гетьманців. А найближчий друг Микити, Євлампій Бутник, аж із

лица стемнів, бо знав, що, коли гетьманцям партизан попадеться, то порішать.

– Пройдуся трохи, – кинув і побрів стежекою.

Ішов і подумки прощався з Микитою.

Хотів уже завертати, та ноги самі вели вперед. На всі боки – зирк-зирк. І аж поточився. У видолку під ялиною лежав Микита. Бутник до нього. Охопив обличчя тремтячими руками: очі Микити безтямно голубіли у світ. Вуха йому до грудей – диха! Диха! Заволав: «Гей-гей! Сю-у-ди-и! Тут Микита-а!»

...А було так. Сонно чукався гетьманець на коні глухою місциною. Аж раптом із гіллястого дерева Микита на нього – плиг. Хотів зіпхнути з коня. Коли ж Пуха де не взявся.

– От ми й стрілися, Микито. Давно тобі казав: переходь на наш бік. Як-не-як, родичі. Востаннє прошу: поможи переловить партизанів, по-людськи заживеш. Всього тобі бу... – не докінчив Пуха.

Микита, що тримав гетьманця за шию, одкинувшись назад, стрибнув під коня, далі мелькнув у гущавину. За ним – постріл.

Дикий скрик родича зрадував Пуху. Микита, скорчившись, побілілими пальцями гріб землю. Пуха, конем ламаючи ліщину, приглядався до Микити, чи не придурюється. Побачивши, як кров проступає на темній сорочці, розгублено промимрив:

– У черево впік.

– Хай здихає... – озвався інший, пришпорюючи коня.

Пуха вже був удома, коли Микита розплющив очі. Хотів підвестись, але нестерпний біль пригинав до землі. Тут тобі й смерть, майнула думка. Треба на видне місце. Куля черкнула по животу, розпоровши шкіру, але, на щастя, не зачепила кишок. Зомлівши від болю і втрати крові, він опритомнів у ніжинській лікарні, куди на підводі привезла Микиту мати.

Страшно туди й потикатися, бо лікарня в чужих руках, але тоді одна думка керувала Мокриною: врятувати сина, а там якось воно буде.

...Хоч якого туману наводила Мокрина, що випадково хтось підстрелив сина, в лікарні відразу ж запідозрили, що Микита партизан. Був наказ підлікувати і – на допит.

Ще не виборсався з хвороби, а вже чатували на нього нові муки. Спробував удавати слабкого, немічного, тоді почали бити, і Микита навсправжки непритомнів. А одного разу почув: «Досить із ним панькатися! Даю два дні. Не розв'яжете язика – в розход!».

Тим часом Мокрина, відчуваючи, що синові лишилося жити лічені дні, продала корову і з капшуком грошей з'явилась у Ніжині. І так і с'як метикувала, до кого б його підступитися. Може, ось до цього молоденького? Ні... Побойтись ризикнути. А ось до цього страшка? У-у... Як пропікає своїми баньками... А голос... Десятою дорогою всі обходять його. А сам, іч, так і зирить, що в кого в торбах. Тільки цей і ніхто інший.

Як у воду дивилася Мокрина, довго і вмовляти не довелося. Лишень побоялася сказати, що гроші при ній, а прибрехала, що принесуть тоді, як буде організовано втечу. Повів Микиту він нібито до нужника, ще й підказав, де чекатиме підвода. Отож Микита в самих спідніх на очкурі переліз через паркан, а там його підхопив Євлампій Бутник, і заторохтіла підвода в протилежний від Носівки бік.

А Мокрина пішки помандрувала з Ніжина до Носівки, бо конем партизани повезли Микиту. Одначе ступала сягнуто, дивуючись, де та й сила береться. Корівку жаль – навряд чи ще коли розстарається, коня й поготів – без нього, як без рук... Простувала Мокрина битим шляхом, анітрохи не боячись. Навіть пісня зривалася з її вуст. Гетьманці ночами не потикаються на виднокіл,

партизани – наче ж свої, а для собаки чи вовка дебелий ціпок у руках. Ще батько Мокрину навчав, що треба без остраху дивитися вовкові прямісінько у вічі, тоді він, не витримавши людського погляду, понурює голову й хамелю-хамелю геть.

Раптом щось тріснуло збоку. З кущів, що темно кудлилися за товстими тополями, вершник виринув. Мокрина перелякалась, але, ще міцніше охопивши п'ятірнею ціпок, чекала. Полегшено зітхнула: свої.

– Од сина чимчикуєш? – хрипло спитав старий партизан Бідлой.

Мокрина хотіла була розповісти, як порятували Микиту, та, згадавши наказ Прокопа нікому й словом про це не прохопитись, аби перевірити, як діятиме невиявлений зрадник, тільки буркнула:

– Ага. Од сина.

– От гаспидська душа цей Пуха. А вже були такі думки, що то Микита все доносить Пусі, родичу своєму.

– Господь з тобою!

– Ну, тепер, звісно, що не він, чого б то Пуха у Микиту стріляв? А хто? Не встигнемо напад обмізкувати як слід, а гетьманці вже в курсі.

– Я давно хотіла побалакати з Покиньюбородою. Є в мене один на прикметі.

– Невже? – Бідлой поспішно сплигнув з коня, взяв за лікоть Мокрину. – Ти з цим не шуткуй, кажи.

– Уже давно ношу здогадку, але Микита горою за того чоловіка стоїть.

– Кажи, не затаюй. Коли ти Покиньюбороду побачиш? А я сьогодні йому й передам твою здогадку.

– На Степчука грішу. Бачила його в Нечитайла на сходці гетьманців.

Бідлой постояв трохи мовчки, тоді підозріло:

– А ти більше нікому не казала цього?

– Як на духу – нікомусінько, – перехрестилася Мокрина.

– Та-ак... Ну і мовчи, бо можна напсувати, а я Покинбороді все доповім. Хоч не дуже віриться...

Бідлою погнав коня навпростець до лісу, а Мокрина чимчикувала далі.

Опівдні, почала укладати думку до думки, що ж воно тепер буде. Найбільше непокоїло, чи не погіршало Микиті. От аби ким передати глечик сметани та грудку масла. Як зіницю ока їх берегла – останні ж.

Під хатою загупотіло. Заіржав кінь. Виглянувши у вікно, зраділа – партизани. А ось Степчук першим у двір заїжджає. Спав із серця тягар – значить, Степчук свій. Заспішила назустріч.

– Так що, тітко Мокрино? – гарцював його кінь побіля Мокрини. – Влізло тобі в голову, що я предатель який, чи що?

Степчук криво усміхався, а стримуваний кінь витупцьовував, невдоволено чмиркаючи.

– Ото взяла гріха на душу та й подумала... Я ж люблю тих, хто за народ... – трохи зніжковіло мовила Мокрина.

– А казала ще кому, окрім Бідлою?

– Ні. Христом-богом клянуся.

– Ясно, – закусив губу Степчук, не приховуючи зневаги в очах. – Ну, давай, що там у тебе для партизанів надбано.

– Та... пусто в хаті, хоч покотись. Якби раніше оповістили, то хлібця б спекла. Щоправда, тримаю глек сметани для Микити. Як передасте...

– Для Микити? – округлив очі Степчук. – Твоєму Микиті – гаплик. Ще вчора розстріляли в лікарні.

– Таке скажеш... – аж захлинулася нервовим сміхом Мокрина і хотіла почати оповідь, як утікав, але враз осіклася, подумавши: «Щось тут не те».

– Кажу, Микиті сметана не знадобиться. Давай сюди. Потім поговоримо.

Степчук рушив до льоху. Мокрина якийсь час мовчки дивилася на нього. Ще більш знахабнілий, замість

нагайки шаблюку почепив. Озирнулася на тих, що зі Степчуком приїхали. Стоять набурмосившись, пики відгодовані, не партизанські й не козацькі. І Степчук... Бач, не діждеться, щоб Микиту розстріляли. То вам це радощі?

Гнівлива натура Мокрини пеком розпалилася. Метнулася за Степчуком.

– Так вам сметани? Ану геть звідсіля! Іроди! Сатанюки! – загорлала так, що аж луна озвалася.

Найближча сусідка, кинувши хатні справи, метнулася чимдуж до перелазу роздивитися, що ж то воно там коїться.

– Останнє гребете... Та які ви партизани? Злодюги...

– Тихо, ти... – замахнувся Степчук, підскачівши до неї. – Заткни пельку. Розрепетувалася... Гей, ви, чого там стовбичите, ану зв'яжіть оцю бабу. А я поки що сметанкою освіжуся. Микитку пом'яну, царство йому небесне, а тоді – й матір його...

– Хай тобі язик відсохне! – не вгавала Мокрина, відбиваючись од нападників. – Люди! Люди! Це не партизани, це бандити... Це...

Не докричала Мокрина, загнав Степчук шаблю їй під груди. Наче схилилася, щоб обійняти ту шаблю та й не звела руки докупи, а тільки тріпнула ними, як крильми, та й осіла. Степчук натужно вирвав шаблю, витер ганчіркою, що сушилася на кілку, кивнув, не дивлячись, на сусідку, яка перелякано бовваніла поміж соняшників біля перелазу.

– Прибрать! Щоб без свідків тут... За мить до того, як могли її уздріти очі Степчука, мати Бутника Євлампія, що зирила із-за вербової ліси, зникла, наче розтала. Припала до землі й голову руками охопила. Рвалорозривало скроні острахом: хоч би не заглядили, бо хто ж тоді розкаже, що Степчук нищить бідноту. Отакі ці совети... Чула, як продвигтіла земля, а підвестися було несила. Лежала непорушна, мов паралічем розбита.

Степчук, пересвідчившись, що не було свідків, горлав біля кожного двору:

– Ан-ну, хто ще для партизанів шкодує? Ан-ну признавайся. Пани вам миліші? Рознесемо хутір на друзки!

Мокрина, підперта спиною до погребнища, схилила голову на груди, ніби намагаючись роздивитися, що ж то за вишивка червоно шириться-розпливається на сорочці. Тиша обступила її звідусіль. Жаль, не дізнається Мокрина, що то був останній Степчуків наїзд на Турби. Казав Микита, голими руками багатіїв братимемо. Голими й брали...

Сиву траву прабаби Мокрини спіраль життя омолодить у дітях Микити (тільки Микити, бо Матвій-петлюрівець, воюючи з білогвардійцями, десь на фронтах загубився, Уляна в поважному віці вийде заміж за діда Біличку, Ларіона обездітнить недоля, а Харитя не пустить на світ своєї вовчої парості). Микиту в п'ятдесят літ уб'є блискавка на колгоспному току, де він стерегтиме зерно. Баба Олександра залишиться одна з гроном діток, ведучи їх по дорозі нестатків через голод та страшену війну. Старші сини демобілізувалися з нагородами, а Миколай скінчив війну аж у Берліні, нині спочиває у Києві на Байковому цвинтарі.

Донька Микити Маруся довго була рум'янолиця та моторна, тільки очі не мали Мокриної карості, а сіро-блакитні, як у козацького хорунжого діда Федора. Певно, вони й пом'якшували буревійність Мокриного характеру. Однак їй козацької рвійності не позичати. Бо, було, коли щось скаже, то мов гвіздком приб'є, коли заспіває, то зрозуміло, що переспівака для неї ще й не вродилася. Робота теж не всім чоловікам під силу, з якою Маруся справлялася жартома. Недаремно, коли загребли в Німеччину, то німецька сім'я, де вона працювала, просила її залишитися з ними за дочку. Та не

проміняла вона «золоту клітку» на рідну Носівку, на батьківське дворище. Повернулася додому. Так залюбки про давнину, про наш стародавній Рід мені завжди оповідала та приказувала, щоб передавали тільки по своїй лінії, зятям і невісткам до цього – зась, бо ті випинатимуть усе недоладне...

Прости мені, тітонько Марусю, що порушую наказ, оповістивши таємниці широкому загалу. Важко й перелічити тепер всіх зятів та невісток, племінників та онуків, які по всій нашій планеті посіялися...

Час мчить вистрибом, і вже я у нашому Роді – найстарша. І якщо комусь деякі колізії видадуться мало ймовірними або вторинними, то по честі признаюся, що одного-єдиного поводиря обрала собі – щирю правду. Хотіла серед численних слідів поступу нашої історії знайти ледь помітний, крихітний слід і нашого козацького Роду.

Маки кольору любові

Оминала пасажирів швидко і в'юнко, хоч нелегко було снувати поміж ними.

«Запізнююсь-таки, – про себе шкодувала Марія. – Прикро... Цілий день тільки й думок, що про телеграму від Юлії».

«Вийди до вечірнього поїзда. Сьомий вагон. Обов'язково».

Чомусь тривога оселилась у душі. Хоч, може, просто скучила сестричка? Заїхала ж, чи близенький світ, аж із Махачкали.

Марія вийшла з привокзального тунелю на перон, поїзда ще не було. В очікуванні зупинилася біля кіоску з газетами. Щастить. Поїзд запізнюється.

Відтоді, як сестра Юлія працює провідницею, часто зустрічається з нею. За вісімнадцять хвилин, що стоїть поїзд, можна не одним словом перемовитись. А ось зовсім недавно, на травневі свята, і Марія побувала в Махачкалі.

...Одразу з поїзда її зустріло кілька автомобілів, налаштованих у ліс на триденну гулянку. Спочатку якось не по собі було – нові люди, інші звичаї... Заспокоювало, що сестра зі своїм чоловіком поруч. Стільки вражень від тої поїздки!.. Й досі не зблякли.

...Вишневий «Мерседес» уперто женеться за рудобілою дорогою, що то виринає, то знову губиться поміж укритих лісами гір, то вклинюється у вогняні від маків пагорби, то підбігає мало не впритул до смугастих поре-

паних скель, які коричневим оком позирають на зелене буяння трав. Та й небо там якесь незвичайне. Розхристане, воно з веселою іскринкою вдивляється в землю й повесняному задоволено ясніє. І дивно – вдома сніг тількино скорився гомінливим ручаям, а тут квітує природа.

Марія, пірнувши у спомин, відступила у затінок, подалі від ліхтарів, довкруг яких уже накопичувався вечірній морок. У напівтемряві біліло її кругловиде личко.

...Як ступила на маковий килим, то нерішуче зупинилася: радніша була б перелетіти з місця на місце, щоб тільки не потоптати квітів. Хотілось милуватися виднокругом із кимось удвох. Ні, не з кимось, заперечила собі Марія, а з Володимиром. Тільки з ним.

Але її руку тримав Богаудін. Чорнявий, синьоокий хлопець. Тонкий станом, плечі широкі й рівні. Ще не похилив їх життєвий тягар. А от очі... Сумно видовжені, мовби печаль відтягує донизу зіниці. Навіть коли всміхається, не зникає журлива замрія. Він кумик – це одна з національностей у Дагестані, але Марії він здався схожим скоріше на закарпатського лемка.

Богаудін... Збудився на устах усміх. Але знову спомурніла, підкоряючись власному наказові: тільки Володимир, більше думати ні про кого не смій!

Щоправда, він не пише. Й починає здаватися, що не було його ніколи. Але звідки ж тоді оті два листи, які вона береже, часто перечитуючи?

Раніше жили в одному містечку. Тепер він навчається в аспірантурі у столиці. Спочатку приїздив, цікавився, та ось майже рік на листи не відповідав. Тільки оті два. Пише: «Не забувся, не відрікся, не охолов». Спочатку ці слова хотілось виспівувати на всі лади. А оте: «Цілую, твій навіки» вгамовувало будь-яку недовіру. Та, мабуть, не те писалось, що думалося, бо вмовк і ось уже рік жодної звісточки. Одного разу наважилася, при-

значила листом побачення в Києві на вокзалі. Чотири години чекала. Пролетіли, не зчулася й коли.

Все здавалось: ось він. Ні...

Та ось біжить із величезним букетом. Певно, квіти купував, тому й запізнився.

Від хвилювання затерпли пальці, ними намагалася розстебнути сумочку: тільки б щось робити, не виявити своєї радості. Що скаже йому? Цілий світ відступився тоді від неї. Та коли пильніше розгледіла, відсахнулась. Це був не Володимир. Відступила вбік, не стала дивитись, яку щасливицю огорне коханий квітами... А люди йшли й ішли повз неї. Дехто із вокзальних роззяв на підпитку, запримітивши дівчину, спробував зачепити її, але відрубала так, що пішов, як по тонкій кладці, не озираючись.

«Його не буде, його не буде, – шепотіла, відчуваючи, як сором попелить очі. – Сама напросилася на побачення. Сама. А йому це зайвина...»

Тоді ж на вокзалі відіслала останнього листа, все ж не гнівного. Прохала, щоб написав правду, хай і найгіркішу...

Вона не знала, що Володимир уже одружився з іншою, й колишнє кохання для нього стало, немов одчакнута гілка. Хотів зовсім позбутися його, та минуле не забувалось. Володимирові бракувало мужності признатися про все Марії. А коли його мати спитала про неї, стени плечима: «Я – тут, вона – десь. Як себе поводить? Із ким зустрічається? Невідомо... Сама бачиш, яка нині молодь. Та й розлука ж... А жіночка в мене вродлива й вивчилася уже – архітектор. Марія ж заміж завжди вискочить, вона дівчина показна. Що ж до мене, то я їй нічим не заборгував. Тільки й того – зустрічалися трохи».

Володимир намагався впевнити себе, що справді, все просто. Та коли отримав од Марії листа, йому ввижалися сповнені докору очі дівчини. Розумів, що завинив, але

написати правду не здіймалася рука. Сподівався, що все якось з'ясується само, Марія забуде його, вийде заміж.

А Марії чекання затуманило світ. Невже тому відкрися, що вона – звичайна собі продавщиця книг, а він – аспірант, якому пророкують надзвичайне майбутнє? Невже в наш час це може стати на перешкоді? А Богаудін все привіти переказує Юлею. Сестричка навіть лається, що такого чудового хлопця віднадила, а тримає в душі якогось задаваку.

Нарешті поїзд!

Повз Марію повільно, з королівською величчю пропливають темно-червоні вагони. Метнулася вперед, бо з вікна сьомого тамбура майнуло Юлине обличчя. І Марія вже уявляла, як вистрибне зараз сестричка – вродлива, в пілотовці набакир і, плескаючи в долоні, закричить: «Марієчко моя, Марусиночко!» І далі цілунки. Й хоч були двоюрідними сестрами, та, здавалося, рідніших не буває.

Але цього разу Юлія не підбігла до неї, а лишень одійшла вбік від вагона. У тьмяному світлі виднілось її засмучене, аж ніби зім'яте, обличчя. Обнялися.

– Втомилась? – напружено спитала Марія. Сестрин неспокій передався їй.

– Горе у нас, Марійко. – Юлія опустила стомлені, наче погаслі очі. – Розбився на машині Богаудін...

– Богаудін? – якось одразу не могла збагнути, далі видихнула – Богаудін!

Застигла приголомшена.

– Завжди, коли бував у нас, тільки й розмов, що про тебе. А останнього разу просто благав: «Поїдьмо до Марії разом, бо одному незручно. Жити без неї не можу».

Марія знічено відчувала, як натомість колишньому іронічно-упередженому ставленню до хлопця, її охоплювало відчуття втрати близької, дорогої людини. Нема Богаудіна...

– Марійко, не шанувала ти його любові. Одружились би, може, й жаху цього не сталося... Хоча така доля... Із завідувачкою лікарні в нього ніяк не було злагоди. Все дратувалася та, що Богаудіна в колективі більше поважають, що на повідку корисливості ніколи не ходив. Дехто думав, що це він такий, доки призвичаїться, бо ж тільки-но після інституту. А я впевнена – він ніколи неправді не поступився б. Не раз казав, що коли б ти була поруч, усі біди б поблідли, що у нього з тобою душевна синхронність.

«Душевна синхронність»... Зачепилась уява за ці слова і майнуло перед очима Марії пінно-біле лопотіння теплих, ясних спогадів.

...Коли йшли біля моря.

– Які тобі до вподоби черепашки? – спитав.

– Білі. Вони – наче пелюстки скам'янілих квітів...

– Дивина та й годі, ти ніби вгадуєш мої думки.

...А ось долина, що тремтіла від подихів вітру вогненным маковим маєвом.

– Тобі великий букет нарвати? – мовив Богаудін, милуючись дівчиною.

– Не треба... Жаль красу псувати.

– Мені також шкода. – І, зашарівшись, додав стиха: – Ці маки кольору моєї любові до тебе. Я вірив, що зустріну таку дівчину, і чекав цієї миті.

Марія зникла. Проказала у відповідь:

– Тобі це так здається. Ти ж мене зовсім не знаєш.

...А ще пригадалось, як першого дня, закріпивши намети, гуртом збирали для багаття корчі фруктових дерев, задалегідь смакуючи шашликами.

Загледівши корч, схожий на птаха, Богаудін присів навпочіпки, розглядав, а Марія вмостилася біля нього, роззираючись довкола.

...Спереду – глибочезний виярок, позаду – стіною вкляк лісок. А з узбіччя й за ущелиною, обминаючи туманні обриси гір, боязко вимальовувалась акварель рожевого тону, спроквола переходячи в розкутий блакитний колір, навіваючи в призахідну часину заспокоєння, легку задуму. З ущелин поволі сунув морок.

Тиша довкола, наче десь на краєчку світу сидять вони вдвох. Здавалося, нічого в світі не треба, лише б отак милуватися заспокійливими чарами природи. Тільки б іще одне: коли б поруч був Володимир.

На плече Марії нечутно поклав руку. Незчувся й сам, як обійняв дівчину. Але вона випручалась.

– Це зайве. Через два дні я поїду звідси.

Усупереч собі, настирливо додала:

– Я люблю іншого.

Рішуче встала, попрямувавши до вогнища, що курілося в низині. Богаудін, збайдужілий до всього, плівся за нею.

Два дні тільки здаля голубив очима. Марії жаль було хлопця, але вдавала, що це її не обходить. Отак було до моря...

...Зелено-синій Каспій. Його безжурний хвилястий плін ближчав, наростав, щоб, як у стрімкому танку, зробити крутий відчайдушний поворот і, майнувши понад піском білою зубчатою мережкою прозорої хвилі, знову канути в хистку бентежно-величну круговерть.

– Море вітає нас, – раптом озвався Богаудін.

Марія озирнулась і здригнулася. Перед нею зовсім близько видно очі Володі. Сила очікуваного кохання звела нанівець усе: дороги, перешкоди, досить тільки, щоб ці очі набули зеленого блиску моря. Задивилась у них, відчуваючи лагідні, заколисуючі дотики рук. Серце вгомонилося, затінивши страх, що стояв на чатах, упевнившись одним – це Володимирові очі. Все переплуталося, свідомість нараз ніби не здатна була збаг-

нути хто це поряд – Богаудін чи Володимир. Але коли підвела очі до неба, їй здалося, що воно задерикувато-переможно посміхнулося, мовляв, ось де я тебе зловило. Поглянь, яка краса! І який хлопець тебе обожнює, а ти пручаєшся. Будеш щаслива з ним...

Але це не Володимир. Чого ж тоді варті слова про вірність? Ні... буду вірною тільки йому. І потім я не покину України, а Богаудін – Дагестану.

А тепер, стоячи перед сестрою, зрозуміла, що ті дивні, напоєні любов'ю очі, були лише його, Богаудіна, й навіть подібності ніякої не мали з Володимировими – блідо-зеленавими, з холодно-очікувальним виразом.

«Усе пригадується, все в новому світлі...» – Марію на мить зморозило.

В уяві постали обоє: живий Володимир, його образ розпливався, ставав нереальним, і Богаудін – бачила кожен жест, усмішку, чула його слова. Зник Володимир і чітко вималювався образ того, хто кохав її й кого треба було кохати їй. Щастя було поряд...

Марія вросла у біль. Намагалася відігнати тяжкі думи. Скоро відхід поїзда. Треба хоч із сестрою попрощатись. А де ж вона?

Дівчина здивовано роззирнулась – Юлії не було. Та ось сестра з'явилась у тамбурі. В руках букетик гірського маку.

– Ось...

Поїзд поволі рушив. Марія ніби скам'яніла – не знала, що робити, куди йти. Світ наче плив за вагонами. Поїзд віддалявся...

Притулила букетик до грудей. Дві тендітні червоні пелюстки, мов дві гарячі сльози, відірвавшись, неквапливо полинули до землі. І в їхньому легкому дотику об перон озвалися зітханням далекі кавказькі гори...

Старці

Проходячи повз нещодавно відбудовану церкву, мимоволі стишую ходу, і мій погляд прикипає до цієї пари.

Переконую себе повсякчас, що не можна так пильно вдивлятись у сторонніх. Але погляд іще чіпкіше стежить за кожним їхнім порухом, жестом.

Він сидить у камуфляжному зношеному одязі. Руки тіпаються безперестанку, а неприродно вирячені очі в червоних прожилках сльозяться байдужістю. Тільки коли погляд падає на поводитрку, в них просвічується щось віддано-приятне, тепле.

Каліка й поводитрка... Її обличчя аж темне від холоду. Павутина зморщок майже зовсім заснувала колишню вроду.

Я почала шукати гроші в сумочці, аж зненацька збоку почулося злісне:

– Розсілися тут. Стільки цих старців, бомжів розвелось... І де вони беруться? Є ж військові госпіталі, будинки для пристарілих...

Озирнувшись, я зрозуміла, що слова належали високій, гарній, з опатною зачіскою жінці, яка йшла поруч із молоденькою дівчиною, певно, дочкою. Кинувши гривню у мідну карнавку на темній шматині, я рушила за ними. Нам було по дорозі, й довелося ще довго чути draжливо-нервово обурення цієї пані. Але дівчина була не згодна з матір'ю.

– Мені їх жаль... Жаль, мамо. Не суди їх так прискіпливо. Іноді аж страшно стає. Переді мною людина, яка

дивилась у вічі смерті... І вижила. Це, мамо, сліди війни... Щоб люди не забували...

– Війни... війни... То загарбницька була війна. Навіщо нам було лізти в той Афган? Там свої порядки, а нам що до того!.. Ні ж, поперлися... Та й скільки наркоманів, п'яниць розвелось серед тих «афганців»!..

Мені подумалось: у людей, що таке пережили, витримка притупилась. Безрукому чи безногому солдату хіба легко? Часом без сім'ї? Без підтримки? Зі втраченими мріями, любов'ю? Але ж їх туди послала держава, хоч уже й держави тієї катма... Але ж ми – люди...

– Мамо, горе завело їх у безвихідь. Треба якось допомогти...

Голос юнки тремтів, мені також передалось її хвилювання. І навіть у тітки, куди я вряди-годи їздила погостювати, не могла заспокоїтись. «Звичайно, – думалось мені, – серед старців є нікчеми, трутні, що не хочуть брати прикладу з параолімпійців, настирливих, вольових, які, маючи тілесні вади, і працюють, і перемагають, і в пошані. Та навіть ніхто й не помічає їхнього каліцтва. Є ж такі, що виставляють його на загальний огляд, може, яка добра душа кине копійчину, і хуленько пропивають назбиране».

Я спитала у тітки, що то за каліка з поводитиркою біля церкви. Тітка рада була моєму приїздові, метушилася, щоб підкинути племінниці якусь роботу. Цього разу понаставляла переді мною розрізаних жовтих (аж помаранчевих!) гарбузів, щоб я вибирала насіння, а сама метикувала, чим мене пригощати.

– Та то Вірка з Василем Бондаренком. Усі тутешні їх знають. Молодими вони такі гарні обоє були. Хто не гляне, той і замилується. Василя забрали в армію та й запроторили аж в Афганістан. Це зараз у нас роздолля – служити мало і майже вдома. А при советах – то Ангола, то Афган, то Чечня. Наших хлопців у найскладніші точки посилали. Хоч і давненько те було,

а запам'яталось, як на проводах в армію палахкотіли очі Василя й Вірки. Ото тільки й того, що поцілувалися вони привселюдно. Жила тоді Вірка обіч нашого двору. Потім їм колгосп нову хату звів. Десь аж на тім краю села. І ото, було, бачу, як принесе поштар листа Вірці, то так уже вона оченятами радо світить. А потім чомусь перестав їй писати Василь. Сумувала дівчина. Бо й правда, чом не дає одвіту. Може, його білі кісточки десь серед гір дощі поливають? Увечері, зайшовши до їхньої хати, бачиш, як молиться вона перед образами. Батько й мати не знали, що з нею вдіяти. А невдовзі звістка шмигнула селом. Василь Бондаренко повернувся, покалічений – не впізнати! Вірка все бігала туди-сюди повз Бондаренкову хату, хотіла хоч краєм ока глянути на свого Василька. Потім наважилася. Кажуть, як переступила поріг хати, то знесилено притулилась до одвірка, дихання їй щось спирає. А Василь саме сидів біля вікна. «Василю, – мовила стиха Вірка, а той зачувши її голос здригнувся і не повертається, аж зіщулився і прикипів до підвіконня. – Чом не глянеш на мене, Васильку? – вона до нього звертається. Підійшла, повернула його голову – та й одсахнулася. Ніс перебитий. Синюшно-червоний. Рот видовжений і не закривається. А очі, вибалушені, колись такі сині, зблідли, червоними прожилками помережилися. Руки паралізовані. Притулила його до себе і заголосила... Кляла війну, кляла недолю... А в себе вдома заявила, що стане Василеві за дружину. Ой, батько ж тоді так визвірився на неї. Та кожен хлопець радий з нею і в огонь, і в воду. А вона – піду за Василя! І все. Відраджували її майже всі. Мати, бачачи, що криком не візьмеш, умовляти почала: «Дурненька, чого ти з калікою зв'язуєшся? Та й діток у тебе ніколи не буде. І сміятимуться з тебе!». А вона як стрепенеться: «Сміятимуться? З кого, – кричить, – сміятимуться? Боже! Серця у вас немає, коли таке верзете. Хіба він винний? Ніколи його не поки-

ну!». Відтоді поселилась у Бондаренків. Василева мати ледве ноги пересувала, так подіяло на неї синове нещастя. А взимку, якраз перед різдвяними святками, померла. Закрутилася Вірка... Від Василя ї відійти не можна, бо від поранення в голову, до нього епілепсія пристала. Такі напади, що ї піна з рота клекоче. Виписали пенсію йому. Одначе не вистачало, гроші танули на лікування. Забирали його на державне утримання, не дала Вірка. Не вірила, що до її Василечка будуть душевно ставитися, та ї розлучатися не хотіла. Спочатку односельці трохи допомагали, а тоді, як Союз тріснув, то кожне за себе... Таке діялось... Розруха в колгоспах. А комуністична та комсомольська братва взяла новий курс – не на людей, а на власне збагачення. Хтось порадив Вірці йти жебракувати. Спершу соромилась. Як то так? А далі наважилася. «Для Василечка, лебедика мого, на все піду», – казала. Деколи допомагає людям на городах. Посадить Василя на межі, а сама в роботу – і має якийсь зайвий гріш. От тільки негоже, що горілкою почала впиватися, горе заливати. Крадькома, щоправда, аби Василь не вгледів. Береже його, щоб і він не впився. То дитинку хотіла, а це вже ї змирилася...

Другого дня, від'їжджаючи до міста, я попростувала до станції тією дорогою, де сидів Василь із Віронькою. Не могла ї по-сільському називати Віркою. Скільки роздумів над їхньою долею промайнуло в мені за цю ніч, які лишень види допомоги не намагалась пропонувати, обґрунтовуючи їх перед тіткою, а вона все відкидала: «Та це вже пробували... І сусідів, і церковників, і чужих людей підсилали до них, Вірка – хоч рїж її. Це просто у нас у селі живий пам'ятник війні...»

Знову стишую ходу... Треба привезти їм одягу, якихось найдків. Про що думає ця жінка? Чи така ж у неї чутлива душа, як і раніше, чи горе так побило, що зачерствіло серце, зашкарубло?

Її погляд байдуже ковзнув по мені й непорушно застиг.

Проходить повз них багато людей. Одні кидають у карнавку монети, а чи зім'яту гривню, ніби так і належить, інші зовсім не звертають уваги на старців, а дехто зі злом цідить:

– Лінуються працювати. Мабуть, усю виручку пропивають. А кожну копійку людина тяжкою працею здобуває...

Жбурляють колючі, жорстокі слова. А Віронька щільніше стискає вуста і витирає сльозисті очі свого Василечка...

2011

Дзвін часу

Камін яснів жаринами, а невдовзі лише декілька зірочок блимало у мороці, який клубами підступав, прагнучи втиснутись у ці поодинокі блисточки-лелітки. Камін погас.

Веніамін Лазарович притис тонкі руки до чола. Його вродливе обличчя ніби зааніміло з гримасою болю. Зітхнув. Відкинув голову на бильце крісла. Не вірилося йому, що сьогодні остання ніч у рідному місті. І коли ще доведеться приїхати сюди!.. Скільки тут усього пережито!.. Пам'ять досить часто копірається в минулому. Пам'ять...

...Їхня кімната була на першому поверсі, майже у підвалі. Чотирирічний Веня та його сестрички злякано прислухалися до розмови мами з сусідкою, які голосно схлипували, притискаючи руки до грудей. Німці були вже в місті.

Мати обіймала дітей, цілючи їхні личка. А Веня зазирає у її заплакані очі й дивувався: чистісінько як у корови. Нещодавно він спостерігав крізь дірку в огорожі, як паслася корова на занедбаному стадіоні. Все ближче і ближче вона підступала до нього. І ось підвела голову. І Веня зблизька побачив її око. Велике, каре, зі снопиками червоних прожилок у кутку. У мами, щоправда, вії не білясті, а чорні, прями. І погляд журливий.

Ширилася чутка, що фашисти знищують євреїв і їхніх дітей. Декілька разів на день мама мила дітям голови. То ромашкою, то відваром цибулі, то дістала хни

і густо мастила, щоб рудим ставало волосся й не було таким кучерявим та чорно-лискучим, яке відразу впало б німцям у вічі.

Одного разу прийшла до них жінка, з якою мама разом працювала, – Мирослава Павленко. Знову мама довго плакала, розмовляючи з нею, а далі покликала Веню.

– Венечко, ти підеш до тітки Мирослави і житимеш у неї. Вона порятує тебе від німців. А потім ми будемо разом.

Ні! Ні! Він не хотів од мами, відбивав простягнуті руки тітки Мирослави, тільки з мамою, тільки з мамою... Значно пізніше зрозумів ціну тих рук. Тоді довго вмовляла його мати, а далі вирішила сама відвести його. Дівчат залишила вдома. Одній було дев'ять років, другій – дванадцять. Так і запам'яталися вони. Стояли у вікні й махали руками вслід. Коли мати повернулася з другого кінця міста, дівчата були в дорозі до концтабору. Німців привів поліцай Семен Лужков. «Усе їхнє поріддя вигріб із міста!» – похвалявся перед сусідами.

Десь у Німеччині загубилися сліди сестер, а кістки поліцай гниють у сибірських землях.

Мати тієї ж ночі посивіла, тяжко захворіла. Сусіди доглядали за нею, напівмертвою, ділячись шматком хліба. Ледве вичуняла. А тітка Мирослава однією рукою сумно гладила кучерявий чубчик Вені, іншою трималася за невидиму петлю шибениці, бо переховувати євреїв заборонялося. Так і звик до неї, до другої матері. І по війні він часто приходив до тітки Мирослави, бо від матері чув тільки нарікання на долю та журу. «Таке нам, дитино, на роду написано – вік мучитися. Нікому не вір. Добре вчися». І він вчився. Тільки ніяк не міг зрозуміти – хіба він не такий, як його однокласники? Знаходилися такі, що інколи ображали його, дражнили, та Веня мовчки терпів глузування, бо вже знав: є хороші на світі люди, є й погані. А згодом став авторитетом

у класі. Учням подобалося, що він розумний і не ябеда. Та й учителі до нього добре ставились, особливо євреї. Пишалися його успіхами.

Мати повторювала час від часу, що все підвладне сумніву. Та перед смертю оповіла синові підсумок свого життя, мовивши наприкінці розмови: «Жодної близької людини у тебе немає. Венечко, не забувай про це. Тітка Мирослава хіба... так вона теж стара. Лише на себе надію май. Хай печаль чи радість розламає груди, тримай усе в собі. Бо сьогодні тобі поспівчують, завтра – в душу плюнуть. І довіряй тільки євреям».

Вже тоді Веня замислювався над материним життям. Вічна боязкість, що хтось образить, завдасть болю. Але чому вона забула про сусідів, які піклувалися про неї в часи війни, про тітку Мирославу, яка його порятувала.

А тітка Мирослава іншому вчила: «Коли хтось заподіє зло, йому ж гірше, не тобі. Добрим треба бути. Тоді й жити радісно, і помирати легко. Ніби чистий перед людьми, перед усім світом». Такою вона й померла. І поховав її поряд із рідною матір'ю.

Щороку перед Великоднем, бо це було найвизначніше свято тітки Мирослави, Веня завжди приходив на цвинтар, прибирає могилки, садить квіти. Над заповітами матерів він роздумує й досі, намагаючись утратити дорогу істині...

А потім у його життя щільно втесалася ще одна людина, яка на деякий час затулила ці два образи, та й досі маячить перед ним. Коли закінчував інститут, покохав Ельвіру. Вірніше, вона його покохала та примусила зробити те ж саме. Гінка, жвава, з блискучими палкими очима, вона завжди з'являлася поруч, коли йому потрібна була підтримка, хоч би просте дружнє слово. Годинами могла розповідати про нові книги, нові вистави в театрах. А її гра на роялі! Як вона грала!..

Веніамін рвучко підвівся, пройшовся по кімнаті й застиг біля вікна. Музика немов хлюпотіла з неї самої, вируючи час від часу, мов на бистрині. Скільки пристрасті, емоцій, якоїсь незбагненої сили з цілковитим нагнітанням чи то суму, чи то розпачу, чи дратівливої веселості било крильми з-під її пальців. А горда голова з витонченим профілем то натхненно завмирала на мить, то різко нахилилась, і Ельвіра ніби хотіла всім тілом витворити один звук, знову кволила рухами, зачаклована музикою. А дізнавшись, що Веніамінів улюблений композитор Гектор Берліоз, шквалила і шквалила музикою, підкоряючи вже й без того закохане у неї серце. Ельвіру покохав найперспективніший юнак на їхньому факультеті, майбутнє світило науки, що йому пророчили студенти і викладачі. Вона затулила Веніамінові всенький світ.

Тоді навіть подумати не міг, що, втративши Ельвіру, зможе жити. Тепер він знає: хоч якою б міцною була любов, вона може розбитися вщент, буцімто склянка яка. І купа дрібного колючого скла залишиться на все життя. Це скло можна змести в куток, прикрити чимось, але аж ніяк не вдасться позбутися його. Он лежить воно. Скільки років минуло, як розлучились, а інколи, зайшовши у свою ошатно вбрану квартиру, захлинеться від усвідомлення, що він самотній, а була ж така кохана людина. Зайде на кухню – вона! Радісно усміхаючись, кидається до нього, пригортаючись до грудей, і її тепло поволі просочується до кожної клітинки тіла. Зайде у ванну – вона! Підніси вгору руки, озивається привітно до нього...

О ні! Геть ці спомини. Вони ятять душу! Веніамін Лазарович силував пам'ять вчепитися в інший образ. Той. Фатальний. Коли вона розпатлана, вишкірена стрибала перед ним у безсилій люті. Де поділась її принадність? Коли встигла розтанути каштанова доброта в очах? Вони були якісь божевільні.

– Ти скалічив мені життя! Ти не думаєш про завтрашній день... Ти забув, що ми євреї. Твої фрази про «улюблену справу», про «друзів» – як вони осточортіли мені! Я вірила в твій талант, а ти... Ти своєю млявістю, добросердністю кров із мене п'єш!

Веніамін Лазарович, заплющившись, притиснувся чолом до шибки. Прохолода остудила його. Ліпше й не згадувати. Він тоді схопив її за руки і силоміць посадив у крісло. Трохи обм'якнувши, вона процідила:

– Або я і переїзд до Ізраїлю, або я піду від тебе.

Відказував, що хочеться віддячити місту, де виріс, яке дало крила, тут рідні могили, тут чудові товариші по роботі. І скоро буде успіх. А вона єхидно сміялась.

– Чи й не товариші... Та їм до тебе, жидка, і діла немає ніякісінького. Хоч згинь та пропади, немає.

Ледь заспокоївшись, почала вмовляти:

– Та ти ж розумна людина... Коли житимеш у Ізраїлі й уславишся, ти вже цим віддячиш цьому місту. А тут заскніє твій розум, твій талант.

Говорив, що супроти серця не піде, а сам губився в роздумах: може, й правду вона каже. Вирішив порадитися на роботі. Хлопці відказували, що не розлучатися ж вам із Ельвірою, їдь та, може, й дійсно більшого досягнеш, бо в розграбованій олігархами Україні наука ледве животіє, а там – обшир. Усі тікають туди. Він зрозумів, що колеги не хочуть його від'їзду. Тим більше, надійшов той період, коли стає ясно, чи відкриття побачить світ, чи п'ять років праці зійшли нанівець.

Веніамін вирішив залишитись. А через декілька днів на столі на білім аркуші паперу чорніли слова:

«Я помилилася в тобі, Веніаміне. Ти – егоїст. Я асоціююся в тебе лише з постілью. А хочу жити посправжньому. Повнокровно. Життя ж одне. Це українці вірять у потойбічне життя, в рай. Для нас рай на землі. А з тобою – ні щастя, ні раю. Ти скалічив мені життя.»

Але спи спокійно, я – в надійних руках. Не забувай лишень, що ти єврей. Не заспокоюй себе, що Україна твоя Вітчизна, ні, у євреїв це – Обітована земля. Там наше щастя. Там наша доля. Не забувай про це. Прощавай. Ельвіра».

Тієї ночі йшов дощ. Веніамін не зачиняв вікна, і холодні великі краплини падали густо на підвіконня. Він підставляв їм обличчя, й не видно було, де сльози, де краплини. Вниз боявся глянути, наче щось манило його звідти. Уранці очі були сухі, та серце ще довго плакало.

Декілька років жив, як у тумані. Одна відрода – робота. Потім скло в кутку припорошилося пилюгою звички й не сковувало зору.

Більше він не одружувався. Були захоплення жінками, та все скороминущі й пусті, за які зневажав себе. І вирішив: «Любов – це теж мистецтво, але для мене воно недосяжне».

Даремно пророчила Ельвіра, що він пропаде в Україні. Вже кілька разів пропонували йому, професорові, чудові вакантні місця в Києві. Там стільки вже євреїв прилаштувалося, дехто жартує, що скоро в Ізраїлі буде менше євреїв, аніж у Києві. І у Верховній Раді України більше половини євреїв. Український кнесет. Відмовлявся від пропозицій. Ось уже другий рік щось несподіване, таке радісно-щемливе забрунькувалося в його зболеному серці. Це та дівчинка, секретарка з відділу інформатики... Коли доводиться в неї бувати, професор сам не знає, що з ним коїться. Він утрачає чуття реальності. Нікого не бачить, окрім неї. Ці сині очі наче гіпнотизують його. Здається собі незугарним стариганом, який не має права навіть глянути на цю ніжну квіточку...

Одного разу, коли переступив поріг відділу і передчуття зустрічі з Раєю радістю калатало в грудях, що ось зараз стоятиме перед нею очі в очі й будуть вони наче

єдині на світі, раптом почув стишений шепіт її подруги: «О, твій удав уже тут як тут».

«Удав? – знітився Веніамін Лазарович. – Чому? Я ж і не думаю заподіяти їй зла. Дівчинці моїй, сонечку». Навіть забув, за чим прийшов сюди.

– Раїсо Миколаївно... Мені треба дещо передрукувати... Чи зможете швиденько?

– Звичайно. Приносьте.

Краєм ока зиркнув на її подругу, що насторожено розглядала Раїного зітхайла. І не чув подальших слів:

– Ну, Райко, цей професор – твій наповал! Оце вже за нього батько не буде тебе шпетити, як за інших пустоголових хлопців. Це вже таке привалило... Як то кажуть, із грязі – в князі. Будеш професоршею. А машина яка в нього класна!.. Щоправда, жених старший за твого батька, але то... дрібниці... Все! Бери мене, Райко, за дружку!

– Та що ти таке кажеш! Ми про заміжжя ще й не говорили. Ми просто друзі, – знічено шепотіла Рая, перекладаючи папери.

Вона добре знала свою сусідку-подругу і ще з дитячих років через неї не раз уже втрапляла в різні халепи. Язичок, мов з голочок...

Веніамін Лазарович був би радий сентенціям Раїної подруги, якби лишень вона передчасно не розбовкала на все передмістя приголомшливу новину: «Райка виходить заміж за старого жида».

А поки що професор по-молодечому стрибав східцями на нижній поверх свого відділу і в голові крутилися-вертілися поетичні рядки: «В твоїм імені – Рай, в твоїм імені – Сонце ясне». І аж засміявся весело. Оце ж і є – біс у ребро... Отак улип!..

А невдовзі вони разом ходили до кав'ярні. Спочатку це було нібито випадково, а згодом уже й домовлялися про зустрічі. Увечері за келихами вина, при тихій

музиці, очі в очі – росло бажання пізнати одне одного ближче...

Одного разу після роботи, йдучи на стоянку автомобіля, раптово уздрів Раїну подругу, що, перелякано глипнувши на професора, заспішила геть. Потім заважав, що побіля його «Volvo», стояв чолов'яга, абияк вдягнений і, здавалося, дуже сердитий. Він димів цигаркою та, коли Веніамін Лазарович наблизився до автомобіля, віджбурнув її геть і рвійно кинувся до професора.

– Це ви – Веніамін Лазарович?

– Так, я.

– То це ви той жидяра, який зваблює молоденьких дівчат?

– Що ви таке верзете? Це неправда!

– А Рая? – хрипко спитав чолов'яга, весь настовбурчившись.

– Рая? Між нами нічого такого не було. Ми любимо одне одного. Я одружуся, – схвильовано бурмотів професор.

– Як не було, то слава Богу! Може, ви й добра людина, та, дивлячись на витівки євреїв-олігархів, уже нікому не віриш.

– Не ображайте євреїв. Є різні...

– І чому ви й досі не в Ізраїлі? Вас же туди зі всього світу закликають. Боїтеся, що Бог збере вас усіх і – хляп! Своєю всевишньою долонею, щоб і мокрого сліду не зосталося! – Чолов'яга ляснув рукою по долоні й злісно засміявся.

Веніамін Лазарович злякано роззирнувся докруз. Гурт співробітників насторожено позирав у їхній бік, очікуючи, що воно буде. Як уже накинеться цей ненормальний на нього, то треба йти виручати професора. Але чолов'яга ні на що не звертав уваги, і його драгівливий голос дедалі міцнішав.

– Ви, жиди, розіграли комедію, що виїхали, а самі в усіх країнах усе захопили, як ось Україну обідрали. Не-

вдячні! І золото... золото граблями гребете, як той Рабінович, що золоту багатокілограмову цяцьку одпер до Ізраїлю. А в нас у той час люди з голоду мерли. Ви ж – розкошували та все підряд прихватизовували. Ми – мовчимо... Ми – довірливі. Бо українці по собі судять – гріх украсти, гріх збрехати. Я все про вас знаю. Читав і тори, і талмуди ваші. Вже дзвін часу наближається, а ви його не чуєте, не хочете чесно жити, дури світі!

Спочатку Веніамін Лазарович хотів гордо відмахнутися від цих несправедливих нападок, але знічено мовчав. Було нестерпно боляче. Хто зазирне йому в душу, хто роздивиться, що там діється? Адже він ні в чому не винен. Народився і живе на цій землі й, мабуть, уже й ментальність у нього вкраїнська, бо найдорожча для нього земля – Україна. Але ота брила злодіянь його одноплемінників час від часу зростає і нищить світлі відносини з іншими спільнотами. Він не дуже вчитувався в Тору, але основні закони знає. Важко було виживати єврейському народові, й помилок багато, але критикувати своїх він ніколи не буде. Проте, щось треба змінювати. Не раз він про це думав. Це правда, що українці занадто довірливі. Певно, й у світі немає довірливіших і, згадавши тітку Мирославу, добріших. Але ж що цей чолов'яга верзе? І хто він? Певно, брат чи родич Раї... Треба повернутися на роботу, доки ще й стусанів не дістав.

Коли зайшов до вестибюля, крикун відчепився, подався геть. Професор стояв перед ліфтом сам не свій. Раптом хтось торкнувся його рукава. Променисті дівочі оченята злякано поринули у самісіньку душу.

– Ви образилися? Не треба! Він рознервований. У нього був начальник єврей, який несправедливо вигнав його з роботи, не заплативши гроші. То він тепер усіх євреїв звинувачує. Але ж ви... Ви – найкращий у світі! Не сприймайте близько до серця. Вас усі поважують...

– А звідки ти його знаєш?

– Це – мій батько, – глухо мовила дівчина і розплакалася. – Він проти наших зустрічей. Навіть проти одруження. Сказав, що вб'є вас, а потім – себе. Я боюся за вас... І його жаль, він самотужки мене виховував. Важко нам було. Я не знаю, що робити... Я не знаю...

Рая метнулася від Веніаміна Лазаровича до дверей.

Хотів кинутися навперейми, та враз зіщулив плечі. Затремтіла рука біля серця, ніби втримуючи грім серцебиття. Подумки мовив: «Тримайся, Веніаміне. Це рано чи пізно мусило статися. Треба тікати звідси... До Києва... Чи... до Ізраїлю? До Ельвіри? Вона вже покинула свого обранця і закликала листами до себе. Вже й візу надіслала. Прощавай, дівчинко. Прощавай... Мабуть, моя доля – це Ельвіра... Оце моє давнє, вицвіле від розлук кохання...»

Був час, коли він роздумував де справжня батьківщина і чи зміг би виїхати звідси. Адже він високий фахівець – і робота завжди знайдеться. Але як прожити без цієї землі, де світ прилинув йому вперше у вічі ще немовляті, де пізнав людську доброту? Як?!

До тих перших, кого покликав голос крові їхати до Ізраїлю зі щирими намірами будувати, трудитись, а не воювати, він не мав ніякої перестороги. А от до тих, які, кинувши рідні землі, розбрелися по інших країнах у пошуках легкого життя, ставився упереджено. Хіба наш народ перекотиполе? Навіть до Києва, ось тут поряд із рідною місциною, важко наважитися виїхати. Але тепер – усе. Треба їхати...

Написав заяву про звільнення. Довго впорядковував розкидані папери, документи – треба опісля себе полишити лад, порядок. Додому дістався запізно.

Тепер, сидючи біля каміна, утверджувавсь у своєму рішенні. Так і тільки так. Треба їхати. Вогонь похапливо жер дубові дрова і жаром палахкотів у кімнату. Аж спе-

котно стало. Розчинив вікно. Знадвору завітрило. Дерева хилитались і здіймали догори схарапуджене гілля. Сніжинки сипнули в розпашіле обличчя... Причинив окроплену дрібним кришталем шибу, а сніжинки припадали і припадали до неї. Може, вони борються проти нагального вітру і шукають захисту або теж вслухаються в дзвін часу і для них вдоволення – отак сипнути комусь в обличчя цілющою вологою жертвовної доброти, щоб розбуркати чийсь заскнілий розум, а чи заспокоїти розтривожене, зболене серце.

2011

У бур'янах

Уже й із найвіддаленіших сидінь здивовано перезиралися люди на те чудне «Х-ха!» – з протяжним вдихом і коротким поривчатим віддихом. Неприродність цього «Х-ха!» аж щелепи починала зводити, а щоб цього не сталося, чоловік розтягнув зморшкуваті вуста у вимушену посмішку. І посмішка – дві бліді вервечки вуст обабіч розтулини штучнозубого рота – була ніби дисонансом до очамріло-зболених очей, із яких ось-ось виповзуть сльози. І коли вони наvertsалися, знову стуляв повіки, вбирив із посвистом повітря – вокзального, згірколого, майже безживного – далі х-хакав, видихаючи, і навіть не підозрював, як голосно й дико це звучить серед вокзальних очікувальників. Колись жартома у внука навчився. Готуючись до спортивних змагань, той передавав дідові «досвід»: «Ти, дідуно, так роби, щоб усю з себе зайвину витіснити, а там і хвороби заодно повилітають. І тобі стане легко».

Ой, було, й попох-хакав, коли з сином сварився за автомобіль. Такою тяжкою кров'ю його придбав, а він угробив за півроку. Уцент. Добре, звісно, що сам живий, хоча теж поповалювався в лікарні. Але ж потім почав поїдом їсти: «Іди туди, іди сюди, кажи, що я ветеран війни, я прострелений наскрізь, добивайся, щоб нову дали машину». Раз пішов, два, а тоді, бачу, куди не поткнися – хабара ждуть або навіть і просять, хоч по радіо на всі заставки щодня патякають про боротьбу з корупцією. Плюнув на все і сказав: досить!

Отоді вже почали гризти і син, і невістка, ще й діти всілякі капості намагалися дідові встругнути. Ну, зводять тебе зі світу – і все. Х-хакав, було х-хакав, добре, що обійстя віддалене од людей з одного боку польовою дорогою, а з другого – берег із лозами та мочарами. І так за ту машину довели, хоч живцем у могилу лізь. То ж ось нещодавно як прочитав листа від давнього друга фронтового Генки Воротникова, то рятівною соломинкою здалося його запрошення до Києва. Іч, «Геннадій Васильович» підписався. Ку-уди-и там!.. Велике цабе... Та Генка просто. Друг мій, кореш дорогий. Щоправда, сухувато так написав. Се та те, «приїжджай, Сергію Івановичу, на зустріч ветеранів нашого батальйону. Зовсім мало залишилося нас, но юбілей. Переночуеш у мене, ти ж – мой спаситель». Бач, усе пам'ятає. Та хіба таке забудеш! Через нього, ось, ногу, як дровиняку, тягаю. Але ж і його допер. Напівживого. Та яке там... Зовсім мертвого Генку тягну, аж сірого, важ-ж-елезного, друга свого бойового. Він, було, все з мене підсміювався, що я довго втнути по-расейськи не міг. Хохляндією називав. Та так гигикав із мене, що аж образа дошкуляла: «Іш, ти какой упьортый, не хочеш па-челавеческі гаваріць». Еге ж, упертый я, Геночко, друже дорогий. Та й не даремно. Бо що було б, коли б ми, «савецкіє салдати» та забули рідні мови? А багато ось навіть у нас у селі анічирк українською, тільки «чтокают» і «какают»...

Гай-гай, скільки літ минуло, як Київ захищали. Ой, лишенко-горенько, яка мішанина була, погибельна часина. То тільки Бог зберіг. Ми тоді, щоправда, не дуже й молилися, хіба що крадькома, бо ж комуністами майже всі стали. Наче в обійми смерті йшли, як у партію вступали. «Комуністи, вперьод!» – і вкладали через одного. А позаду «заградотряд» недремний у спину цілить. Удома і мати, і сестри молилися за нас – і на приховані ікони, і на зорі, і на все на світі. Та й я тоді, як Генку

волік, – хіба ж не молився? А як доплентався до рівчака... Вода така темно-руда, каламутна, наче з кров'ю текла опісля дощу. Бризкаю на Генку, а він як мертвяк: і очі склепив, і зуби зціпив. Страшно подумати, що не оживе. І думку таку жену від себе. Матінка ж старенька його у Тамбові жде. Умочаю його у воду і б'ю по щокках, а самого млість розбирає і несила ногою ступити. Розпанахав ножем чобота – хлюпнула кров. Потяглися цівки до рівчака. Від втрати крові нудило, пливли кола перед очима, а то якась мара постала – незрозуміло, чи людина, а чи звір. Струснув головою. Розтало... Знову до Генки, а він непорушний. Несамовито закричав, не боячись, що почують гітлерівці: «Генка-а-а! Боже, рятуй його!» Вперся руками в груди товаришу. І раптом склеплені очі розтулилися, заплямкали вуста... «Генка! – уже радісно заволав. – Живий!» Наче сила якась нездоланна вхлюпнулася в мене. Потім разом виповзали з оточення. Разом у госпіталі вичунювали, коли ту шкуродерню можна було так назвати, то скоріше за все був морг, бо щогодини помирали солдати.

Але їм із Генкою судилося вижити. Потім часто замислювався – навіщо? Повоєнна праця, невиліковні хвороби, тяжкі діти. Смерть дружини. І старість. Не раз думав, що краще б там разом із усіма... Щоб і неба не копити. Хіба за таке життя мої друзяки поклали голови? Кругом крадуть, брешуть, п'ють... Ця бацила з війни причепилась і донищує наш народ. «Сто грамів...» Навіть діти п'ють сто грамів фронткових на День Перемоги. І молодь, і старі напідпитку ходять. У такий святий день... Ну, звісно, можна фронтіві пісні згадати і пом'янути всіх поіменно. Соромно й помирати. Бо й перед Богом не так боюся постати, як перед своїми побратимами. Хоч як намагався чесно жити, а інколи не міг втриматися. То лантух зерна з колгоспу припер, то капусти чи яблук. Але ж не так, як інші, – машинами розтягували «народне добро». Здавалось би, таку війну виграли – та

жити б же і радіти, й у вічі кожній людині радісно дивитися, що світ ясний, без забомбленого неба, є хліб і до хліба... Так верховоди наші та й ми, прості люди, червоточиною наживи поточилися, горілкою упивались і весь день у матюччі... І це у нас в Україні, де до війни тільки лаялися страшними тоді словами: «Та нехай вам абищо!». І хоч у політику дуже не вкидався, але ще при комуністах бачив, що котимося до прірви. Худоба вдома ще так-сяк, а в колгоспі – реве голодна. Сколихнув трохи Горбачов. Люди прикипали до телевізорів, що там новенького. А він каже: вся країна в боргах. А потім Горбачов героями крадіїв поробив. Дав їм волю. І почали з людей шкуру дерти та палаци зводити. І хто? В перших рядах – комуністи. І тріснув Союз, як мильна булька. Кинулися до самостійності. Комуністи-начальники першими метнулися під синьо-жовті прапори й досі сидять дохлими сичами у начальстві. Керують... Та все до церкви учащують, щоб гріхи замолювати.

Не так мають жити українці, де чорноземи такі масні, що хоч на хліб намащуй. Та хіба ми українці? Перевертні... Таку землю занапали, від такої мови відцурались... Ось сиджу на вокзалі, у столиці України! Це ж не де-небудь – у столиці, а й слова українського не чути! А в Генки... Ой, аж серце щемить, не хочу й згадувати... Х-х-ха!

Хоч як намагався Сергій Іванович одкараскатися від гнітючих думок і х-хакати, а ця зустріч з Генкою Ворониковим пеком пече груди.

* * *

Набрав гостинців. Шкодував, що невістка не дала гусака, – і самі ж не з'їдять, все на базар – але курча обскубла. Ще якихось пиндиків-миндиків наготувала. Не з порожніми руками їде. Як там дружинька Генчина – Ганнуса? Така вже україночка, «чорнії брови, карії очі» – красунечка... Мабуть, вона з Генки вже зробила справж-

нього столичного українця. Це ми – село... А в Києві жити – це не абищо. Та вже й тоді, як зустрічалися з нею, то він і по-нашому забалакував, і співати пробував.

Як до дверей підступав, то так розхвилювався, що хоч назад вертайся. Серце гупає. Та що це він? Солдат чи не солдат? Рішуче натискає на дзвінок. Аж ось і Ганнуся. До неї з цілунками – «Ганнусю, рідненька»... А вона аж одсахнулась та як закричить, щоправда, радісно начебто: «Геннадій Васильєвіч, а хто к нам приїхав? Ти токо пасматрі!»

Аж тут впливає такий же огрядний, як і Ганнуся, Геночка.

– Какая ещо «Ганнуся»? Анна Івановна, – похитав горділиво головою Геннадій Васильович. – Захаді, захаді, Сергій Івановіч. Ради тебе, ради.

Той стояв трохи знітившись, наче не туди потрапив, куди сподівався.

А в хаті – краса! Все – чик на вичик. І на господарях, і довокола.

– Та я думав, що ви тут у стільнім Київ-граді так чешете нашою державною, що куди мені селюкові.

Геннадій Васильович скривився, перебив:

– Ну ти, как бил Хахляндія, так і астался. Что я Кієв освобождал да ещо буду по-хахляцкаму каверкать свой язык? Ну, Сергій Івановіч, ти дайош... Я протів українской мови нічаво не імею, но зачем я буду свой язык уніжать. Нет, друг дорогой, ми ещо возобновім нашу великую Родіну. Великая Родіна – пабедітельніца! Еслі б не ми, здесь би до сіх пор хозяйнічали фашісти. І ви би ім лізали сапогі. Ми – асвабадітелі! А теперь какіе-то ветерани УПА хатят с нами сравняться.

– Але ж вони теж проти Гітлера йшли – вставив і свого трохи Сергій Іванович.

– «Але, але»... – передражнив Геннадій Васильович, відхиляючись назад, потрушуючи пухким пальчиком перед собою. – А где оні билі еті годи до незалежності?

Ми атстраівали гарада, деревні, а оні прохладжалісь па тюрьмам. Бил я, праверял... На всьом гатовеньком, не так уж і плохo.

Сергій Іванович розгублено стeнув плечима – мовляв, не був у в'язниці, не знаю. Слухав знічено Геннадія Васильовича, Ганну Іванівну, яка іноді теж щось додавала, хоч здебільшого підтакувала чоловікові. Дорогі, милі серцю люди... Що сталося? Жити в Україні і так її ненавидіти!..

Згодом іще хтось прийшов. Геннадій Васильович, підправивши ледь сивіючий чубок, поважно рушив зустрічати гостей. А Ганна Іванівна схилилася ближче до Сергія Івановича і спитала якось наче так по-дружньому:

– А ти, мабуть, до Руху ходиш?

– Ні. А до чого тут Рух?

– Ну... З ними бореться Геннадій Васильович. Він – секретар обкому комуністичної партії. А рухівці його дуже допікають.

– Ні. Я не в Русі.

Сергій Іванович, хоч і втопив комуністичний квіток у гнійній баюрі за хлівом, та все ж не наважився піти до рухівського осередку, бо там такі ж ротаті, як і комуністи, – все лаються, все не миряться, хоч і путне дещо кажуть. І ось зараз відчув, що нині, як ніколи, поділяє всі рухівські постулати. Та хіба можна признатися в цьому! Миттю виженуть. А куди серед ночі податись? І вирішив ламати комедію. Пильно дивлячись у вічі Ганні Іванівні, урочим голосом проказав:

– Я був, є і лишуся комуністом!

І враз аж здригнувся від якогось голосного крику-вереску.

– Геннадій Васільєвіч! Геннадій Васільєвіч! Какаю новості! – кинулася назустріч гостеві, що саме заходив до кімнати. – Ой, Пьотр Дмитрієвіч! Ви тільки пасма-тріте на нево... Сергей Івановіч – камуніст! Сказал: бил, ест і буду. Вот какоюю твоею спасітель!

Всі зраділо вітали його. І раптом Сергій Іванович і дійсно відчув себе героєм. Адже він став комуністом у найтяжчий час – на війні. Петро Дмитрович теж оборонець Києва, теж оплакував Союз і мріяв окомунізувати всю Україну. Випили по чарці. Закусили наїдками, яких щедро наготувала господиня. Сергій Іванович давно такого смачненького не куштував – хіба що на весіллях, а більше на поминках.

– Ах, ета незалежність! Как она нам всьо подпортила. Раньше і баликі, і какая хочешь ікра. Пайкі... А теперь при етих націоналістах даже ікри не пажрьош. «Незалежная Україна...» – це вже Петро Дмитрович і чмихав, і пхикав та кривив масні губи на здерев'янілому обличчі.

Господарі йому охоче підтакували або ж скрушно хитали сивими головами. Сергій Іванович спохмурнів. Запитував себе: чому я мовчу? Хіба ж націоналісти при владі? Коли вже Кравчука чи Кучму вважати націоналістами, то це вже хана всьому. А Ющенко – хоч і патріот України, але ж хто побіля нього? Крутії, хапуни та балакуни. Один селянський син піднісся до Президента, так свої ж і осадили. А зараз такий президент, що всіх чує. Янукович чує чи ні, а кадебе всіх слухає. «Ну, мовчу, мовчу. Але ж що я – боягуз? Не був і не буду!»

– А якіє націоналісти? – почав російською і сам здивувався, що то горілка робить, і за рідну мову забув. – Разве оні билі ілі есть у власті?

Геннадій Васильович якийсь погрозливо зиркнув на нього, але вимушено засміявся:

– Ух ти ж, хахляндія... Да! Ти прав. Не билі ані у власті і... не будут! Одін, два – ето не в щот. В коє-какіх странах націоналісти навелі парядок. Но у нас оні не должны пабедіть, іначе прощай Великая Родіна. Тогда ми ейо нікогда не верньом. І не ізвестно не станут лі бандеровци нам мстіть. Ведь не секрет, гналі іх, как скот, і в Сібір, і на Соловкі, на руднікі. Ещо деткі

іх остались. Один Тягнібок чево стоїт. Как ти думаєшь, Сергій Івановіч, будут мстїть?

– Ні. Не будуть. Може, хїба тим, що дуже багато на-
солили. Так вони в могилах уже майже всі. Українці до-
бросердечні. У нас ментальність така...

– О-о-о. І он тудя же – «ментальність»... Да что ти
панімаєшь в етам. Радіо наслушался? Я б ето радіо, па-
ганку ету, заперетїл, била б моя власть. Слава Богу, хоть
телевізор всьо нам на руку гаварїт і паказываєт пакастї
всакїє. Увлекаєт. Українцам і мова іх вшївая не нужна.

– Какая? Какая? – збуряковів Сергій Іванович. – Ти,
кацапет, мели, та не замелюйся. Піввіку прожив у Ки-
єві – в серці України – і говорити не навчився. І ще...
ображаєш...

– Да плевал я на твою мову. Я даже не за русскїй, я –
за савецкїй язык. Етот язык в боях я вистрадал. А у вас
здєсь немци на мове балакалі. Єсли б пабедїлі, вот далї
би вам жару.

– Та ще не відомо, хто гїрший – чи такі, як ви, осво-
бодїтелї, що домївки рїдні покидали та прилаштували-
ся тут, – буркнув спересердя Сергій Іванович і навїть не
проказав «чи нїмці», подумки втихомирюючи себе.

Але буря, що вже давненько вместила ся в очїкуван-
нї свого часу, стрепенулась і мир луснув, розсипався.
Натомїсть галас – усе в один бїк, в одну точку – на Сер-
гїя Івановича.

– Прочь с моєво дома, ска-атїна! Немци тебе доро-
же, чем я? Убїрайся вон! Твою мать... Я здєсь до седих
волос Кїєв, Україну спасаю, а єму немци дороже!

– Я женщїна, не патерплю в майом домє...

– Та я ж і слова про нїмців не сказав...

– Но ти падумал. На меня... Да я унїчтожу тебя сей-
час... – Геннадїй Васильович схопив пляшку «Русскїй
стандарт» із недопитою горїлкою.

Дружина і Петро Дмитрович вчепили ся в нього,
втримуючи.

Сергій Іванович, доки вони приторочили господаря до стільця, хамелю-хамелю, лап-лап за картуза, сумку під бік і завоштузився біля дверей. Як воно тут відчиняється? Три замки... Щось натискав, крутив. Нарешті почув, як кричала Ганна Іванівна «Верхній падими! Падими і всьо!»

Вискочив на вулицю. Хвора нога ледве дибуюля. На вокзал! До трамвая. Але ж уже пізно. Треба пішки. Сів на узбіччі. Наче й людей не було – нікогісінько. Аж де не взявся міліціонер!..

– Ей, ето тебе не пастель. Іді подальше, пока машина не сбїла. Ох, еті бомжі... – підійшовши ближче, побачив білу небомжівську сорочку, піджак, більш миролюбно мовив: – Что, батя, нажрался? Может, ночку переночуешь в отделенїи? Есть на штраф?

– Та ні. До вокзалу мені. На електричку. Нога заболїла. Прострелена. А я на зустрічі з ветеранами був.

– Ну, ладно. Севодня твой празднїк. Садїсь, к вокзалу подвезьом. Пересїдїш, а завтра поедешь.

– Спасибї, синку, за доброту твою.

Міліціонер гукнув водїя. Підїхала чергова машина, яку за кущами не помітив Сергій Іванович. Пробував свою бїду повідати міліції, та вони зразу попередили: «За целую ноч галава от ваших росказней болїт. Бабе своєї расскажешь».

«Бабї, бабї... якїй бабї? Нема баби. Нема друзїв. Дїти, як чорти. Господи! Та за що ж менї така кара! – сопїв, важко дїхаючи, Сергій Іванович. – Чи ж я грїшник якїй окаянный, щоб отак мучитись! Друг мїй, казав, що «я твїй боржник, ти мене спас». І проти ночї – ви-и-гнав». Хотїв х-хакнути, як навчав онук, та щось судорожно кавкнуло в горлі й наче ридання вирвалося із грудей. Міліціонер на той звук озвався:

– Батя, ти что? Ти же мужїк. Успокойся...

Затиснув рота долонею. А очї, як у побитого собаки, кипїли слїзьми.

На вокзалі забився в куток. Прикрив картузом очі. Х-хакав, крякав мимоволі, раз по раз сякався в картату хусточку. Аж доки хтось із пасажирів не поскаржився черговому міліціонеру.

– Дед! – почувлося над головою. – Нажрался? Счас визову патрульну машину. Документи!

Серій Іванович дивився обважнілим поглядом на роздратовану червону піку і мовчав. Витяг ветеранське посвідчення.

– Что молчіш? Разговарівать не можеш? Вставай! Расселся тут... – розгорнув посвідчення. – Ну, ладно. Іді в стороне сядь і замрі. Слишиш?

«Куди він проганяє? Куди мені йти? А дійсно – куди? До Руху? До «Свободи»? Так комуняку не приймуть. До якогось там КУНу? Так до пуття не знаю, що воно таке... Куди? – біла обухом думка в тім'я. – Високі мрії молодечі пропали, старечі – зів'яли. Дітей не навчив нічого святого. Все лаяв їх і шпетив... А треба було з добрим словом. Прожив життя, як у бур'янах. І сам, як бур'янина, став. А так гарно можна було жити...»

* * *

– Да вставай, тебе гаварю... – міліціонер штовхнув Сергія Івановича в бік.

Хотів підвестися. Не зміг. Обважніло похилився на чоловіка, що сидів поруч. Той злякано схопився з місця.

– Скорую... скорую... – почувлося звідусіль, та Сергій Іванович не чув цих слів.

Уста його розтяглися в усмішці, в лагідній, умиротвореній, наче зустрічався з кимось дорогим і рідним. А перед ним стояла велична жінка в білому і прощально дивилася на Сергія Івановича. Хто вона? Смерть? Мати? Діва Марія? Ні, не діва Марія, бо одіж українська – полотняна і вигаптувана білим по білому і очі блакитні... Світять прямисінько в душу.

Біла радість

— **Р**идай! Рида-а-ай... – скажу я дочці з небес. А тим, хто буде насміхатися з неї через негодящого безпутного батька, дам відсіч. Бо хто вони є у цьому світі? Тільки небо коптять, усе нищать довкола себе. Все гребуть-загрибають. І це у них основна мета в житті, бо ж... припиниться їхнє існування, це б пак, їхнє животіння... І ці люди чванливо тупають по землі, а дехто ще й бігає, вдаючи з себе щось значуще, путне, ма-а-сштабне-е... А я кожному можу сказати, хто є хто. Ви – мішки з лайном. Новий вид черв'яків. Ті безхребетні, а ви з хребтами і можете не лише повзати, а й ходити. Хребтаті черв'яки! Ось ви хто. І відрізняєтеся одне від одного лише обличчями, вибачайте, пиками. До речі, які майже не повторюються. Дивина... Від чого це залежить, важко пояснити, але це засвідчує, що Бог – є. І, мабуть, усі люди під його недремним оком. Ото тільки божевільні вільні від Бога. Певно, і я – вільний. Так я – вільний! І від Бога, і від людей. Але я люблю небо. Люблю літати думками і чуттями у позахмарній млості, сягати щонайвищих висот. Дехто каже, що це не злет, а падіння і щораз нижче... Нижче і нижче... І що наркомани нищать власноруч свій розум – він стає крихким і згубним. Але я не наркоман! Ні, я не наркоман... Просто я – велет думки і можу, на відміну від цих двоногих черв'яків, літати у високості, упиватися радістю, волею. Це тільки сьогодні, та, щоправда, і вчора, я нидію і скавчу... Як останній собака... У собаки радість – кістка з м'ясом, а у мене... Ху-у... Де ж моя радість? Вона тут,

поряд, але двері зачинені... Зачинені, бо ні за що придбати... Ці хребтаті понавигадували всіляких грошей. І служать мамоні. А я – людина вільного польоту, не можу втихомирити свою душу і тіло... А коли зі мною біла радість, душа співає, а тіло наче розчиняється у Всесвіті – і я лечу... Та ні... Зараз не лечу, а скнію, палюся думкою забагливою, майже нездійсненою. Бо ні копійки в кишені й рідна дочка виставила мене за двері... Як чужака якогось. Мене, рідного батька... Я ж її змалечку лелівав, носив на руках, донечку свою. Вивчив, аж до аспірантури довів. Я ж проводив грандіозні телепередачі, не якісь «шоу», а по науці. І всі професори, науковці, як миші перед котом, нічирк переді мною, і я своїми каверзними запитаннячками міг робити з ними казна-що. Оце, мабуть, тепер мені віддяка, що дуже вже упивався своєю владою і навіть моє керівництво було мені – не указ! Всі мене боялися... Мого розуму. Мого язика. Гострого, як жалива кусюча... І дружина мене покинула. Щоправда, не від боязкості, а... ой-й... Та хай... Що мені дружина? Що дочка? А друзів у мене майже й не було... І немає! Бо ось мені кепсько, а чи хто позичив мені декілька доларів, щоб я міг купити дрібку, всього-на-всього дрібку, білої радості... Ой, як же в горлі шерхотить, пересохло. То було тільки згадаю про свою радість і аж слиною бризкаю. А це вже... ось сиджу... чи лежу? Боже... Лежу. Де я є? На узліссі перед теремом наркодїлка... На окраїні світу. Покинутий усіма, забутий... Але я вільний! Від усіх... От тільки в голові щось весь час гупає. Гуп-гуп... Чи хтось пробивається до мене? Та все сильніше... Не гупай так... Заходь. І, будь другом, принеси мені хоч трішечки білої радості. На пучечці... Крихітку... Що ти кажеш? Я вже сліпий – і нічого не бачу. Я вже глухий – і нічого не чую. Тільки чую як у голові: гуп-гуп... І раптом щось знайоме, таке близьке, рідне наколилося, змело весь шизоїдний непотріб. Аж зацокотіло все довкола і дрижаки пішли в мене по спині.

І ось він, із дочкою, маленькою щибетушкою, в замиському весняному лісопарку. Могутні дуби, тонко-станні клени, а крізь густі крони дерев ледь-ледь пробивається сонце, хилиться під легеньким вітерцем. І мережить усе довкруг ясною радістю. Краса... Дочка бігає, сміється невгамовно, шукає білочку, яка літає з дерева на дерево. Колись і він із батьком ходив у цей лісопарк. Часто просився ще і ще, але батькові все ніколи було...

Пташки обабіч виспівують гімн Сонцю. Бо Сонце для них – Бог. Без нього наша планета була б крижаною брилою. Перед сходом світила вони його закликають піснями, увечері – дружно проводжають. І так споконвіку. Людський сенс життя – оберігати цю красу. Оберігати, ширити, жити з любов'ю до Природи і одне до одного... Коли ж він забув про це? Чому? Варто було йому один-єдиний раз ужити «білої радості» на роботі, як це стало всім відомо. Не звернув уваги, що там усе простежується, прослуховується, що більшість колег його ненавидять. І його, такого відомого, талановитого, певно, вже давно підстерігали, відразу ж потурили з телебачення. Безповоротно. А невдовзі вже його ніщо не стримувало і стало не до місії людства. Покотило...

...Сніг білим порохом притрушував землю, сковану ожеледицею, а під кущем бузку, що розлого розрісся під парканом, лежало щось схоже на людину чи на велетенського черв'яка, що скоро стане розплідником ще менших черв'ячків, хробаків. Розпросториться сморід і зловісний розпач, від якого навіть гілочки бузку відсахнуть. Вони вже й так нечутно зойкають: «Ой-йой-йой... Геть, геть від нас...»

Небо хотіло втішити, порятувати бузок і сипнуло колючою хурделицею на розпростерту на землі постать. А може, збиралося розбуркати це створіння і прогнати

геть від бузку та молодих ясенів, що рядком підбиралися до дороги. Та безпорадне тіло ще довго щось гундосило, бубоніло, плямкало, доки замовкло. Сконало. І небо вже вкотре подумало: «Мабуть-таки, людство – сліпа гілка еволюції».

І буде ридма ридати дочка, все лихе розтане від спогаду про лісопарк... І той спогад єдиним світлим промінчиком пам'яті про батька ще довго світитиме їй у житті. Одначе своїх дітей, хоч скільки разів збиралася, так і не поведе до лісопарку. Бо то обмаль часу, то щось стає на заваді. Все ніколи... І світлий промінчик порятунку душі тоншає, згасає... Гасне...

2012

У суді

Якраз перед початком судового засідання з'явилася Саша – чорнява молода жінка з пишною зачіскою, в якій величезною білою пір'иною здіймалося пасмо сивини. Розкішно вдягнена, ступала поволі, якось велично. Одначе біля дверей нарсуду нерішуче зупинилася, вирізняючи з присутніх Руслана. Наблизилася до чоловічого гурту.

А жіноче коло бажаючих свідчити, нервово сколихнулось і з нього вислизнув шепіт:

– А це хто така? Його жінка?

– Ні, – відмахнулася Марина, неприязно оглянувши з голови до ніг прибулу, і навмисне голосно проказала. – Ось іще одна... Біля нашої постелі зі свічкою стояла, чи що?

Руслан із острахом зиркнув на Сашу: ще не витримає глуму та піде геть. Залишилася.

– Не журися, хлопче, по-їхньому не буде. Суддя зразу брехню розкусить. Та й аналіз ДНК багато значить, – заспокійливо пробубнів його вірний друг Василь, повнявий, червонястий, наче калиноюю потертою натоптаний.

– Аби ж то... – Руслан не міг встояти на місці, очікуючи адвоката. – І де його носить? Он Маринині свідки вже, бач, понастовбурчувалися, наче ворони...

Недобрим оком окинув жінок, які також із показною неприязню позирали на Руслана і його свідків.

«От Марина... Назбирала таких, що я й не бачив їх ніколи. Ні... Одна-таки знайома. Ага, точно... Вікна її

флігеля навпроти нашої квартири були. Ота вже роз-
ве-е-зе... А інші підтакуватимуть. Та ну їх. Плетухи...
Розказали б краще скільки ще, окрім мене, топтали
стежку до Марини. Отак устряв!.. Наче із зав'язаними
очима ходив».

Одвернувся. А жінки сприйняли це по-своєму.

– Іч, одвертає-таки очі. Уже й сам не радий, що від
рідного дитятка відмовляється.

– Видно, совість на денці ще є...

– Яка там совість! У нього ж тепер жінка молода...
Що йому Марина з двома дітьми!.. Та ще ж і старша за
нього...

– Що старша, не біда. Зараз це модно. Та й не впадає
в око різниця.

– Іч, носа жаканджюбив... Надувша... Хоч би не
лушнув, – шепеляво вела своєї глухувата бабця Соня.

Зацікавлені позирки в бік супротивників, перемов-
ляння спроквола розганяли сум'яття, з яким свідки пе-
реступали поріг суду.

За Марину свідчити прийшло тільки жіноцтво, та
й то кволого віку, а біля Руслана купчилася ватага мо-
лодиків, що раз у раз вискакували надвір покурити,
перемовитися на волі, без осудливих поглядів. Не чули
й не хотіли того чути, що лунало їм услід:

– Не встоять на місці. Назбирав Руслан якогось ха-
боття...

– Ну, а хто ж іще вплутається в таке діло?

– Треба було б тобі, Марино, дитя сюди привезти.

– Так прихворіло. З бабою сидить. Не на таксі ж?
Грошей катма. Хіба що скинетесь...

– Ага-ага... – й собі встряла бабця Соня, що аж зі-
щулилася, нашорошуючи вуха, щоб, бува, чого не про-
гавити.

Почалося судове засідання. Суддя ще молодий, але
з високими блискучими записинами літерою «м», над

якою зводилася жовтава шевелюра, гортав товстелезний том справи стосовно встановлення батьківства. Прокурор, також молода жінка, сиділа напружено та, майже не кліпаючи, вдивлялась у сповнену бойової рішучості Марину і розгубленого, набурмосеного Руслана. Їй уже остогидли такі справи. Але професійна сумлінність змушувала заради справедливості зважувати всі «за» і «проти» ретельно та скрупульозно.

До обіду слухали тільки Марину і Руслана, а свідки знічев'я точили свої суди-пересуди в довжелезному коридорі. Особливо діставалося Саші.

– Ну й нагородила на голові... Ціла яхта...

– Та ще й із білим парусом...

– Бач, проти дитини пішла. А на виду – хоч ікону з неї малюй.

– Е-е-е... це, мабуть, така, що біс у ребрах засів...

– Нічого, ось Марина опісля перерви малого привезе. Як оці всі пройди глянуть у вічі йому?

Саша стояла осторонь. Подумки на всі лади картала себе, що згодилася сюди прийти. Так не хотілось, але відмовити Русланові не могла. Знала, який він сором'язливий, як усім відділом підшукували йому наречену. А він так і не наважився піти до неї на побачення. І ось – на тобі. Закрутило його з обох боків. На що мала надію ця Марина, пов'язуючись із таким молодим? Та й не любила його, бо Руслан застукав її з іншим. І покинув, невдовзі раптово зустрів свою долю. Одружився з гарною дівчиною. Як тільки про це дізналася Марина, заходилася бити в усі дзвони: у мене від Руслана дитина, він – мій чоловік. А він як затявся: не моє дитя – та й годі. Ось і вчора. Так умовляв, щоб на суд прийшла. «Сашо, ти ж знаєш, ніколи нікого я не обдурив, нікому слова поганого не сказав, чи став би я від рідного дитяти відмовлятися. Не моє воно... Я два місяці у відрядженні був, а вона твердить, що я день у день із нею проводив. Чийсь гріх, а на мені окошилось... Тут

іще дружина стала дибки: “Такий-сякий... осоромив... Довіку не прощу”».

Якраз Саша і могла засвідчити, що саме в травні й червні Руслан був у відрядженні. Одначе, якось непевно на душі – все-таки доля дитини вирішується. А цим хоч би що – повернулася до чоловіків, які здійняли в кутку такий регіт, що аж корчилися один перед одним.

Наблизившись до них почула: «То жінки сидять, лежать собі голі-голісінькі. Щось теревенять... А ми з біноклями... Розглядаємо... краса-а».

Помітивши Сашу, Василь, на вигляд суцільна чемність і скромність, почав виправдовуватися.

– Це я про те, як минулого року відпочивав.

– Скоро вже будуть викликати і наших свідків, – не дослухаючись до нього, мовила Саша. – Мені з голови не йде те дитя. Привезли його хворенького, закутаного... Я так і не роздивилася. Хто ближче з вас стояв, може помітили, чи схоже на Руслана?

– Ага, схоже... Як сірко на ката!

Засміялись, а Саша мало не з плачем відвернулася.

– Що ви мокроту розводите? Раділи б, що така сучка не обплутала нашого Руслана. Скільки там вони зустрічались, а таких рогів йому понаставляла... Хіба не бачите, яка то хвойда? – з певністю у своїй правоті говорив Василь.

Із Русланових свідків першою викликали Сашу. Зайшла – і хоч крізь землю провалися. На руках Марини спало хлоп’я. Не зважаючи на прохолоду в залі, розкуталася, важко дихало. Біляві кучерики позлипалися на лобі. Полегшено зітхнула – кучерики світленькі, то ж, певно, дитячко не Руслана. Бо вони обоє з Мариною чорняві.

Перш ніж відповісти на запитання судді, тихо проказала:

– Не дуже приємно брати участь у такій делікатній справі, але мене примусило сюди прийти питання справедливості.

Посипалися запитання, особливо каверзними були з боку Марининого адвоката. Але невдовзі помітила, що суддя підбадьорливо позирає на неї, й майнула думка, що він вірить саме їй, а не брехливим свідкам Марини. І навіть коли сіла в залі на рипуче сидіння, ще довго не могла оговтатися від хвилювання. Боялася глянути у бік Марини з дитиною, й аж прикро стало, що це через неї всі з більшою симпатією почали ставитися до Руслана, аніж до Марини.

Хлоп'я довгенько спало, далі, надривно кашляючи, заходилося плакати. Сльози котилися по спітнілому личку. Марина потихеньку вмовляла його, потім почала погрожувати і, бачачи, що маля не вгаває, злегка відштовхнувши від себе, опустила його в самих шкарпетках на підлогу. Хлоп'я притихло. Голосно посопуючи, поволі рушило просто до прокурорші. Та широко розкритими очима стежила за ним і, помітивши, що дитина майже боса, істерично закричала:

– Що ви собі думаєте? Заберіть дитину! Дитя ж хворе. Чому воно роззуте? Самі ж бо в чоботях сидите.

– Та нехай походить... Аби не плакало, а чобітків у нього просто немає. Ні за що купити...

Декому подумалось, а куди ж ти гроші діваєш, що на дітей отримуєш, чи прогулюєш, чи пропиваєш? Саші аж дух на мить перехопило. «Боже, бідолашне дитятко... Що ж я наробила... То б хоч аліменти були...» А хлоп'я повернулося від крикливої прокурорші й пішло між рядами. Майже кожному заглядало у вічі, ніби й справді шукало батька. Коли наблизилося до Руслана, зал завмер, очікуючи що ж воно буде. Руслан стривожено кліпав, сидячи непорушно, і в душі завирувала полегкість, коли малюк, не звернувши на нього уваги, рушив далі.

Саша з острахом і болем чекала, коли дитя додибає до неї. Вона була двічі розлучена і власних діток не мала. То інститут, то на роботі все вивищувалась у кар'єрних

змаганнях. За нею упали залицяльники, але одружуватись побоювалася, хоча про дитину давно мріяла.

Хлопчик зупинився перед нею, уважно глянув у вічі, поворушив устами, але, нічого не промовивши, якось швидко, раптово притулив свою біляву голівоньку до її колін. Саша на якусь мить вражено заклякла, потім зігнулась і взяла його на руки. Так обережно... А дитя обняло її за шию. Пригорнулось і затихло. Заплющилось і всміхнулося, наче потрапило в надійні руки. Саша гладила його по злиплих кучериках і вже не бачила ні судді, ні свідків. Відчула, як щось рідне, давно очікуване і все ж таки несподіване прилинуло до її рук, до її серця. «Миле, любе дитятко... Я тебе не покину. Я випрошу тебе у Марини, нічого не пошкодую, а у неї ж є ще дитина...»

Опісля суду Саша, відмахнувшись од переможного чоловічого гурту, підійшла до Марини і пригнічених невдачею жінок. Коли Марина почула Сашине прохання віддати їй хлопчика, то мало не остовпіла.

– Ви щось таке кажете... Нащо він вам? Ви ж така красуня, багата...

Жінки, що краєм вуха дослухалися до розмови, деякий час теж не могли оговтатися від такої новини.

– Марино, віддавай. У тебе ж іще є хлопчик... Хоч би того до пуття довела...

– Та як це «віддавай», вона ж яка не є, а мати...

– Ну, яка з неї мати? Марино, і не роздумуй. Не буде вуличним безпритульним.

Марина стояла сама не своя. Що робити? І раптом аж скрикнула, як же вона могла про це забути.

– Ні-ні-ні... А гроші? Нам же держава надає чималеньку суму. Як же я буду без цих грошей? Я ж і за квартири плачу, і годуємося, і одягаємося. Та я його й народила, щоб легше було.

Саша відвернулася, бо сльози ось-ось бризнуть із очей. «Боже... Боже, допоможи мені... Я потрібна цій

дитині. Малюк мене обрав... Я думала, що це доля на-
решті всміхнулася мені. Може, він мене і мамою ніколи
не назве, але він мені, як рідний... Ще такого зі мною
ніколи не було».

– Ну, тоді можна я вам допомагатиму? Гуляти во-
дитиму, читатиму, готуватиму, одягатиму, – заспіши-
ла Саша, боячись, що зараз Марина забере хлопчика
і вона його більше ніколи не побачить.

– Та приходьте... Ось телефон, – вдоволено засмія-
лася Марина і ще раз подивувалася цій вродливій ди-
вачці.

Підійшло таксі. Саша помахала долонькою закута-
ному до очей хлопчику, який дивився з вікна і не ро-
зумів свого щастя, що раптово забрунькувалось у його
житті.

Скоро вдарять морози...

Вже кілька днів Агнеса Семенівна омріявала думку про поїздку до свого «городчика». Одна зупинка електричкою і вона – там.

Серед заболочених купин обрала собі місцину, де завжди сухо. Декілька років упорядковувала ділянку. З корінням виривала зілля, яке ще згодилося для утрамбовування вузесенької стежини до «городчика». Навіть привозила з міста каміння, щоб зміцнити цю хитавицю.

Спочатку посадила цибульку, огірочки, гарбузики, такі жовтенькі, невеличкі, але ж смачніючі та солодющі. Нагідок, чорнобривців та космеї понасаджувала, щоб тішили око.

«Пенсії та зарплати Кучма пожер... Теж мені “президент”! – зневажливо хмикала Агнеса Семенівна, готуючись стати пенсіонеркою, – обдер народ іще жорстокіше, ніж комуністи. Та ми ж народ роботящий, не пропадемо. Мати розповідала, що й на цілині найневгамовнішими до праці були українці. Так уже землю люблять... Ось і я – лікарка-білоручка, здавалось би, а копірсаюсь у болоті, й на душі аж радісно...»

Так і викохала собі «городчик». Та аби ж собі... Бо хоч і вузенька стежина до «городчика», але хтось почав підкопувати молоденьку картоплю, повиривали часник, потоптали помідори. Гірко було, але змирилась. І з кожним роком ширила місцину метр за метром, відтісняючи болітце все далі.

«Голод мені не страшний», – частенько примовляла, закочуючи бокатенькі гарбузики під ліжко та приязно

омінаючи поважні коробки з картоплею й буряками в коридорі. А кухню прикрашали сухі букетики з цілющих трав і плетеники з цибулі та часнику. Ще любила ділитися своїм урожаєм із сусідами та друзями, які так раділи її приходу, бо голод уже проникав у оселі чесних людей.

Потім утепила балкон. І все старалась, іще щось вишукувала на смітниках для поліпшення «добробуту». Почала забувати про театри та концерти, які полюбляла відвідувати, зустрічаючись там із колегами-лікарями. «Руки, як граблі, сама зігнута, куди там до театру!..» Худенька та спортивна раніше, ставала дедалі огряднішою, бо фізична робота вимагала сили та міцності.

Дикі болі надовго прип'яли до ліжка. В лікарню без грошей і не потикайся, то ниділа вдома, рятуючись самолікуванням. Потроху виточувала запаси, обмінючись бартером із сусідами на хліб, молоко, часом і на рибку. Так і зиму перебула. Хоч і охляла трохи, та почала виходити на вулицю зі зламаною лижною палицею. Так із нею й до «городчика» добрела. На спині рюкзак із посадковою картоплею та всіляким насінням. І так декілька разів вибиралася, доки засадила «городчик». Нібито впоралась. Але хвороба знову свою господиню прив'язала до хати. Навіть не пустила полоти та обгортати картоплю.

Щоб утримувати двокімнатну квартиру, взяла квартиранта. Працював водієм, пізно приходив додому і не дуже встрявав у клопоти Агнеси Семенівни. Але стало легше. Бо він платив за воду та світло й попоїсти частенько щось приносив. А потім запив... Стало голодно. Злидні тепер зі всіх кутків кепкували не лише з господині, а й із її квартиранта.

Одного разу похопилася – скоро ж ударять морози... Треба на «городчик» навідатися. Може, там, у бур'янах,

щось та й уродило. Із лижною палицею пошкандибала до електрички. Через декілька хвилин їзди Агнесу Семенівну пасажирів гуртом висадили перед узліссям. Та доки збиралася, добиралася, сонце вже й до заходу докочувалося. А в голові в неї одне вертілося – чи ж уродило хоч щось. Адже як посадила, то й ногою більше туди не ступала. Може, хоч дрібнесенької картопельки навидовбую тупим ножем. Бо лопату не брала, важка дуже.

Ось зараз за цими кущиками і «городчик». Чуються якісь голоси, сміх. Ще крок – і остовпіла. На її «городчику» порядкують чужі...

Заступи в руках чотирьох червонопиких бородавців. Дві жінки швиденько набирають із купи картоплю у конопляні лантухи. Сміються, сиплють жартами. «Толока»...

Агнеса Семенівна привидом застигла біля верболозового куща, і все її єство кричало: «Геть звідси! Геть! Це моя картопля! Це мій “городчик”»... Та на її щастя пекельний гнів і розпач так перехопили горло, що не дали вирватись ані словечку.

Нарешті один звернув увагу на господиню городу.

– Что уставілась? Ану прочь отсюда. Бродят тут всякіе...

Другий, дебелий та нахабний, підняв заступ над плечем, нібито хотів метнути його в прибулу, але тільки зло бовкнув:

– Брисьь, бабка...

– Та чого ви на неї напалися? Всім вистачить. Урожай хороший... Два дні носимо, ніяк не переносимо, – змилюстивилася молодша жінка і звернулася до свого чоловіка. – Вась, копни їй пару кущиків. Хай вибирає...

Ще не зовсім пропитий чоловік вивернув декілька кубахів. Навдивовиж великі картоплини наче всміха-

лися до господині. А та стала навколішки й заходилася в рюкзак вибирати, подумки мало не цілюючи кожен витвір урожаю.

Сльози капали, думки куйовдилися, що добре хоч не затіяла сварки. Бо ці блискучі заступи бомжів могли швидко тут її прикопати.

І миттєво почула:

– Ну, братци... Етот огород под нашим наблюденієм.

– Поможем собірать урожай... Мне нравітся, – додав той, що нахвалявся заступом кинути в Агнесу Семенівну.

– От. А ти не хотел їхати в Україну. Да у нас тут рай. І квартири взламувать не прідьотся. Добро під ногами лежить.

– Да, завтра виручка будет прілічная, – озвався молодий. – Что бабулька, набралась? Давай помогу на плечі рюкзачок взваліть. Я добрий...

Старша жінка зареготала. Мов припечене її обличчя в надвечір'ї було аж чорне.

– Ой, добрий ти у мене зятьок... Уже не один на тому світі спочиває від твоєї доброти. Але робота на землі – це благородное дело. Так казав мій дід... От добре, що ми встигли. Бо скоро вдарять морози...

– Как у вас гаварят, «не бурчи», мать... Щас по чарочке і отметім наш труд. Вчера четыре мешка і севодня четыре і две сумки. Ну, давайте по рюмашечке...

Агнеса Семенівна рушила по своїй вузесенькій стежині до залізниці. Подумки прощалася зі своїм «городчиком».

Сутінки густішали. Туманець забілював видолки. Холод почав пробиратися до кісток. Та скоро буде електричка, там вона зігріється. Щільніше напнула вовняну хустку і не почула раптового галасу з боку «городчика». Бо стежка переходу серед боліт була вузенька, а п'яници

з лантухами на плечах, радо гигаючі, пішли широко і попадали в болото разом із урожаєм. Де вже там думати про картоплю, як треба рятуватися!.. Навпаки, ще глибше і глибше її затовкували, щоб вибратися на суше. Мов чорти болотяні, повилазили на траву, і ще довго лунали крики та матюччя...

2012

«Пояс шахіда»

Вона стояла біля відчиненого навстіж кухонного вікна. Старечий погляд хапливо впивався у зеленошатне маєво невеличкого садка. Цю живу картину сама викохала. Висока абрикоса, слива, вишенька, розлога шипшина, агрус, а обабіч – закучерявленість бузку. Післядошова свіжість живила ранкове видиво, вливалася до кухні, витісняючи стлумлений дух.

Та господиня не помічала цього. Тільки десь глибоко в голові напоріпливий розпач дзьобиком вибивав: «Де-де-де дістати гроші на оплату квартири, на порятунок хворого чоловіка, на їжу для дітей, онуків?»

Дзьобик ставав дедалі гострішим...

Трійко студенток, щось голосно вигукуючи, зупинилися перед вікном. Заходилися цмулити цигарки. Ніби перебуваючи в різних вимірах існування, вони не помітили старої у вікні, а та, ледь ковзнувши по них поглядом, задивилась у далину, де біля сміттєвих баків гнулися постаті безхатченків. Щодня вони похнюпленими примарами швендяють повз квітучий садок, байдужі до всього. Пригадалось, як іще декілька років до її скорочення з роботи, як іще був здоровий її чоловік, вона, розтуливши білосніжні фіранки вікон, дивилася, що робиться на подвір'ї. Споглядала, як колупалися бомжі у смітті. А ввечері розповідала про безхатченків чоловікові й навіть в думці не зачепилося, що скоро й до неї надійде черга безнадії та бідності. Чоловік уминав слобожанки, чи вареники, чи якусь іншу смакоту, квап-

ливо підтакував, потираючи натруджені долоні. Він навчився майструвати новоявленим багатіям балкони у багатоповерхівках, але навіть уже вдома, в безпечному місці, його не полишав дух остраху, бо хилитався по півдня, висячи на довжелезнім ланцюгу, длубаючи дірки в стінах. Мимоволі кошлатилися думки: чи зараз той ланцюг обірветься з висоти якогось поверху, а чи ще Бог помилує.

Приходив онук – худенький, неслухняний. «Шнурок», «нахабисько» – за найменшу провину називав його дід. Бо нерідний. Дочка за другого заміж вийшла і від нього двох діток придбала, а цього матері накиннула. Баба ж світу білого за онучком не бачила. І все докоряла чоловікові, що обзиває малого. Адже слово живе, сотворливе, як скажеш, так і буде.

– Кажі «отаман», «козак» чи... – Не могла підчепити з пам'яті ще якесь слово.

– Чи «гетьман», – додавав ущипливо чоловік.

– А мо', й гетьман. У нас давній рід, може, й королі були. А ти «шнурок»... Треба у євреїв учитися. Вони найшмаркатіше своє дитя з високими епітетами проштовхують усюди. А ми нашим іще з дитинства недоладними словами підрізуємо крила.

Вони майже ніколи не гиркались, як у сусідських сім'ях. Ото тільки через онука могли дійти до лайливих духопелин.

– Я тебе брав без хвоста, – інколи кидав, коли хотів допекти дружині.

Вона сердилася, вибігала до іншої кімнати. Бач, дорікає... А в самого троє дітей. Одружилися, маючи він – трьох синів, а вона – двох дочок. Вірила, що онук, який із ними живе, буде якимось особливим, видатним, а не бур'яном у цьому світі. Не таким же, як оці бомжі. Сусідка каже, що то в них така карма. Може, дуже скупі були чи, може, навіть убили когось. Тоді вона їх не жаліла.

Але минуло років із п'ять. Дочки безробітні, чоловік захворів. Тяжко... Грошей на лікування не було, то голодував, то купався взимку, то сирі овочі трошив... Нині поїхав до друзів на село. Зрідка озивається. А борги ростуть. Онучок став якийсь байдужий до всього. Тільки й цікавили його ігри комп'ютерні та фільми, де то вбивають, то п'ють, то розпустою займаються. А на вулиці – наркоманів, наче хто насіяв... У школі вимагають гроші – то на ремонт, то на подарунки. Навіть підручники ні за що купити. Хліба не наїдалися... А до дочок поїдеш – тільки серце запечеш. Там теж малі діти голодними очима світять. Горб – ото надія. Та врожаю ж не замовиш...

Тепер дивиться вона на ці сміттєві баки з острахом і вже не осуджує тих, хто там длубається. І знає, чому так повільно ходять одутлі, байдужі до всього. Бо голодні, бо надії нема. Відчуває, що ще ківш біди, щоб по самі вінця, і сама, – така розумна-прерозумна, вчена-превчена, – піде до них. А чи приймуть? Спочатку вони билися за здобич, а зараз мовчазна черга. Хто перший підійшов, той і шукає. Інші стоять. Ні-ні-ні... Не хоче вона до смітника. Не піде красти чи милостиню просити. Ні... Хотіла записатися на зустріч з головою міськради, так черга велика. Думала, подасть заяву про допомогу і, коли відмовлять, викинеться там із вікна, тоді вже не відмовлять. Але скажуть, ненормальна якась. Ні...

І раптом зрозуміла – вихід є. «Пояс шахіда». Так-так. Пошити такий пояс, в якому терористки підриваються самі та знищують тих, кого намітили. Прикро, що там гине багато невинних. Але в неї все буде інакше. Вона підготує цей пояс і – до міськвиконкому. Вимагатиме. І не тільки для себе, а й для всіх людей.

Два дні пішло на підготовку грандіозного, як вона вважала, задуму. Виготовила пояс. Напхала всім необ-

хідним. Написала декілька вимог. Так і буде кожен вимогу зачитувати, і хай обіцяють виконання, бо інакше погрожуватиме вибухами.

Людська уява на химери багата. Олігархи знали з досвіду, що голод впливає не тільки на тіло, а й приглушує розум, свідомість. Та й попи московського патріархату в них у догоджальниках. А народ останнє пре до церкви.

«Бог не в церкві, а в душі має бути у кожного», – проказала собі стиха і помолилася Всевишньому за своїх дітей та онуків, аби хоч їх він зберіг і рятував країну нашу багатостраждальну.

– Ну, стережіться, бандюги... Іду до вас! Побачу, як ви крутитиметеся перед «поясом шахіда», начиненого вибухівкою.

Глянула в дзеркало. Звідти дивилася на неї аж помолодшала, рішуча, гарно вбрана жінка. Так-к... Треба на піджаку не застібати гудзиків, аби не випинався «пояс шахіда».

Увімкнула телевизор, може, які новини покажуть. Вгодовані пики, реклама... Іще важче стало. Наче всім добре живеться, тільки вона одна-єдина горем прибита. Клацнула вимикачем. Аж здригнулася раптово. Той телевізійний світ – не її... І цей світ, де повно страждань, – не її. Але ж як не хочеться зникати з нього. Не чекати, а треба діяти! Не для себе. Для дітей! І не лише для своїх...

Впевнено пройшла крізь варту міськради, кинувши міліціонерам: «Я до другої кімнати. В мене лист до голови». Потім присусідилася до жінки з паперами і рушила на другий поверх, де сиділо керівництво. Затим пішла в розвідку по кабінетах. Який не відчинить, а там розмальовані кралі в ошатних одяганках, мов на подіум зібрались, або вгодований чиновник із грізним окриком: «Что ви хателі? Я занят» або «Что ви вриваетесь без стука? Закройте дверь!».

І жодного українського слова. І портрет донецького бандита на стіні. Чужа влада. Чужі люди... Вибороли волю, а хто скористався з цього? Ті ж, що й при більшовиках розкошували, тільки трохи іншого гатунку. Невже справедлива приповідка, що герої борються, а негідники захоплюють владу?

Треба ж було на телебачення зателефонувати, щоб приїхали... А то запроторять у божевільню, й ніхто не знатиме, де вона поділась. Уголос проказала:

– Ой, щось марудно мені... Треба до людей...

Окинула оком коридор. Ні душі. Де ж ті люди тут візьмуться, коли на прохідній – міліція, і абихто сюди не пройде. Це ще від комуністів збереглось її вміння проникати через усілякі перепони. Пристойний вигляд, приємна усмішка, в очах – уседозволеність. Тоді ще це чиновництво тільки зачиначось, а зараз виперлись більшовицькі замашки з усіх усюд...

Гіркий клубок підступив до горла. Якось стемніло враз довкола, і віддалене гахкання наблизилось впритул. І остання думка: гроза починається, чи що? Зомліла... Якийсь час лежала в коридорі, потім, немов крізь вату чи жмути павутиння почула голос:

– П'яная, на pewno... І как ейо пропустилі?

– На від вродє би прілічная жєнщина. О, смотрітє, зашевелілась... Скорую визвалі?

Декілька людей підняли її, повели до якогось кабінету. Ось зараз лікарі зроблять укол... Добре, що безкоштовно. А потім вона почне свою акцію. Торкнула рукою живіт – «пояс шахіда» на ній. Ось іще якийсь час... і вона оговтається. І почне наводити лад. У місті...

Це невідворотне бажання дії немов осліпило її, засяяло в грудях і пронизало кожну клітинку її кволого тіла. Нарешті невизначеність зникла і з'явилась упевненість: «Треба шукати таких, як сама. Єднатися... Гуртом діяти! Не скніти. Не мовчати».

Від сонця в серці думки світлішали, ставали урочими, як на мітингу, де жодного разу вона так і не наважилася виступити...

Коли з'явилися лікарі «швидкої», пульс ледве прослуховувався. Жінка в білому халаті підняла кофтину, щоб послухати її серце, та раптом перелякано відскочила вбік.

– О-ой! Там... На ній «пояс шахіда» з вибухівками. Треба міліцію. Тікайте... Тікайте звідси.

Всі збилися в куток перед східцями вниз. І хоч розбирала цікавість, більшість чиновників уже були на вулиці, коли прибула міліцейська група. Стовбичили віддалік, боязко очікуючи, коли ж здійметься в повітря це багатоповерхове громаддя. Дехто навіть розчаровано пхикав, коли виявилось, що ніякої загрози не було, що так званий «пояс шахіда» був напханий лампочками, які імітували гранати, а за тротил були численні записки, до речі, яких ніхто й читати не збирався.

Лікарі констатували смерть цієї дивної відвідувачки. А міліціонер, покопирсавшись у паперах, які вона адресувала голові міськради, не вникаючи у зміст, байдуже процідив:

– Таково накрутіла... І всьо на хохляцком язике. Пісательніца... Вот паспорт. В сумочке бил. Надо би связаться с родственниками. Для нейо смерть – это спасение, а то била би в дурке.

Сови

Уцідив дощ. Дрібно-дрібно... Сірий асфальт чорно вкрапився, а далі й весь залиснів тьманими відблисками.

Атена випнулася з балкона четвертого поверху. Прохолодні краплини обпекли дівоче личко, нападали у простягнуті човниками долоні. Потім дівча прудко метнулося до кімнати: зиркнути в люстро – чи, бува, не зіпсувалася зачіска, чи не зім'ялася біла святкова сукня. Погляд линув до рогу вулиці, звідки мав з'явитись її коханий.

Дощ уперіщив іще сильніше. Небо ще дужче насупилося. Атена схопилася за думку, що це злива всьому завада, інакше він уже прийшов би. Сьогодні, в такий же жаданий і врочистий день, він не з'явився.

Вони мали о третій годині нести заяву про одруження. Жаль, що не в Палаці, що без подруг, без мами, але це не головне. Кость любить її, вона – Костя, все інше не варте уваги. А та, його дружинька, нехай знає... Сама винна. Знущалася над таки-и-м чоловіком – гарним, чемним, розумним... «Нічого, раз не пощастило йому, то вдруге поталанить. Зі мною... З його, як він жартома називає її, Атену, «Антенною», що тепер його єднає з космічною любов'ю Всесвіту. Отакої... Атенною її назвала мама. Дивне, звичайно, ім'я... Це в їхньому Народному Рухові у керівника партії Чорновола дружина Атена. А мама з нею добре знайома була. Та вже нема на світі ні Чорновола, ні його Атени, а її ім'я в мені живе... Прикро тільки, що і в школі дехто «Антенною» називає

і коханий. Скоро ми будемо разом. Щодня, щоночі... Він такий сильний, такий гарний, аж дух перехоплює... Його донечку ми візьмемо собі, а хлопчика хай глядить колишня».

І враз дивно якось зробилось Атені. Дівчинка мамою мене називатиме. Я її любитиму, догоджатиму...

Замислилася...

Раптом дзвінок. Він! Чимдуж до дверей. Але це прийшла мати... Похмура, втомлена, мокра. Поволі зачепила за двері жовто-синю парасольку, на сумці також синьо-жовті стрічки, і, звільнившись од черевиків, широко ступаючи, щоб менше наслідити, пішла до ванни.

Чому це вона так рано? І ніби дуже сумна...

Атені приємно було, що материною майстерністю робити зачіски захоплювалося півміста і клієнтів у неї, як ні в кого. І, певно, не тільки тому, що вона чепурна і майже завжди у вишиванці, а тому, що вона – неабияка майстриня. І російськомовні відвідувачі до неї черги вистоювали, називаючи «наша хохлушечка». Мати невдоволено відводила очі, але відмовчувалася, бо клієнт є клієнт. Африканки – ці взагалі мови не знають... Отакі вже ми українці – всім догоджаємо. Рано чи пізно люди оцінять нашу привітність, нашу доброзичливість. Мама, щоправда, розчаровується дедалі більше, що вже й рідної мови майже не чути, наче в колонії московській живемо. Костя це не турбує, сам весь час російською. «Какая разница, на каком языке!» – у нього відмовка. Мамі це не сподобається, звичайно, але вона добра, вона вибачить.

– Мамо! Що там у тебе трапилося? На роботі чи на Майдані?

Атена ще раз виглянула у ледь зашторене вікно: це знак Костеві, що мама вдома і йому сюди зась.

– Та нічого особливого. Була на Євромайдані. Накричалася... Це «Банду геть!» уже сниться. Хоч міліція

нас охороняла, бо мармизи з кущів зирять, винюхують усе. Українські прапори їм ненависні, а європейські то й поготів...

– Мамо... Там так гамірно... Неспокійно. Відпочивала б собі... А то ще й відлупцювати можуть...

– Страшно тільки того, що й моя донечка така бай-дужа...

– Мамо, не перебільшуй. Я – звичайна людина. Не люблю політики, як і більшість молоді.

– Але біля пам'ятника Тарасу багато молоді. Коли я була молода, то навіть тільки за те, що хтось принесе букетик до Шевченка, і з роботи могли вигнати, і з інституту. А в аспірантуру й не потикайся...

– Ну, тебе ж не виганяли...

Мати махнула спересердя рукою.

– Мою сусідку витурили з роботи за те, що спілкувалася зі всіма українською. І голос у неї якийсь особливий, незабутній...

– Мамо! Твоя мова уже в печінках сидить. Ото збираєтеся на Майдані аби потеревенити, кому робити нічого.

Мати зблідла.

– Мовчу, мовчу... А як люди говорять, так і я.

– А що це ти сьогодні така вбрана, наче засватана?

– А що коли б я й справді вийшла заміж? – зірвалися слова з язика.

Мати здивовано блиснула на неї такими блакитними очима, як у доньки, але з сумом у зіницях.

– Не думай навіть. Тобі лишень вісімнадцять. Краще готуйся до інституту, бо знову провалишся. І взагалі...

Атена сердито хитнула головою, а очі пригасли від нетерплячки.

– Ти вважаєш, я маленька. А інститут – це якесь диво... Ти відстала, мамо! Між іншим, половина моїх однокласниць повиходила заміж.

– На інших, доню, не зважай. І не забувай: ти живеш не сама...

– Почалося... – перебила її Атена. – «Я заради тебе відмовилася від усього, я заради тебе жила самотньою»... Як сова? І, певно, хочеш, аби я теж була совою?

– Дожилася... Що з тобою коїться?

– Мамо... – винувато опустила очі дочка.

– Можу сказати тобі: роби, як знаєш, але ж ти – моя дитина. І коли нема у мене щастя-долі, хочу, щоб ти щасливішою була.

– Знову... Я ж не маленька.

Мати замовкла. Справді не маленька, думала вона. Бач, як гордовито стоїть, ніби не матері, а ворогові якогось дошкулила. А якщо... – Аж дух забило. – Якщо це кров батька в ній пробивається? Він же з Росії, угро-фін, а може, і андрофаг... Було в Інтернеті про людодів із Африки, які спілкуються мовою Льва Толстого...

Атена дивилась у вікно і жаль до матері витіснив інший жаль: до себе. Думала: ось піду з Костем, на квартиру житимемо. А ти залишишся сама. Ще пошкодуєш.

– Доц вже ущух... Відчини балконні двері, – якимось приречено проказала мати і, бачачи, що дочка стоїть непорушно, підійшла до дверей.

Повітря чисте, дощем проціджене, війнуло в обличчя. Примружилась.

Раптом на тротуарі побачила Наталю, давню свою подругу, що працювала вихователькою в дитсадку. Неквапно ступала вона, якась замислена і смутна.

– Наталю... – гукнула її.

Жінка підвела голову і привітно замахала рукою.

– Я до тебе-е...

– Дуже рада, заходь, Наталю. Заходь! – аж викрикнула, бо таки давно бачила свою добру подругу.

– До нас – Наталя Григорівна, – швидко кинула дочці, мовби ніяких суперечок і не було поміж ними. – Треба трохи приборати...

Заходилася дещо переставляти, струшувати, розбирати, що лежало не на своїх місцях.

Подруги радо зустрілися. Пригадували, коли востаннє бачилися.

Атена, краєм вуха дослухаючись до їхньої розмови, тицяла пальчиком по смартфону. Та погляд час від часу линув до вікна: нема його, нема...

– Ой, Оленько, в негарній справі я до тебе. Були б ви чужі люди, хай би вже... – Наталя Григорівна зітхнула, все не наважуючись розповісти про мету відвідин. – Я щодо Атени...

Дочка й мати уважно дивилися на неї.

– Він же дорослий чоловік, батько двох діточок. Дівчат у нього було-перебуло... Таку симпатичну має дружину, милих дітей, хлопчика й дівчинку. Маленька Елочка зі сльозами на очах розповідає мені, своїй виховательці, як батько б'є матір, як кричить на них, називає щенятами. Довелося зустрітися з мамою. Вона й слова поганого не сказала на адресу своєї розлучниці. Тільки плакала...

Атена хмикнула.

– Наталіє Григорівно, зараз двадцять перший вік, вік любові... Я полюбила Костя, а він – мене. Ми одружимося. Дівчинку заберемо собі. А його «симпатична», як ви висловлюєтеся, дружина вкорочує йому віку своїми ревнощами та докорами. А він – конструктор, у нього велике майбутнє...

Наталя Григорівна опустила очі. Гірко подумала: «Я – ворог в її очах. Дурненька, хіба вона знає, як важко було заходити сюди!».

– Вибачайте мені, мої дорогі... – мовила, дивлячись сполотнілій Ользі просто у вічі. – Але не поспішай, Атено...

Мати й дочка, залишившись удвох, довго мовчали.

– Так учинити могла тільки справжня подруга. Хтось би подумав: нащо мені чужа морока. А ти... Ти

мені... серце виймаєш! – аж зіщулилася від розпачу Ольга. – Це ти – сова... Думаю, ще дівча, ще спить... А воно вже вчепилося пазурами в чуже щастя, вже обкрадає діточок.

– Мамо! Мамочко! Не говори так... – благально підступила до неї дочка.

Ольга глянула на неї, таку чужу і таку рідну людину, на її очі, наліті стражданням, і вмовкла.

«Що я кажу? – побивалася в думках. – Такі бридкі слова на мою дитину, на єдину зірочку в житті... Боже... Допоможи мені!».

Знизу почувся свист. Атена миттю вихопилася на балкон. На тротуарі стояв Кость. Доц уже давно перестав. Сонце терлося теплим боком об прохолодне блискуче листя, котилося калюжами, ясніло у темно-карих очах Костя. Він помахав рукою, не промовляючи ані слова, бо по знаку розумів, що мати вдома.

Атена сумно дивилася на усмінене обличчя, на каштановий йоржик чуба, на руки, силі яких вона дивувалася, коли так легко зносив її на кручу. Враз вони здались їй якимись дикими, незграбними, адже він бив жінку, яку колись кохав, яка народила йому дітей. Усе ж, наперекір собі, пестила почуття до нього. «Люблю його, люблю! – зашепотіла зі слізьми Атена – нічого, якось житимемо. Дівчинку заберемо, їй уже шість років. До школи піде...»

І раптом шугонула думка: а чи піде Елочка до них? Адже вона, Атена, нізащо в світі не лишилася б із батьком, не кинула б матір. Ображену, зражену... Рвучко відсахнулась, аж в очах стемніло, кинулась до кімнати...

– Мамо! Ма-а-мо... – залилася слізьми.

Знадвору знову почулося насвистування їхньої з Костем мелодії. Мати підвела голову, вслухаючись. Атена ж ще тісніше притулилася до неї, мовби хотіла

материнським теплом витіснити це недоладне кохання, що вп'ялося шулікою в неї, било в скроні, розчепірилося в серці.

– Прости мене, донечко, коли я щось не так сказала, образила тебе – мою ріднесеньку, мою квіточку, мою надію...

– І ти мене, мамо, прости...

Дві рідні душі спроквола звільнялися від пекучого лиха, що нависло над ними, гіркота розчинялася, зникало відчуження, і тиха радість пливла до їхніх сердець...

2013

У розчахнутому світі

Чим ближче до виписки, тим тривожніше ставало на душі. Батьки не знають, що він у госпіталі, що був тяжко поранений. Спочатку В'ячеслав кріпився, гадаючи, що головне – не заволати від болю, як виймали кулі, але коли ампутували ногу, тяжкою брилою на нього налягла депресія.

Годинами лежав розслаблений і безвільний, намагаючись бути непорушним, аби не відчувати болючих стріл, які пронизували тіло. Сусідам по палаті відказував, що насолоджується позою «шавасани», тобто позою мерця. Тепер знадобилася йому «йога», нею захоплювався ще з училища.

Інкони навіть здавалося, що й справді немає в нього ніякого ганджу. Але ж я каліка... – виринали владно і не раз хотілося загугнявити при обході лікарів: «Подайте, Христа ради!». З дитинства запам'ятався пошматований війною солдат, який жебракував під церквою.

– В'ячеславе Романовичу, за вами хтось приїде, а чи відвезе наша «швидка» з медсестрою? – запитав лікар, переходячи до іншого пораненого солдата.

– Та... везіть, – якось приречено мовив В'ячеслав, і опуклі, ніби у великого птаха, повіки, опускаючись, приховали занепокоєння у погляді.

Там, на Донбасі, й досі точиться війна, гинуть хлопці... І молодесенькі зовсім, і такі, як він, – досвідчені афганці. Мало хто вірить, що кацапський фюрер, окрім Криму та Донбасу, може податися далі, вглиб України.

І хоч той не раз показав себе як неадекват... Та більшість вважає, що це їх не стосується. Світ собі жирує в розкошах. Що багачам до бідних та нещасних, до проблем людства! З одного боку Росія, з другого – Америка, а посередині – Україна. І що залишиться від нашої планети, коли хтось натисне ту злочасну кнопку!

Ні-і... Треба думати щось позитивне. Малювати світлі картини майбутнього. Скоро настане примирення... Погляд В'ячеслава ковзнув по солдатах, які чекали одужання, а наймолодшого, аж чорного від опіків, милувало молодюсіньке дівчатко. Відвернувся. А його кохана медсестричка так і не провідала жодного разу. Мабуть, тепер він, каліка, їй у зайвину. Волонтери часто приходять, хлопці з «Правого сектора» завітали, а її так і не було. Найтяжче порозумітися буде з батьком. І не тому, що він дуже старий. А чим далі більше ненавидить війну, став якимось пацифістом. Батько-фронтовик був проти його наміру стати офіцером. А тепер – два інваліди в хаті. Ще точиться війна, а він мусить відлежуватися... Кому тепер потрібен? Ото хіба мати завжди буде йому рада. Мама...

Переказав сусідці, що, мовляв, нині в госпіталі поранений, без ноги, але пересуватися вже мастак, що десь через п'ять діб нагряне додому, то щоб підготували батька, аби той легше це пережив.

Мати читала листа від сина й віри не йняла. Добре, що хоч живий, усім богам молилася... По телевізору щодня ж показують похорон. Так і знала, що воює й її Славко, та не знала де. А він у самісінькому пеклі...

Це, певно, через батька так довго не озивався. Глянула на чоловіка, що втупився у газету, сердито посопуючи, випинав уперте підборіддя під одвислими вусами. Зробили нещодавно операцію на очах, то не відривається від газет. Усе читає – і свої комуністичні, і націоналістичні... Уже й розмовляє газетними штампами,

наче тих газет наковтався. Та все комуністів захищає, журиться, що заборонили їхню партію. А вже Симоненку дістається... Найгіршими словами путінського запродавця шпетить, що КПУ під каблук Росії підпхав. А нині ця Росія показала себе. Як же це старому Роману пережити – йшов на смерть за Сталіна, за Союз, за Росію, а ці ще гірші... Бо то були чужаки, а ці ж «брати». Чмелені... Ой, як же з ним поговорити?

Роман мимохіть теж зиркнув на дружину. Вона, помітивши чоловікову стривоженість, плечем налягла на двері, бо несила було втримувати плач.

Чоловік, відчувши якийсь негаразд, із веранди стежив за дружиною. Бачив, як Оксана плакала, притискаючи до грудей довгастий конверт. Крадькома підійшов і гримнув:

– Чого рюмси розвела? Скиглиш тута...

– Ой, Романе... Завтра Славка з госпіталю привезуть... Пораненого...

Прочитавши листа, довго тряс ним, роздратовано вигукуючи:

– Я ж казав! Офіцер! Дівчата зирять... А це – мундир смертника. Я сам бачив, як гітлерівці добивали офіцерів. Думав – я за всіх одвоював! Але ж ні... Знову війна. Сина скалічили...

Оксана простягла долоню до Романового рукава – чи погладити хотіла, чи обіпертись, але він сердито сіпнув лікоть назад. Її рука безвільно опустилася.

– Світ знову дуріє! П'ють-гуляють олігархи, з народу шкуру деруть. Так би взяв гранату – та по ресторанах... Та ні... Краще по тих палацах, що вони понавибудували... Чого мовчиш, Оксано?

– Та що я? Он радіо аж захлинається... Верховна Рада. Уряд... Їм видніше...

Роман аж сіпнувся. Рубонув долонею по столу. На підлогу гепнулася глиняна вазочка зі штучними конваліями. Копнувши ногою черепки, він збуряковів од гні-

ву. Сиві, аж сріблясті вуса нервово засмикалися, наче хтось невидимий по черзі їх сіпав.

– Ти... вчителька! І таке кажеш. Ти ж завжди вчила дітей, що ми... ми на чолі держави. А тепер уже недомком стала... затерпли мізки...

Дружина аж зіщулилась. Сірі очі нібито змаліли, пригасли, скуті образою.

– Почалося... – буркнула сердито.

– Ви поза моєю спиною шепталися, коли він в училище йшов. Я ж був проти! Та що вам батько... Все! Не хочу бачити його. Щоб і ноги його тут не було. Я ж просив... Я бачу смерть! Поле-е мертви-их... І серед них я – живий...

Він зацьковано шкутильгав по кімнаті. Підборіддя сіпалося. З-під насуплених брів спалахувала лють.

– Звір би так не познущався з мене, як вони, роздер би на шмаття. А ті мене полишили. Дітей безжально спалювали, старих вішали, а мене помилували. Бачте... Вони хотіли, мабуть, щоб я вив, здурів серед трупів моїх однополчан. Але ніяка холера мене не взяла. Ось вони йдуть... Ось уже... все ближче і ближче...

Він крутився по хаті, валяючи стільці, б'ючи все, що під руки попадалося. Оксана, бо не раз у такі хвилини їй перепадало, вислизнула надвір. А там під тином уже стояла сусідка, співчутливо підкиваючи.

– Що, Оксано, знаходить знову?

– Та знаходить... Давно вже такого не було. Ой, та цього разу і я винна.

Призналася Романові за сина... Ходімо до тебе, треба зателефонувати, щоб «швидка» приїхала. Хай укол зроблять. Бо цілу ніч не буде спокою. А вранці ж Славка привезуть. Синочка мого...

...Усе ближче німці. Прочісуючи поле, вони дострілюють поранених, шукають офіцерів і не звертають уваги на молодісінького солдата, що спливає кров'ю,

очманіло крутячи простреленою головою. Жахлива спека в грудях розростається... Кипить...

І тоді, коли був молодшим, і тепер, коли в пенсіонерах, інколи вночі схоплюється Роман від тої спеки, і здається, що гімнастерка заллята кров'ю і чуються голоси німців. Все ближчають... Немовби виринають із якогось сірого туману стесані пів-обличчя з-під касок.

– Ось вони, ось... – Намагався підвестися з ліжка, але знесилено прикипів до подушки. – Стріляйте, гади...

Думає, що кричить, а сам ледве шепоче, відчуючи, як ненависть вичавлює розум і шум вирує у вухах, наростаючи до глухоти.

Не бачить лікарів «швидкої», не відчуває уколу...

Очі невидюче дивляться, як опадає темна завіса ночі й неквапно зводиться світанок у вікні. І навіть ранішнє сонце не в змозі розтопити ці жахливі примари, якими війна скалиться зусібіч вже стільки років.

...Прийшовши до тям, забачив ранкове сонце у шибці. Та раптом перед ним постають велетенські костури, підняті ними розлогі плечі та вимальовується, наближається до нього жовто-бліде, але таке рідне обличчя.

Руки батька тягнуться до В'ячеслава, тремтять, і лунає скрик, од якого тріскається і корчиться найтихіша тиша.

– А-а-а... Сину-у! Мій сино-о-чку...

Мудра жаба

— **Ж**у-у-ух! – Жаба. Наче злетіла з-над кущів і вросла у траву запутане хабоття перед криничкою. Не грузне, а вдивляється в мене, виблискуючи кожним своїм сріблясто-зелено-рожевим наростом на тлустому тільці. Де вона взялася? Наче з неба впала. Сьорбає мій острах, наче кепкуючи з мене.

Оговтуюсь і починаю сміятися. Кволенько так, майже беззвучно. Отаке жабище!.. Перепудило мене, сидить і знущається. А найсмішніше мені з себе. Бо всім кажу, що треба любити і навіть шанувати жаб, що це провісники життя на землі, захисники води. Адже де є у річці жаби, вода там здорова. А якщо немає, ту воду треба оминати, не те щоб пити. Земляні жаби теж наші рятувальниці. І так переконливо говорю, і так щиро сама в те вірю.

Але ось зустрілася віч-на-віч із прародителькою і – себе ж не обманиш – боюсь її. Щоправда, в дитинстві, було, ми збирали на бережку маленьких жабеняток на довгеньких розкарякуватих ніжках, а вони наче випурхували з наших рученят. А ще я полюбляла ловити гладеньких пуголовків, називаючи їх рибками, і, погладивши, опускала у воду. Та дивувалася, хто ж то таки щодня перетворює рибок (пуголовків) на жабеняток. Певно, воно сидить у цій темній від мулу, звивистій річці, що повзе поміж лепехою, осокою та верболозами.

Річка дитинства – Носівочка... Хлопці й дівчата купаються в ній, бризкаються, верещать... Їхній сміх бов-

тається у воді разом із жовтогарячим сонцем і чорне від намулу дно його не в змозі проковтнути. Діти раз у раз шубовсть, шубовсть у водицю. А сонце тільки гойдається та розсипається золотистими бризкітками...

Сиджу біля води й вишиваю по своїй пам'яті на роки це купальське видиво. І так майже щоліта, доки й мене хлопчачи почали тягнути до річки, як вони казали, підтоплювати. Такого вереску, мабуть, ще ця річка не чула, бо я була гінка здоровуля і хлопці могли тільки гуртом здолати мене. Мого батька маленьким вже посинілого з води витягли, ледве відкачали. І його боязкість передалася мені, його дитині. Я, щоправда, воду люблю, але щоб наодинці, без гамору. Хлюпочуся, було, промовляючи різні ласкавощі до водиці.

А ще вподобала після грози навідатися до Берега. Так було любо босоніж порозкошувати по стежинах. Трохи віддалік гайок кучерявився. Чого тільки з лісу, де раніше жили мої пращури, не понапривозив мій батько – і ожина, і малина, і хміль!..

На узвишші стояла наша хата. А внизу розпростерся Берег, де височіли дуплясті верби, густі трави, мочарі, копанки з лататтям і чистісінькою водою. Кажуть, що копанки ці з'явилися від бомб, а люди перетворили їх на маленькі ставочки...

Згодом заселилися нові сусіди з північних країв і позасипали сміттям ці копанки-ставочки, де били ясні джерельця. Доки батько був живий, то протистояв цьому. У відповідь сміх: «Ми к тебе во двор не лезем. Берег общественний, так что, дед, не кіпятись!». Батькові ж страшно було дивитись, як чистісіньку водицю з різним квітучим обрамленням захаращували сміттям, битою цеглою, будівельним непотребом. Спочатку одну копанку засипали, потім – другу... Третю. І міліло все довкруг...

Коли нині приїжджаю до брата, що живе у батьківській хаті, то Берег ніби кличе мене. Певно, знає,

що я пам'ятаю колишню його красу та велич. А тепер навіть верболозу майже нема. Батькова криничка ще вціліла під осокорами, їх він насадив тут цілий ряд. Пам'ять про нього бережуть... І жабки біля кринички вискакують то тут, то там. Батько казав – «вибрикують».

А ця велетенська й досі очей з мене не спуска. Вивчає... І раптом я вловила в її булькатих очах уже не сміх... Наче докоряє: «Чом же ти покинула Берег і мене, огинаєшся десь на чужині? Он будівлі зусібіч стискають Берег, скоро й батькову криницю засиплють... Тобі вже чуже рідним стало. А коли б ти тут із батьками жила, то й вони були б живі, бо в роду твоїм не один століття зустрів».

Сльози рвуться на волю, і жаба стає мені все милішою та ріднішою, хоч поміж нас тисячоліття непорозумінь. Ці створіння не схожі ні на кицьок, ні на собак, що ластяться до людей. Чи вдасться коли приручити й жаб? Мабуть, ні. Бо скільки знущань зазнають вони від людей замість подяки за чисту воду, за стійкий захист урожаю від шкідників. А може, навпаки, жаби мріють приручити нас – людей? Та ми не піддаємося...

Замиловано дивлюся на мою мудру жабку. Царівноньку. А може, це не царівна жаба, а жабух якийсь. Ось хвилина-дві й перетвориться він на лєгеня, про якого все життя мріяла. Та чи треба його мені, дорослій, щоб не сказати старій? Але ж і діда старого теж не хочеться. Ой-й... Сміхота. Думала, що після нещодавнього розлучення з чоловіком, тема любові для мене зникла навіки, та, мабуть, люди такі створіння, що до глибокої старості у них любов у голові куйовдиться. Старість – це коли сто років. А мені до цього ще ой як далеко. Прости, жабонько... Але, може, це ти навіяла мені рій таких несподіваних думок? Чи сув'язь із природою омолодила мій дух?

Жаба раптом крутнулася на місці – і шубовснула у криничку. Певно, прочула мої думки і, підбадьорюючи, закумкала звідти. Ця цілюща мелодія витісняла всі журливі тони з мого серця й роздумів, напоювала любов'ю до всього суцього, наснажувала бажанням і собі заспівати у цьому прекрасному, рідному світі.

2015

Все більш-менш

Ранньої весни холодом тягнуло з одзяпленого вікна, тож невдовзі доводилося матері причиняти його, щоб не змерз Вадим. Бо хоч і хочеться свіжого повітрячка, та він сам і ковдрою вкритися не зможе до пуття.

А в матері роботи... І до аптеки, і до магазину, і – найтяжче – гроші здобувати. Бо синові пенсії, мов кіт наплакав, а до своєї – ще, ген, як далеко. Та й чи буде її отримувати, бо через синову інвалідність покинула інститут, де працювала. А чоловік давно десь завіявся – ні слуху, ні духу. Ще до цієї злощасної війни подався до рідних країв у Росію на підробітки та там десь і застряг. Мабуть, підженився. Третій рік не озивається.

«І чого я вже така рознещасна... – бідкалася Оксана. – Ба, ні... Щаслива... Син живим повернувся... Тихцем, щоб і я не знала, добровольцем поїхав із Євромайдану спочатку на блокпост під Слов'янськ а потім узяли в Нацгвардію, бо добре стріляв. Це ж я його, на свою голову, ще маленьким водила в тир. Ой, повернувся, та не сам, а привезли... Прострелені ноги, спина непорушна. Медальку втелющили, і живи як хочеш. Але ж – війна продовжується. «Мир», «мир»... Весь світ це повторює, а діти гинуть. Майже щодня... Ой, усіх оплакую... Хоч як тяжко, а гляну на мою кровиночку, синочка мого, що й встати не може... Але живий... Живий...»

– Ну, все, сонечко моє, я побігла. Провітрила тобі кімнату, Вадимчику, весну сюди запустила, відпочивай.

Скоро вже здійсниться наша мрія, і буде в нас візочок. Черга вже підходить...

Оксана поцілувала сина і в мандри. Вадим увімкнув телевізор. О. «Гі-гі-га-га»... Психолог усе підказує йому, щоб намагався жити з позитивними емоціями та менше згадував про війну. А як забудеш, коли на твоїх очах проливається кров побратимів, а дехто десь у полі чи в лісі й досі догниває!.. А в телевізорі усе жартують, кепкують одне з одного. Та жарти якісь жорстокі й не-доладні...

Цієї демократії вже так наїлися, що боком виходить. Жорстокість і незгода розповзаються як ніколи. Та весь світ наче очманів. Теревеняць багато, а захистити Україну нікому. Невже всі божественні системи людство зла-мало і насувається хаос?

Ще рік тому Вадим сам би з себе подивувався за такі думки. В голові було одне – погуляти з дівчатами та по-чадіти з травок і пошастати в Інтернеті, бавлячись різ-ними іграми. Яка там Україна!.. Яка історія, коли рідний батько підсміювався над козаками та за кожне україн-ське слово визвірювався – «Гаварі на человеческом языке, не порть русській»... На фронт волонтери понавозили стільки цікавих книжок. Жаль, що не взяв з собою хоч би декілька. Не до того було, як поранили. Щоправда, комбат двічі провідував і деякі книги привіз. Особли-во до душі – «Московство» Павла Штепи. Комбат каже: «Ти мені як син... Дасть Бог, залишуся живим і вам усім допомагатиму. Буде в нас братство... Житимемо так, щоб не було соромно перед Небесними Сотнями».

Все більш-менш... Але так уже на вулицю хочеться. Може, й Аліну побачу... Хоч би краєм ока... Уже дру-га весна без неї. Цілувалися, обіймалися, вже ні з ким такого не буде... Бо кому я каліка потрібний? Затулила весь світ Аліна, але відцуралася. Забула про все... Жод-ного разу не прийшла провідати, а живе ж недалечко. І хочеться побачити, і просто страшно...

Скоро бузок запахне. Мама каже, що абрикоси вже цвітуть, тільки бджіл мало, бо прохолодно ще. От би швидше дістати того інвалідного візочка.

Мрії мають властивість здійснюватись. І ось уже Вадим у дворі, у своєму довгоочікуваному візочку. «Боже... яке це щастя... Тепер я... ле-е-гень-ко-о натискаю пульт і повертаю, куди мені заманеться. Ото тільки одна морока, як дістатися з шостого поверху до вулиці. Ну, звісно, ліфт. А з ліфта? Добре, що є у мене мама... Бач, нікому я не потрібен, окрім неї... Вона і візочка цього добилась, і прохає-видзвонює то того, то до іншого, щоб мене на подвір'я доправили, бо там же стільки східців. А ось тут на вулиці – я сам собі господар. Куди хочу, туди і їду. Легко. Швидко. Колеса – шух-шух – і я лечу, наче у ракеті. Сказано, що німецьке майже все добротне, з совістю зроблене. І ліки, і одяг, і речі... Це вже ми всі в цьому пересвідчилися...»

Уже вкотре Вадим вибирався з матір'ю із задурливого квартири, як вони казали, «на білий світ». Мама заспішила по магазинах, а він милуватися природою, бо люди здебільшого не помічали його. Тільки дехто зі знайомих співчутливо підкинував йому і надавав ходу, буцімто дуже поспішає. І раптом ще здалеку вздрів, як йому назустріч іде, ні, пливе, плине... Аліночка... Якась приголомшлива радість осяяла душу. Потім навалився такий страх, якого й на війні не відчував. Забився гучно в серці, розбухнув у голові, пронизав до кожної клітинки, здавалося, що аж шубовснув у п'яти паралізованих ніг. Вловив її короткочасний погляд – впізнала... І більше не глянула в його бік. Мо', й добре, бо, хоч і здавався собі таким мізерним, нещасним, так би й провалився крізь землю... Аліна стала ще вродливішою і, здається, вже вагітною. А поряд із нею огрядний молодик. Ну, що ж, хай буде щаслива. А в нього вже ніколи не буде діток... Ні синочка, ні донечки... Він – ко-

лода нікчемна, нікому не потрібна... Боже-е... Як же все це витерпіти? Як же його жити далі!.. І навіщо?

Та ось і мама. Вона ще здалеку відчула щось недобре, бо в сина очі просто краялися болем і весь аж сплотнів. Поклала куплене у візочок і обняла його.

– Все буде добре...

Спочатку допомагали сусіди-однокласники. Дехто приносив і пивця, і шмалі всякої покурити. Дуже дивувалися, коли Вадим відмовився і від питва, і від наркоти. Умовляли.

– Тобі настрій підніме. Бо ти ж, вибач, інвалід тепер... То без цього не обійдешся. Рано чи пізно попросиш... Тобі ж і пенсію дають, і допомогу. Це ось нам треба мізки сушити, де ці капосні гроші дістати...

Самі, презиркуючись, відходили вбік, їхньому подивуванню не було меж, мовляв, отаке нещасне, а ще...

Потроху відсівалися знайомі. А п'янички вже підходили по гроші.

– Я ж не прохач...

– А ти проси... Ми тебе захищатимемо, коли щось не так... І тобі вистачить, і нам.

– Я руку не простягатиму!

Ось вони знову наближаються до враз спохмурнілого Вадима. Неголені, одутлі...

– Ну, що, надумав? – озвався вертлявий Костик із сусіднього будинку, взявши головну роль у перемовинах.

– Я вже сказав, старцювати не буду, – рішуче відрізав Вадим.

– Ти сматрі, какое чмо... Таке калечіще, і нос дерьот. Да ти не герой, ти – убійца. Скільки ти убів братьєв славян? А скількіх покалечіл? Я сам луганській... А ти прип'орся на нашу землю убивать. Взривать. Унічтожать. А Москва нас заціщаєт... І не надо нам вашей гръобаной мови, – аж пінився високий, худий донбасівець-переселенець, купаючись у матюках.

Вадиму перехопило подих. Ледве проказав:

– І Донецьк, і Луганськ – це наша земля з давніх-давен. А вас путінська орда зазомбувала...

– Не трожь Путіна! Ето наш ізбавитель от хунти і такіх как ти, бендеровцев.

– Треба казати «бандеровцев» – мимоволі поправив Костик.

– Да ти, как я віжу, Бандера тоже. Заціщаєш етого калеку. Скоро наші со всімі вамі разберутся.

Похитуючись, п'яничка рушив до Вадима, та, почувши окрики баби Галі, що заспішила до них, передумав і спересердя зі всієї сили відштовхнув візочок. Той швидко покотився алеєю вбік розлогих кущів колючої шипшини, що перегородили тротуар. Худенький, блідий Вадим ніби припишк у візку, який катастрофічно наближався до злощасних кущів.

Чи трохи розгубився, чи з незвички не натискав пульту на призупинення, чи так і задумав, щоб віддалитися від нахаб.

Сусідка баба Галя аж очі від жаху розширила – ще ж дужче покалічиться хлопчина... Вона, де й сили взялись, кинулася навперейми і потрясала кулаками: «Зараз міліцію викличу».

Вадим зупинив візочок і кволо посміхнувся бабі Галі.

– Ой, Вадимчику дорогий, ось скоро мій онучок повернеться з війни, то захищатиме тебе... А я тобі також допомагатиму, коли мамі ніколи. Ми, баби, ще багато на що здатні. Галасу такого нароблю... Ось зроблять тобі ще одну операцію і бігатимеш... А та однокласниця твоя, що заміж поспішила, ще шкодуватиме за тобою.

– Ой, та... – аж зняковів Вадим і хотів щось супроти сказати, але втримався.

Баба Галя повернулася назустріч Оксані, що вже бігла, мало не летіла, бо хтось у черзі за молоком переказав, що до її синочка п'яниці пристають.

– Ось тепер нас уже троє. А буде ще більше й більше, бо ти ж наш захисник, ти ж наш герой... Ти ж наша надія...

Вадим слухав заколисуючий голос баби Галі, мимоволі вловлював ледве чутні пташині перегукування, відчував мамину присутність у видиві весняного дня. Не зчувся, як задрімав у візочку. Здавалось, і земля, і небо лагідно шепотіли до нього... А він уже знав, що мрії мають властивість здійснюватися. Треба тільки вірити і прагнути.

2015

Lic

І в дитинстві, і в юності, часом, буває, і тепер відчуваю, як у душі зринає забагливий потяг здолати розлуку з тобою, друже...

І нібито чую твій голос, що кличе до себе. І враз стріла пам'яті протинає мене. І вже я з тобою, лісе.

Чому це так? Чому?

Я ж так мало була в твоїм лоні. Їздила з батьком по сіно та лозу. Скільки років минуло відтоді...

А нерідко бачу в уяві гарбу з сіном і аж на самісінькому вершечку – я.

Діл так далеко, що навіть погляд кинути вниз боязко, а білі кучері хмар близько – лишень руку простягни і зависнеш. Їду в підхмар'ї. Батько міряє дорогу пішки.

Починаю співати, і мій голос під ритм коліс дрижить, ніби в горлі застряв пісенний хрущик.

Інколи повертаємось пізно, і я, потопаючи в сні, вдивляюсь у рої зірок. І здається – ті рої літають, бавлячись, а то раптом утуплюються прямісінько у вічі, наче мене вивчають. Згадувала всілякі провини, а кожну радість із мовчазною врочистістю вихлюпувала до вас, зорі. От тільки лісу вечірньої пори боялася. Голоси птаства, шерхіт галуззя, булькання боліт – крижаним спомином і досі черкають свідомість. Але це не відвертало від тебе, лісе.

Батько, йдучи на пошуки дров або викошуючи заболочені місцини, не брав мене з собою і не дозволяв далеко відлучатися від воза, щоб не заблукала, бува, та

й за волами око потрібне. Одначе нудно сидіти на однім місці. І ось уже в руках букет жовтих півників, які здіймають свої сітчасто-золоті пелюстки. Без остраху перестрибую з купини на купину, які ходором ходять піді мною. Раптом ніби паличка невеличка майнула перед обличчям і перечепилася на очеретині. Ляк миттю зжер замилювання: гадюка... Вона поволі сповзла на купину, хазяйновито роззирнулася навсібіч і звісилась до болота. Однак не тікала, а завмерла, ніби заворожуючи мене. Довго стояла, хоча гадюки вже й слід пропав.

Батько твердить, що зненависть породжується в клеті зла, а де сильніший пожаліє слабшого, там завжди майже буде злагода. Він, як і його діди та прадіди, народився і виріс у цьому лісі, що став для них надійним прихистком. Ягоди, коріння та горіхи їм за ласощі були, трави від хвороб лікували, а лісова краса душу гріла. В злагоді з лісом жили. І нічого не боялися. Було таке, що знаходили в ліжку вужів, які, прагнучи тепла, прокрадалися в постіль. Для малих це були найліпші іграшки. Чому ж мене пронизує страх?

«Ой, напевно, вже батько шукає», – занепокоїлась тоді. Та раптом відчула, що ніг несила відірвати – болото схопило. Кликати батька лячно, бо перепаде. Але трясовина вже по кісточки втягла мене і я чимдуж кричу:

– Тату! Та-а-ту-у!

Сильні руки несуть мене до воза.

– Тату, а правда, що гадюка на смерть кусає?

– Хіба ти бачила гадюку?

– Ага, отут на болоті.

Батько звів на мене насторожені очі. Я прочитала в них: «Більше в ліс не візьму».

– Я казав же тобі: сиди біля волів, ні ж таки, треба по лісу швендяти.

...Заходилася перебирати півники. Батько насипав повну пелену горіхів. Ще зелені, молочні...

Картини з такими свіжими ясними барвами зринають із самісінької душі та плинуть мінливими потоками пам'яті. І майже в кожній – ліс. Та й узагалі спогади частіше в зелене вбираються. Хіба що жовті півники інколи вкрапляться та голуба урочистість дзвіночків із китичками червоних волошок. Я звикла, що в житті сині ростуть, а як побачила на галяві червону, то подумала, що квітка якась чарівна. Не зірвала. Хай росте!..

У житті своєму немало бачила я лісових див. Та душу огортає туга за рідним чернігівським лісом. Лісом мого дитинства.

Тепер живу в місті. Про мою приналежність до роду лісовиків свідчить хіба лиш те, що засмага досі не пристає до мого тіла, що часто серед буднів хочеться втекти від метушливого багатолюддя до своїх зелених друзів. Вони шепочуть так лагідно: «Заспокойся, кинь забаганки, поглянь довкола, світ такий дивний, нерозгаданий – і все для тебе, для тебе». Відтаю, востаю у цей гомін-шепіт.

Кажуть, дерева – молодші брати наші. Яка самозакоханість людська! Адже твій, лісе, зелений листочок – провісник нашого життя, нянька подиху людини. Ти – мій старший брат...

Розбуркують, тривожать, оновлюють мене ясно-малахітові, сповнені вікової зажури, жалю від непорозуміння з людьми твої, лісе, очі...

Чи, може, очі прадавньої пам'яті?

Зміст

Стежечка до серця	5
Дві матері	8
Улянине свято	11
Сміхи	19
У лікарні	25
Чи довго до радості?	31
Кам'яне намисто	39
«Ти, я і Амур»	48
Акторський хист	61
Відвідини	66
Ветеринар	72
Качиний генерал	78
Прошу слова	88
Сива трава	99
Маки кольору любові	115
Старці	122
Дзвін часу	127
У бур'янах	138
Біла радість	148
У суді	152
Скоро вдарять морози... ..	159
«Пояс шахіда»	164
Сови	170
У розчакнутому світі	177
Мудра жаба	182
Все більш-менш	186
Ліс	192

Літературно-художнє видання

**ОВОД
Валентина Яківна**

У РОЗЧАХНУТОМУ СВІТІ

Оповідання, новели, етюди

Технічний редактор: *Є. В. Онишко*

Підписано до друку 12.11.15. Формат 84x108/32.
Папір офсетний. Гарнітура MiniatureС. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,25. Наклад 100 прим. Зам. № 15-87.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.